

2013-2015 Çözüm Süreci'nde Sivil Toplum Kuruluşları

Cuma ÇİÇEK

2013-2015 Çözüm Süreci'nde Sivil Toplum Kuruluşları

Barış Vakfı Yayınları

Politika Raporu 2

Yazar: Cuma ÇİÇEK

Saha Araştırması: Reha RUHAVİOĞLU, Veysi ALTINTAŞ

Danışmanlar: Alev ERKİLET, Bekir AĞIRDİR, Etyen MAHÇUPYAN

Kapak Tasarımı: TMM Ajans

Mizanpaj ve Sayfa Düzeni: TMM Ajans

Basım Tarihi: Aralık 2017

Basım Yeri: Berdan Matbaacılık, Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 239 - Topkapı / İSTANBUL
+90 (212) 613 1211

Sertika No: 12491

ISBN: 978-605-83546-1-6

Copyright © Aralık 2017

Bu yayın ücretsizdir, satılamaz.

Yayının tüm hakları saklıdır ve hiçbir bölümü Barış Vakfı'nın izni olmadan çoğaltılamaz.

Barış Vakfı

Waqfa Aşitiyê | Peace Foundation

Adres: Kalyoncu Kulluğu Mh. Ömer Hayyam Cd. No: 40 Kat: 1 D: 5
Beyoğlu/İstanbul

Tel: +90 212 249 26 54

Faks: +90 212 249 26 54

Web: www.barisvak.org

E-Posta: info@barisvak.org

Facebook: /barisvak

Twitter: /barisvak

Cuma ÇİÇEK 1980 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra 2004 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünü tamamladı. Aynı üniversitede 2005-2008 yılları arasında Şehir ve Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nı bitirdi. Tezinde Diyarbakır'da yönetim sürecini eleştirel bir perspektifle ele aldı. 2009-2014 yılları arasında Paris Politik Etütler Enstitüsü'nde (*Institut'Etudes politiques de Paris – Sciences Po.*) Siyaset Bilimi Anabilim Dalında, siyaset sosyolojisi ve kamu politikaları/eylemleri alanında doktorasını tamamladı. Barış Vakfı'nın kurucuları arasında yer alan Çiçek, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) üyesidir.

Birikim, Praksis, İktisat Dergisi, Turkish Studies, Dialectical Anthropology dergilerinde, Kürt meselesi, Kürt İslamcılığı, yerel yönetimler, bölgesel eşitsizlik, sınıf ve kimlik ilişkileri, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konularında makaleleri yayımlandı. Şu an Paris Politik Etütler Enstitüsü Uluslararası Araştırmalar Merkezi (*Centre de Recherches Internationales -CERI*) bünyesinde akademik çalışmalarını sürdürüyor.

Yayımlanan kitapları:

- *The Kurds of Turkey: National, Religious and Economic Identities* [Türkiye Kürtleri: Ulusal, Dinsel ve İktisadi Kimlikler] (London: I.B. Tauris, 2017),
- *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası* (İstanbul: İletişim, 2015),
- *Zımanek Çima Tê Qedexkirin: Polîtikayên Zimanî û Rewşa Kurdî li Tirkîyeyê* [Bir Dil Neden Yasaklanır: Dil Politikaları ve Türkiye'de Kürtçenin Durumu] (İstanbul: Peywend Yayınları, 2013),
- *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılımın Söyleminin Sınırları & Diyarbakır Örneği* (İstanbul: Vate Yayınları, 2011),
- *Demokratikleşme Süreçlerinde Sivil Toplum Örgütleri: Bir Alan Araştırması Örneği Olarak Güneydoğu* (İstanbul: Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004).

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	9
GİRİŞ	13
1. SİVİL TOPLUM VE BARIŞ İNŞASI: TEORİK BİR ÇERÇEVE	17
1.1. Müzakere Süreçlerinin Katmanları	17
1.2. Çatışma Çözümünde STK'ların Yedi İşlevi	20
2. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ	23
2.1. Sivil Toplumun Profili	23
2.2. Güçlü Devlet, Zayıf Sivil Toplum	25
2.3. Sivil Toplum ve Siyasal Angajmanlar.....	27
2.4. Sivil Toplum Gettoları	29
2.5. Sivil Toplum ve Bölgesel Yarıma	30
2.6. Sivil Toplum ve Kapasite Sorunu	32
2.7. Sivil Toplum ve İçer Kapanma Hali.....	33
2.8. Sivil Toplum ve Demokratik Normlar.....	34
2.9. 1990'lar: Karanlık Yıllar.....	35
2.10. 2000'ler: Sivil Alanda Genişleme ve Canlanma.....	37
2.11. Çatışma Çözümünde Öne Çıkan İki Alan: İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet	40
3. ÇÖZÜM SÜRECİ (2013-2015) VE SİVİL TOPLUM	41
3.1. Çözüm Süreci'nde STK'lar Neler Yaptı?	41
3.2. STK'lar Neleri Yapamadı?	44
3.3. STK'ların Sürece Katılımını Sınırlayan Dinamikler	48
4. ÇÖZÜM SÜRECİ'NDE STK'LAR VE KURUMSAL ORTAKLIKLAR	55
4.1. STK-STK İlişkileri	55
4.2. STK-Siyaset İlişkileri	58
4.3. STK-Akademi İlişkileri	59
4.4. STK-Medya İlişkileri	66
5. KÜRT MESELESİNDE MÜZAKERE VE UZLAŞI İMKANLARI	77
5.1. Yeni Bir Müzakere ve Uzlaşi Süreci?	77
5.2. Engeller	82
5.3. Fırsatlar	87
5.4. Kritik Aktörler	92

SONUÇ: ÇÖZÜM VE UZLAŞI İÇİN SİVİL TOPLUMUN ROLÜ	97
STK'ların Önündeki Temel Engeller	97
STK'ların Önündeki Fırsatlar	98
STK'lar Neler Yapabilir?	100
Devlet, Hükümet ve Ana-akım Kürt Hareketi Ne Yapmalı?	104
 KAYNAKÇA	 107
 EKLER	
EK 01: GÖRÜŞÜLEN KİŞİ VE KURUMLAR	109
EK 02: SAHA ARAŞTIRMASI SORULARI	113

SUNUŞ:

Türkiye sancılı ve kaotik bir süreçten geçiyor. 2013 yılının ilk günlerinde Kürt sorununda çatışmayı bitirmek, demokratik çözüm zemininin geliştirilmesi için başlatılan Çözüm Süreci'ne 2015 yazında son verilmesiyle, çok şey kaybettik ve kaybetmeye devam ediyoruz. Çözüm Süreci'nde ise, kıymeti bugün daha iyi anlaşılan çok şey kazandık ve çok şey öğrendik. Bugün çözüme çok uzağız. Barışa ulaşmak zorlaştı. Yeni siyasal, sosyal, psikolojik sorunlar belirdi. Barış sözcüğünün telaffuz edilmesinin toplumsal atmosferi zayıfladı.

Bu noktaya kimin veya kimlerin ne türden hataları ve yanlış politikaları nedeniyle geldiği ve Çözüm Süreci'nin hangi güdüyle, amaçla kim tarafından sabotaj edildiği gibi, siyasal aktörlere ve sorunun birincil taraflarına yönelik bir dizi değerlendirme iki yıldır yapıldı, yapılıyor. İlk kez siyasal aktörler dışında "Çözüm Süreci'nde Sivil Toplum Kurumlarının Rolü" başlıklı bir çalışma yürütüldü. Saha çalışmasının sonuçları rapor haline getirildi.

Bu rapor, bir anlamda Türkiye Barış Meclisi tarafından Nisan 2015 tarihinde yayınlanan "Çözüme Doğru: Olasılıklar, İmkânlar ve Sorunlar Üzerine Değerlendirme" başlıklı raporun (http://barisvakfi.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=61&Itemid=40) ve Nisan 2016 tarihinde Vakfımızın ilk faaliyeti olarak yayınlanan "Dolmabağçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak" başlıklı raporun (<http://www.barisvakfi.org/tr/nisan.pdf>) devamı niteliğindeki bir çalışma.

İlk rapor, Çözüm Süreci'nin krize girme nedenlerini ve krizden çıkışın imkanlarını, ikinci rapor Çözüm Süreci'nin bitirilmesi sonrası yaşananları ve yeni bir yol arayışının imkanlarını kapsıyordu. Bu son çalışmayla ise, 2013-2015 döneminde çatışma çözümü ve barışın inşası konusunda çalışma yürütmüş sivil toplum kuruluşlarının Kürt meselesinde çatışmanın sonlanması konusundaki tavırları ve kapasitelerinin analiz edilmesi, öncelikle de sivil toplum kurumlarının çalışmalarına dönük öneriler geliştirilmesi amaçlandı. Sivil toplum kuruluşlarının yeni barış arayışlarını daha donanımlı ve etkin sürdürmelerine katkı sunma hedefi güdüldü.

Raporda, bizi bekleyen görev ve sorumluluklar açık ve net bir biçimde hatırlatılıyor. Rapor sivil toplum kuruluşlarının bir tür yol haritası niteliğinde. Barış umutlarını geliştirecek enerjiyi takviye ediyor.

Projemizin yürütücüsü, akademisyen Dr. Cuma iek'e (Paris Politik Etütler Enstitüsü), Proje Danışma Kurulu yeleri Doç. Alev Erkilet'e, yazar Etyen Mahcupyan'a, KONDA Müdürü Bekir Ağırdır'a ve saha çalışmasını yapan Reha Ruhavioğlu ile Veysi Altıntaş'a bu değerli çalışmaya yaptıkları katkıdan dolayı ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Umarız çalışmamız daha etkin ve kalıcı barış arayışlarına katkı sunar. Eşit, zgr ve demokratik bir Türkiye yolunda ilerleyişimize vesile olur.

Barış Vakfı Yönetim Kurulu

Aralık 2017

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu araştırma, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Kürt meselesinde çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın inşasına dönük pozisyonlarını ve kapasitelerini analiz etmeyi, olası bir müzakere ve uzlaşma süreci için hem sivil topluma hem de siyasi aktörlere dönük politika önerilerini belirlemeyi amaçlıyor. Bu kapsamda, 2013-2015 Çözüm Süreci'nde STK'ların çatışma çözümü ve toplumsal barış inşasına dair çalışmalarının muhasebesini yapıyor. Hem başarısızlıkla sonuçlanan Çözüm Süreci'nde hem de olası bir müzakere sürecinde STK'ların yerini ve rolünü, yine STK'ların gözüyle analiz ediyor. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma tekniği kullanıldı. 15 Mayıs - 30 Temmuz 2017 tarihleri arasında Diyarbakır, Van, İstanbul ve Ankara şehirlerinde bulunan toplam 45 STK ve üç uzmanla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapıldı.

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda yapılan çalışmalar STK'ların bu tür süreçlerde önemli roller oynayabileceğini gösteriyor. Çoğu vakada siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, mekânsal alanlar başta olmak üzere birçok sahada dikkate değer yıkımlara neden olan çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın yeniden tesis edilmesi tek başına çatışan taraflar arasındaki müzakereler ile sağlanamayacak kadar zordur. Bu anlamda, toplumsal barışın yeniden tesisi çoğul düzeyli ve çok aktörlü bir toplumsal ilişkilenebilir, müzakereyi ve helalleşmeyi gerektiriyor. Toplumsal uzlaşma inşasında STK'ların rolleri üzerine yapılan çalışmalar bu örgütlerin yedi işlevinin altını çiziyor: (1) vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamusal iletişim, (4) grup içi sosyalleşme ve barış kültürü, (5) çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ve (7) doğrudan hizmet sağlama/sunma.

Türkiye'de sivil toplum alanının sınırlılığı ve sivil toplum aktörlerinin zayıflığı konusunda katılımcıların çoğunda ortak bir görüş var. Sivil toplumun Kürt meselesine mesafeli olması, "güçlü devlet, zayıf sivil toplum" geleneği, STK'lar arası siyasi kutuplaşmalar ve sivil toplum gettoları, STK'lar arası bölgesel yarıma, kurumsal deneyim eksikliği, kurum içi demokratik değerlerin ve karar süreçlerinin yeterince gelişmemiş olması altı çizilen temel sorunlar. Türkiye'de sivil toplum alanında ilk hareketlenmelerin özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı görülüyor. 2000'li yıllar sivil toplum alanının genişlediği ve STK faaliyetlerinde dikkate değer canlanmanın olduğu dönem olarak not edilebilir. Tüm sınırlarına rağmen 1990'lı yıllardan bu yana sivil toplum alanında gösterilen çabalar Türkiye'de göz ardı edilemez bir birikim oluşturdu. İnsan hakları ekseninde gelişen izleme, hesap verebilirlik ve buna dayanarak gelişen kamusal iletişim ve savunuculuk ile kadın-erkek eşitsizliği ve toplumsal cinsiyet alanında ortaya çıkan sosyo-po-

litik mobilizasyonlar çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında dikkate değer birikimin oluştuğu temel iki alanı teşkil ediyor.

2013-2015 Çözüm Süreci'nde STK'ların sınırlı düzeyde yer aldıkları görülüyor. STK'lar Çözüm Süreci'nde esas olarak AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketini merkeze alan lobicilik ve savunuculuk faaliyetlerine odaklandılar. Bunun yanı sıra, arabuluculuk ile Kürt meselesinin kamusal alanda tartışılması, barış kültürünün yaygınlaştırılması çalışmaları da kısmi olarak Çözüm Süreci'nde yapıldı. Kürt meselesinin kapsamı ve zorluğu dikkate alındığında, yukarıda özetlenen çalışmalar STK'ların Çözüm Süreci'ne katılımının ve katkısının oldukça sınırlı olduğunu gösteriyor. "Barışın toplumsallaştırılması", "barışın yerelleştirilmesi", farklı toplumsal grupların birlikteliğine odaklı çalışmalarla siyasi ve bölgesel gettoların aşılması STK'ların altını çizdikleri "eksik kalan" ya da "yapılamayan" işleri oluşturuyor.

STK'ların Çözüm Süreci'ne sınırlı katkısı konusunda STK temsilcileri bir yandan sürecin taraflarından kaynaklı sorunlara işaret ederken, bir yandan da sivil toplumun kendisinden kaynaklı sorunların altını çiziyorlar. Tarafların STK'ları sürece katmaması, sivil toplumla kurulan temasların çoğu durumda "usulen" yapılması, sürecin kamusal denetime olanak tanımayacak ölçüde kapalı olması, STK'ların taraf olmaya zorlanması devlet ve AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinden kaynaklı temel sorunlar olarak not ediliyor. Öte yandan, sivil toplumun siyasi angajmanları ve taraftarlığı, güçlü toplumsal ilişkilerden ve destekten yoksunluk, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası için hazırlık yapmama, büyük ölçekli ve ülke genelinde etkin STK'ların sürece destek sunmaması, CHP ve etkisindeki STK'ların sürece mesafeli yaklaşması ve son olarak sürece zarar vermeme kaygısıyla inisiyatif geliştirmeme, sivil toplumun kendisinden kaynaklı temel sorunları oluşturuyor.

Sivil toplum aktörlerinin Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşasına katkısını tek başına AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinin tutumu ya da bu aktörlerin kendi kurumsal çabaları belirlemiyor. Bu çabalar kadar STK'ların kurumsal ortaklıkları da önem arz ediyor. Saha araştırması bulguları dikkate alındığında STK'ların kendi aralarındaki ilişkilere dair üç ana hususun altı çizilebilir. Bunlardan ilki, STK'ların arasındaki siyasi/ideolojik ayrışmadır. İkinci olarak, STK'lar arası işbirliklerinin büyük oranda sektörel/konu bazlı olduğu ve sektörler/konular arası, birbirini bütünüleyen çalışmaların sınırlı kaldığı görülüyor. Üçüncü olarak, STK'lar arası bölgesel bir ayrışmanın olduğu gözlemleniyor. Çözüm Süreci'nde Türkiye genelinde köprüler kurmaya dönük kimi girişimler olduysa da bu girişimler sınırlı kaldı ve dikkate değer sonuçlar üretmeden dağıldılar.

STK-siyaset ilişkileri bağlamında, toplumsal alanda yaşanan siyasi kutuplaşmaya paralel olarak STK camiasında da sert bir siyasi kutuplaşma yaşandığı ve sınırlı girişimler dışında STK'ların kendi "siyasi mahallelerinde" kalmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Saha araştırması verilerine göre, birçok STK Çözüm Süreci'nde siyasi aktörlere rahatlıkla ve sıklıkla erişmiş ve diyalog geliştirmiştir. Bununla birlikte, diyalog kurmakta yaşanan bu rahatlık Türkiye'de sivil toplum ile siyaset alanı arasında güçlü bir müzakere ve işbirliğinin olduğunu değil, büyük oranda STK-siyaset ilişkisinin "fonksiyonel güçbirliğine" dayandığını gösteriyor. Daha açık bir ifadeyle, benzer motivasyonlarla hareket eden aktörler farklı sahalarda birbirini besleyen işlevler görüyorlar.

Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda STK-akademi ilişkisi, Çözüm Süreci'nde dikkate değer bir canlanma olmakla birlikte, kurumsal anlamda göz ardı edilebilecek düzeydedir. Buna karşın, özellikle bireysel olarak konuya ilgi duyan ve çalışma yürüten akademisyenlerle STK'lar arasında dikkate değer düzeyde bir ortaklığın inşa edildiği görülüyor. Çok zayıf STK-akademi ilişkisine rağmen, öte yandan, Kürt meselesinin çözümü konusunda üniversitelerin çok kritik roller oynayabileceği konusunda neredeyse tüm katılımcılar hemfikirlir.

STK-medya ilişkileri alanında, katılımcıların çoğu sivil toplum alanı üzerinde olduğu gibi medya alanı üzerinde de bir devlet ve siyasi iktidar hakimiyeti olduğunu belirtiyorlar. Bu hakimiyet ilişkisinden dolayı sivil toplum gibi ana-akım medya da devlet-eksenli, devlet-merkezlidir. Dolayısıyla medya Kürt meselesi konusunda devletin aldığı pozisyona göre konumlanıyor. Çözüm Süreci boyunca AK Parti hükümeti meseleyi siyasi zemine çektiği ve ilk kez göreceli olarak kamuoyuna açık bir süreç izlediği için medya da bu süreci genel olarak destekledi. Çözüm Süreci'ni destekleyen ana-akım medya bu konuda çalışma yapan STK'lara da belli düzeyde alan açtı. Bununla birlikte AK Parti hükümetinin süreçte dönüşüm olumsuz bir tavır almamasıyla birlikte medya da bu değişime ayak uydurarak konumunu yeniledi. Özellikle 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi sonrası ana-akım medyanın büyük bir çoğunluğu hükümetin denetimine ve yörengesine girdi.

Kürt meselesinin siyasi çözümüne dönük bir müzakere ve uzlaşma sürecinin yeniden başlayacağı konusunda STK'lar arasında genel bir kabul var. Çoğu katılımcı masa dışında bir seçeneğin olmadığını altını çiziyor. Bununla birlikte katılımcılar mevcut koşullar dikkate alındığında yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin kısa vadede başlamasının zor olduğunu ileri sürüyorlar. Bu konuda sıklıkla hatırlatılan tarih ya da dönüm noktası 2019 seçimleri. Buna göre, seçimle birlikte Türkiye'de siyasi türbülans bitebilir. Kürt meselesi hem bu siyasi türbülansın sonlandırılmasında bir işlev görebilir hem de

siyasi türbülansın sona ermesinden sonra tekrar müzakere ve uzlaşı bağlamında gündeme gelebilir. Bazı katılımcılar yeni bir süreç için esas olarak siyasi aktörlerin rolünün altını çizerken, bazıları ise siyasi aktörlerden ziyade sivil toplum aktörlerinin rol alması gerektiğini belirtiyor.

Mevcut engeller ve fırsatlar dikkate alınarak olası bir müzakere ve uzlaşı sürecinde STK'ların yapabilecekleri konusunda katılımcılar farklı öneriler sunuyorlar. STK'ların yapabilecekleri konusunda katılımcıların sunduğu öneriler çatışma çözümü ve barış inşasında STK'ların yedi işlevi baz alınarak sınıflandırıldığında, en fazla ne çıkan işlevler sırasıyla şunlardır: "savunuculuk ve kamusal iletişim", "atışmaya duyarlı toplumsal birliktelik", "arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık", "grup içi sosyalleşme ve barış kültürü", "izleme ve hesap verebilirlik" ve "doğrudan hizmet sunumu". Sivil toplumun yedi işlevi içerisinde olan "vatandaşların korunması" işlevini STK'ların kritik bir alan olarak değerlendirmediği görülüyor.

GİRİŞ

Kürt meselesinde yeni şiddet dalgası 2015 Temmuz ayından bu yana devam ediyor. Çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda kamuoyunda büyük umutlar yaratan 2013-2015 Çözüm Süreci 07 Haziran 2015 Genel seçimleri ardından sona erdi. Temmuz ayının sonlarıyla birlikte yeniden başlayan çatışmalar geçmişten farklı olarak kentsel alanlarda yoğunlaştı ve son iki yıl içerisinde geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde çok sayıda can kaybına, sosyo-ekonomik ve mekânsal yıkımlara neden oldu. Resmi rakamlara göre iki yıl içerisinde 11.000'e yakın kişi hayatını kaybetti.¹ Öte yandan, tarihi Diyarbakır-Sur ve Şırnak-Cizre kentleri de içinde olmak üzere 11 ilçede büyük ölçekli kentsel yıkımlar yaşandı ve yarım milyon kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı.² Bu dönemde ayrıca milletvekilleri ve belediye başkanlarının tutuklanması, içerisinde Diyarbakır, Mardin ve Van büyükşehir belediyelerinin de olduğu yüze yakın belediyeye kayımların atanması, Kürt meselesine duyarlı onlarca STK ve medya kuruluşunun kapatılması hem sivil toplum alanında hem de siyasi alanda oluşan birikime büyük bir darbe vurdu. Kürt meselesinde çatışmaların sonlanması, soruna siyasi bir çözümün bulunması ve toplumsal barışın inşası Çözüm Süreci öncesine kıyasla bugün çok daha zor.

Türkiye toplumu çok ağır sonuçlar yaratan kentsel çatışmaların neden olduğu sosyo-politik depremin şokunu atlatabilmişken, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimiyle ikinci bir siyasi ve toplumsal sarsılma yaşadı. Yurttaşların sokağa çıkması ve siyasi aktörlerin direnciyle Türkiye'de ilk defa askeri bir kalkışma sivil yönetim tarafından engellendi. Türkiye demokrasi tarihi açısından önemli fırsatlar yaratan, yine güncel an-

---

1 Devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı verilerine göre Temmuz 2015 tarihinden Ocak 2017 tarihine kadar yurt içi ve yurt dışında yapılan operasyonlarda 823 güvenlik görevlisi ve 343 sivil vatandaş hayatını kaybederken, 10.000 civarında örgüt üyesi ya hayatını kaybetti ya da ciddi şekilde yaralandı. Okur, Yunus, "Törör örgütü PKK'ya 557 günde ağır darbe," Anadolu Ajansı, 31.01.2017, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/teror-orgutu-pkky-557-gunde-agir-darbe/738313>, erişim tarihi: 11.05.2017. Öte yandan, İnsan Hakları Derneği verilerine göre Temmuz 2015 ile Ekim 2017 tarihleri arasında yaşanan can kayıpları 3.000 civarındadır.

2 United Nations, *Report on the human rights situation in South-East Turkey: July 2015-December 2016*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, New York, February 2017, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf, erişim tarihi: 26.04.2017.

lamda son yıllarda derinleşen siyasal kutuplaşmaları aşmak ve toplumsal barışı yeniden tesis etmek için dikkate değer olanaklar sunan bu durum ne yazık ki değerlendirilemedi. Darbe girişimi sonrası başlayan ve 15 aydan sonra beşince kez üç aylığına uzatılan Olağanüstü Hal Yönetimi uygulamaları kapsamında hukukun askıya alınması, yüzlerce muhalif Sivil Toplum Kuruluşunun (STK) ve medya kuruluşlarının kapatılması, yüzü aşkın gazetecinin tutuklanması, darbe girişimiyle ilişkisi olmayan muhalif akademisyenlerin üniversitelerden ihraç edilmesi düşünce ve ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkı başta olma üzere Türkiye demokrasi geleneğinde onarılmaması güç tahribatlara neden oldu.

Türkiye’de sosyo-politik alanda büyük bir deprem yaşanırken, öte tarafta Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde önemli kırılmalar yaşandı. Suriye’nin kuzeyinde bulunan Kürt coğrafyasında Kürdistan Topluluklar Birliği’nin (*Koma Cîvakeî Kurdistanê* - KCK) “kardeş” örgütü olan Demokratik Birlik Partisi’nin (*Partiya Yekitiya Demokratîk* - PYD) liderliğinde *de facto* otonom Kürt bölgesi coğrafik olarak dikkate değer ölçüde genişledi. Rusya ve ABD’nin desteğiyle Suriye Kürtleri hem askeri alanda hem de siyasi alanda önemli ilerlemeler kaydetti. Bu durum, özellikle Türkiye ve ABD ilişkilerinde daha önce görülmedik krizlere neden oldu. Öte yandan, Irak’ta 2003 yılından bu yana yarı-bağımsız bir devlet gibi işleyen Irak Kürdistan Bölgesi’nde (IKB) bağımsızlık arayışları bu dönemde arttı. 25 Eylül 2017 tarihinde hem IKB bünyesindeki Duhok, Erbil ve Süleymaniye vilayetlerinde hem de Kerkük gibi tartışmalı bölgelerde hem ABD, Rusya ve ABD gibi küresel güçlerden hem de Türkiye ve İran gibi komşu ülkelerden gelen “iptal” ve “erteleme” taleplerine rağmen “Bağımsızlık Referandumu” yapıldı. Referanduma yaklaşık 4,6 milyon seçmenin %72’si katılım gösterdi ve %92,73 oranıyla “Evet” oyu verdi.³

Yukarıda özetlenen dinamikler Türkiye’de Kürt meselesi bağlamında toplum olarak önemli bir yol ayrımına geldiğimizi gösteriyor. Sınır-ötesi bir bağlamda Kürt alanının⁴ kayganlaştığı ve kırılanlaştığı bir dönemde Türkiye ya Kürt meselesini barışçıl-demokratik yollarla çözüp her geçen gün artan belirsizliğin içine gömülen bölgede bir demokrasi, barış ve istikrar adasına dönüşecek ya da bu belirsizliklerin ve yarattığı çatışmaların bir parçası olarak kalmaya devam edecektir.

---

³ Rudaw, “Resmi Sonuç - Yüzde 92.73 Evet”, 27.09.2017, <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/27092017>, erişim tarihi: 12.10.2017.

⁴ “Kürt alanı” (*espace kurde*) ya da “Kürt sahası” (*sphere kurde*) konseptlerini Jean-François Pérouse’tan ödünç alarak kullanıyorum. Bu konseptler Kürt mobilizasyonunun değişken ve akışkan olan coğrafi, kültürel, ekonomik ve politik sınırlarına dikkat çekiyor. Pérouse, Jean-François, “Reposer la ‘question kurde’,” içinde, Semih Vaner (Dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard 2005, 357-387.

Kürt meselesinin siyasi çözümü ve şiddet meselesinin gündem dışı bırakılmasına dönük çabalar 1990'lı yılların başında başladı. 1990'lı yıllardaki zayıf diyalog arayışlarından sonra, 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve son olarak 2013-2015 Çözüm Süreci olmak üzere üç önemli diyalog deneyimi yaşandı. Bununla beraber, neredeyse 25 yıllık bir geçmişe rağmen, Türkiye'de çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın sağlanamadı.

Dünyada farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen ülke içi çatışmaların gösterdiği üzere, şiddetin sonlanması ve toplumsal barışın inşası tek başına çatışmaya doğrudan katılan aktörler arası diyalog ve müzakere süreçleriyle mümkün olmuyor. Türkiye'de 2015-1999 döneminde yaşanan üç diyalog süreci de bu durumu teyit ediyor. Çatışan aktörler kadar, toplumun farklı katmanlarında bulunan, başka bir ifade ile sivil toplum alanında bulunan aktörler arası diyalog ve uzlaşma süreçleri de önem arz ediyor. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, psikolojik gibi alanlarda çatışmaların neden olduğu sorunların aşılmasını hedefleyen "toplumsal barışın inşası" çalışmaları ülke içi çatışmaların sonlanmasında kritik bir işlev görüyor.

Bu araştırma, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Kürt meselesinde çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın inşasına dönük pozisyonlarını ve kapasitelerini analiz etmeyi, olası bir müzakere ve uzlaşma süreci için hem sivil topluma hem de siyasi aktörlere dönük politika önerilerini belirlemeyi amaçlıyor. Bu kapsamda, 2013-2015 Çözüm Süreci'nde STK'ların çatışma çözümü ve toplumsal barışın inşasına dair çalışmalarının muhasebesini yapıyor. Hem başarısızlıkla sonuçlanan Çözüm Süreci'nde hem de olası bir müzakere sürecinde STK'ların yerini ve rolünü, yine STK'ların gözüyle analiz ediyor.

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma tekniği kullanıldı. 15 Mayıs - 30 Temmuz 2017 tarihleri arasında Diyarbakır, Van, İstanbul ve Ankara şehirlerinde bulunan toplam 45 STK ve üç uzmanla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapıldı. Kurumlar seçilirken, çatışma çözümü ve uzlaşma inşası konusunda STK'ların yedi temel fonksiyonu baz alınarak, esas olarak Çözüm Süreci'nde bu fonksiyonlardan herhangi birini ya da birkaçını yerine getirmiş STK'lar tercih edildi. Çözüm Süreci'nde faaliyet yürütenlerin yanı sıra, mümkün olduğunca farklı alanlarda faaliyet yürüten, farklı sosyo-politik motivasyonlara sahip STK'lar ile görüşülmeye çalışıldı. Çatışmaların yoğunlaştığı Kürt alanının sesini yansıtmak amacıyla bölgesel metropoliten bölge niteliğine sahip Diyarbakır ve Van şehirleri seçildi. Türkiye ölçeğindeki genel eğilimi anlamak amacıyla da sivil toplum çalışmalarının yoğunlaştığı, ülke ölçeğinde etkiye bulunma kapasitesi olan iki başat şehir olarak İstanbul ve Ankara tercih edildi.

Araştırma sonuçları altı bölüm altında sınıflandırıldı. İlk bölümde ülke içi çatışmaların sonlanması ve uzlaşı süreçlerinde STK'ların rolü konusunda teorik bir ereve sunuluyor. İkinci bölümde, 1990'lı yıllardan bu yana def vama eden diyalog ve uzlaşı çabaları içerisinde STK'ların yeri ele alınıyor. Bu kapsamda, Türkiye'de Kürt meselesinden kaynaklı çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konularında alışan STK'ların bir profili çıkarılıyor. nc bölümde, doğrudan zm Süreci'nde STK'ların rolü analiz ediliyor. STK'ların zm Süreci boyunca neler yaptığı, neleri yapamadığı ve sürece katılımlarını sınırlandıran temel dinamikler bu bölümün konusunu oluşturuyor. Dördüncü bölümde STK'ların kurumsal ortaklıkları ele alınıyor. Bu kapsamda, STK'ların siyaset, akademi ve medya kurumlarıyla ilişkileri irdeleniyor. Beşinci bölümde, STK temsilcilerinin gözüyle, Kürt meselesinin çözümü, çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası için yeni bir müzakere ve uzlaşı süreci konusundaki temel engeller ve fırsatlar ele alınıyor. Son bölümde, bir yandan STK'ların içinde bulunduğu bağlam inced leniyor, bir yandan da müzakereye dönüş halinde STK'ların oynayabileceği roller ile bu kurumların rollerini daha etkin oynayabilmeleri için siyasi aktörlerin yapması gerekenler konusunda politika nerileri sunuluyor.

1. SİVİL TOPLUM VE BARIŞ İNŞASI: TEORİK BİR ÇERÇEVE

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda yapılan çalışmalar STK'ların bu tür süreçlerde önemli roller oynayabileceğini gösteriyor.⁵ Çoğu vakada siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, mekânsal alanlar başta olmak üzere birçok sahada dikkate değer yıkımlara neden olan çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın yeniden tesis edilmesi tek başına çatışan taraflar arasındaki müzakereler ile sağlanamayacak kadar zordur. Birçok alanda farklı ve karmaşık sorunlara neden olan çatışmaların ve neden olduğu yıkıntıların giderilmesi çoğul düzeyli ve çok aktörlü bir toplumsal ilişkilenebilir, müzakereyi ve helalleşmeyi gerektiriyor.

1.1. Müzakere Süreçlerinin Katmanları

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda öne çıkan isimlerden biri olan J. P. Lederach, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies* (Barışı İnşa Etmek: Bölünmüş Toplumlarda Sürdürülebilir Uzlaş) adlı eserinde⁶ barış inşasına dönük müzakere süreçlerini ve aktörlerini üç düzeyde gruplandırıyor: Üst-düzyet liderlik, orta-düzyet liderlik ve toplumsal düzeyde liderlik. Buna göre, üst-düzyet liderlik kapsamında süren müzakereler yüksek düzeyde görünürlükleri olan askeri, siyasi ya da dini liderler arasında gerçekleşir. Yüksek düzeyde gerçekleşen bu müzakerelerde esas olarak ateşkes gibi konular ele alınır ve yine yüksek düzeyde görünürlüğü olan tek bir arabulucu tarafından yönetilir. Orta-düzyet liderlikte müzakereler çeşitli sektörlerde saygı duyulan yöneticileri, etnik ya da dini liderleri, akademisyenleri, entelektüelleri ve sivil toplum alanında öne çıkan isimleri kapsar. Bu düzeyde sürdürülen müzakereler sorun-çözme çalışmaları, çatışma çözümü eğitimleri, barış komisyonları, iç ya da alt komisyon çalışmaları gibi faaliyetlerden oluşur. Son olarak, toplumsal düzeydeki liderler yerel düzeyde bulunan liderlerden, STK yöneticileri

---

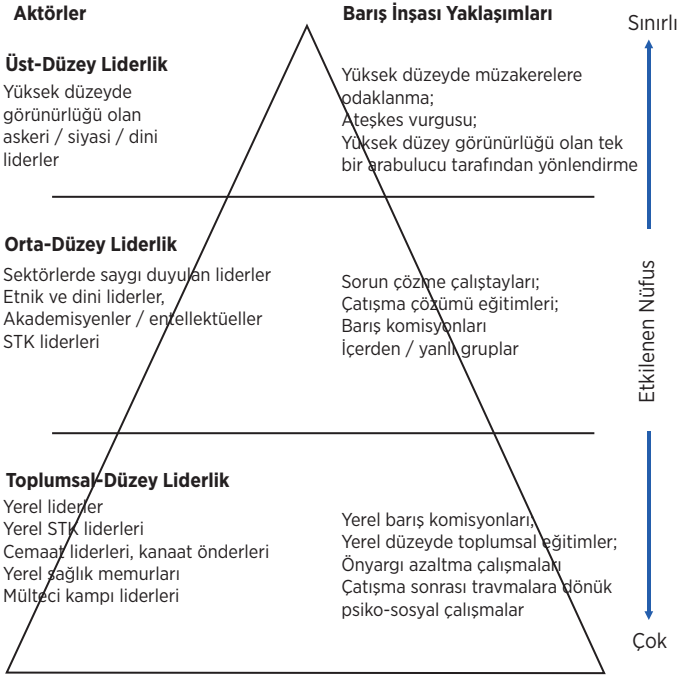
⁵ Daşlı Güneş, Alıcı, Nisan ve Flader, Ulrike, *Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye*, Ankara: DEMOS Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Merkezi Derneği Yayını, 2017; Çelik, A. Betül, "Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları," içinde, F. Nimet Beriker (der.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 163-188.

⁶ Lederach, John Paul, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1999, s. 39.

lerinden, kanaat önderlerinden, eğitim ve sağlık alanı gibi kamu hizmeti sunan kuruluşların yöneticilerinden oluşur. Şekil 01'de Lederach tarafından geliştirilen bu model görülmüyor.

Lederach'ın geliştirdiği model üç düzeydeki aktörler arasındaki dinamik ilişkiyi anlamaya olanak tanımayan statik bir çerçeve sunsa da çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası çalışmalarının çok ölçekli ve çok aktörlü bir süreç olduğunu göstermesi açısından önem taşıyor. Ayrıca, model her ölçekte etkilenen nüfus büyüklüğünü dikkate alarak özellikle orta-düzye ve toplumsal-düzye liderlik alanlarındaki toplumsal ilişkilenmelerin ve müzakerelerin en az üst-düzye liderlik alanındaki barış çalışmaları kadar önem arz ettiğini gösteriyor. Bu anlamda çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası çalışmalarında orta düzeyde ve toplumsal düzeyde bulunan aktörlerin ve bunların rollerinin önemini vurguluyor.

Şekil 01: Barış İnşası Yaklaşımları ve Aktörler

Kaynak: Lederach, John Paul, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1999, s. 39.

Çatışma döneminde ortaya çıkan korkuların ve tehditlerin ortadan kaldırılması, farklı toplumsal grupların algılarının dönüştürülerek sosyal kutuplaşmaların giderilmesi, kısacası “toplumsal barışın” inşası çatışma çözümü ve uzlaşma sürecinin toplumsallaştırılmasına⁷ ve toplumsal mutabakat inşasına⁸ bağlı. Lederach tarafından geliştirilen bu yaklaşımda da görüldüğü üzere hem orta-düzyey hem de toplumsal-düzyey çalışmalarının en kritik aktörlerinden birini oluşturan STK’lar toplumsal uzlaşma sürecinin inşasında önemli bir rol oynuyor.

Öte yandan, son yıllarda ortaya çıkan deneyimlerin de gösterdiği üzere STK’lar üst-düzyey liderlikte de kritik bir rol oynayabiliyorlar. Örneğin, Filipinler’de Bangsamoro bölgesi üzerine hükümet ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi (*Moro Islamic Liberation Front - MILF*) arasında on yıllardır süren ve 100.000’den fazla insanın ölümüne neden olan çatışmalar İngiltere, Japonya, Suudi Arabistan ve Türkiye devletlerinin yanı sıra dört uluslararası STK’nin dahil olduğu bir devlet-STK karma yapısının arabuluculuğuyla sonuçlandı. Londra merkezli Uzlaşma Kaynakları (*Conciliation Resources*), Cenevre merkezli İnsani Diyalog Merkezi (*Center for Humanitarian Dialogue*), Endonezya merkezli Muhammediye ve Roma merkezli Sant’Egidio Cemaati (*Community of Sant’Egidio*) Filipinler Barış Süreci’ne önemli katkılar sundular.⁹ Filipinlerde oluşturulan Uluslararası Temas Grubu (*International Contact Group*) “devlet ile devlet dışı aktörlerin birlikte yer aldığı ve daha önce benzeri olmayan karma bir mekanizma”¹⁰ ile barış çalışmalarında önemli bir referans oluşturdu. Filipinler’de sağlanan anlaşmanın izlenmesi aşamasında da STK’lar kritik bir rol oynadı, oynuyor. Anlaşma sonrası tarafların atacağı adımların barış anlaşmasına uygunluğunu izleme ve raporlamadan sorumlu olan “Üçüncü Taraf İzleme Ekibi” (*Third-Party Monitoring Team - TPMT*) içerisinde Türkiye’den İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH) da bulunuyor.¹¹ TPMT tarafsız bir uluslararası aktör başkanlığında, devlet ve MILF tarafından önerilen birer yerel birer de uluslararası STK’dan oluşuyor.¹²

⁷ Çelik, A. Betül ve Mutluer, Nil, “Toplumsal Barış ve Barış Süreci’nin Toplumsallaşması,” içinde: Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (der.), *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, 59-75.

⁸ Çelik, A. Betül, “Kürt Meselesini Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle?,” içinde: Murat Akbaş (der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış*, İstanbul, İletişim Yay., 2014, 131-152.

⁹ Democratic Progress Institute (DPI), *Briefing: International Contact Group for the Southern Philippines Peace Process*, Democratic Progress Institute, 2014; Söylemez, Hatice, *Moro: Uzakdoğu’da Bir Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016, ss. 146-148.

¹⁰ Democratic Progress Institute (DPI), ‘Çatışma Çözümünde Filipinler Deneyimi’ Konulu Karşılıklı Çalışma Ziyareti Raporu, Londra, Democratic Progress Institute, 2016, s. 20.

¹¹ DPI, age., s. 40; Söylemez, Age., ss. 151-152.

¹² DPI, age., s. 40.

Filipinler-Bangsamoro'daki gibi Endonezya-Açe çatışmasında da sivil toplum üst-düzyer liderlik alanında kritik bir rol oynadı. Endonezya'daki 30 yıllık çatışmalar, Finlandiya'nın eski başkanı Martti Ahtisaari'nin liderliğinde kurulan ve bir uluslararası STK olan Kriz Yönetimi İniyatifini'nin (*Crisis Management Initiative* - CMI) arabulucu olduğu beş tur görüşme süreci sonucunda uzlaşma sağlandı.¹³ Ayrıca, müzakere süreci içerisinde Ahtisaari tarafından geliştirilen "her konuda anlaşma sağlanmadan hiçbir konuda anlaşma sağlanmaz" ilkesi, barış çalışmalarında önemli bir referans haline geldi. Britanya-Kuzey İrlanda barış sürecinde Tony Blair hükümetinin temsilcisi olan ve tüm süreci doğrudan yöneten J. Powel tarafından "bisiklet teorisi" olarak formüle edilen "müzakere sürecini canlı tutma" yaklaşımını¹⁴ Ahtisaari yukarıda formüle edilen ilkeyle hayata geçirdi. Buna göre, tarafların pozisyonları arasındaki uzlaşmaz görünen farklılıklar ancak müzakere süreci canlı tutularak giderilebilir ve bu ilke bu canlılığı sağlamıştır.¹⁵

Özetle, STK'lar çatışma çözümü ve barış inşasında her üç düzeyde de önemli roller oynuyor. Dahası, son yıllarda STK'ların dahil olduğu barış sünreçlerinde ortaya çıkan deneyimler, çatışma çözümü ve uzlaşma inşası konusunda önemli referans oluşturmaya başladı.

1.2. Çatışma Çözümünde STK'ların Yedi İşlevi

Toplumsal uzlaşma inşasında STK'ların rolleri üzerine çalışan T. Paffenholz ve C. Spurk bu örgütlerin yedi işlevinin altını çiziyor: (1) vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamusal iletişim, (4) grup içi sosyalleşme ve barış kültürü, (5) çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ve (7) doğrudan hizmet sağlama/sunma.¹⁶

¹³ Aspinall, Edward, *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?*, Policy Studies No. 20, Washington, D.C., East-West Center, 2005.

¹⁴ Powel, Jonathan, *Teröristlerle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2014.

¹⁵ Aspinall, age., ss. 22-23.

¹⁶ Paffenholz, Thania & Spurk, Christoph, "Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding," *The World Bank Social Development Papers: Conflict Prevention and Reconstruction*, Paper No. 36, Washington, DC, October 2006; Paffenholz, Thania & Spurk, Christoph, "A Comprehensive Analytical Framework," içinde, Thania Paffenholz (ed.) *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2010, 65-76. Bu eser içerisinde, STK'ların yedi temel işlevi baz alınarak Guatemala, Kuzey İrlanda, Bosna Hersek, Türkiye, Kıbrıs, İsrail/Filistin, Afganistan, Nepal, Sri Lanka, Somali ve Nijerya vakaları derinlemesine ele alıyor. Ayşe Betül Çelik'in Türkiye üzerine yaptığı çalışma Kürt meselesi bağlamında ortaya çıkan çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda STK'ların rolleri, hangi işlevlerin ne düzeyde geliştiği ve neler yapılması gerektiği konusunda dikkate değer bir analiz sunuyor. Bkz.: Çelik, A. Betül, "Turkey: The Kurdish Question and the Coersive State," içinde, Thania Paffenholz (Ed.), *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2010, 153-179.

Vatandaşların korunması sivil vatandaşların yaşamlarını, özgürlüğünü ve mülkiyetini çatışma dönemlerinde devlete ya da devlet dışı otoritelere karşı korumayı kapsıyor. Silahların girmesine izin verilmeyen barış alanlarının oluşturulması, mayınların kaldırılması, çocuk askerlerin silahsızlandırılarak toplumsal yaşama katılımlarının sağlanması vatandaşların korunması bağlamında öne çıkan çalışmalar olarak örnek verilebilir.

İzleme ve hesap verebilirlik işlevi başta devlet aygıtı ve hükümet olmak üzere çatışmalarda yer alan aktörlerin faaliyetlerini izlemeyi ve tespit etmeyi kapsıyor. Örneğin, STK'ların çatışmalardan kaynaklanan insan hakları ihlallerinin ve sorumlularının tespit edilmesi ve ilgili aktörlerden hesap verme zorunluluğunu talep etmeleri bu işlev kapsamında değerlendirilebilir.

Savunuculuk ve kamu iletişimi işlevi STK'ların çatışmaya ilişkin bilgileri kamu yararını ve vatandaşların-özellikle dışlanmış grupların- çıkarını dikkate alarak kamuoyuna sunma ve yayma çalışmalarını kapsıyor. Bu konuda çatışmalardan kaynaklı çocuk ölümleriyle ilgili toplumsal farkındalığı artırmaya dönük kampanyalar, barış görüşmelerinin yeniden başlaması için kitlesel hareketlilik ya da siyasi aktörler nezdinde lobicilik faaliyetleri örnek gösterilebilir.

Grup içi sosyalleşme işlevi STK'ların barış kültürünü farklı toplumsal gruplar içinde yayma yönünde yaptıkları çalışmaları kapsıyor. Bu konuda farklılıklar arası diyalog, birlikte yaşama konularında yapılan radyo ya da televizyon programları/dizileri, sokak tiyatroları, spor etkinlikleri, müzik festivalleri ya da okul kitaplarının ayrımcı fikirlerden arındırılması gibi çalışmalardan bahsedilebilir.

Çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik işlevi çatışan kesimlerin toplumda bir arada eşit yurttaşlar olarak yaşayabilmesinin altyapısını oluşturmaya dönük çalışmaları kapsıyor. Bu işlev esas olarak eski ve yeni düşman gruplar arasında yapılan ortak etkinliklere odaklanıyor. Birbirine karşı siyasi fikirlere sahip olanların bir araya getirilmesi, çatışmanın farklı taraflarında yer alıp yaşamlarını yitirenlerin ailelerinin bir araya getirilmesi ya da bu aileler tarafından başlatılan ortak barış girişimleri sosyal uyum bağlamında örnek olarak verilebilir.

Arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık işlevi, çatışan grup ile devlet arasında ya da çatışan grupları destekleyen farklı toplumsal gruplar arasında yerel ve ulusal düzeyde diyalog geliştirilmesine dönük çalışmaları kapsıyor. Örnek olarak, alıkonulan askerlerin serbest bırakılması için girişimde bulunmak, ateskes ilan ya da şiddetsiz günler için çatışmanın aktörleri ile görüşmek,

çatışan aktörler arasında yürüyen diyalog ve müzakere sürecine gözlemci olarak dahil olmak gibi faaliyetler verilebilir.

Son olarak *hizmet sağlama* işlevi, çatışma dönemlerinde veya sonrasında mağdurlara sosyal, tıbbi, hukuki, iktisadi vb. alanlarda sunulan hizmetleri kapsıyor. Hizmet sunumu çatışmalarda yerinden edilmiş kişilere gıda yardımıyla bulunmak ya da hukuki ya da psikolojik destek sunmaktan, işkenceye maruz kalmış kişilere doğrudan sağlık hizmeti sunmaya kadar çeşitli alanlarda olabilir.

Yukarıda özetlenen teorik çerçeve baz alınarak sonraki bölümlerde Türkiye'de Kürt meselesinden kaynaklı çatışmaların sonlanması ve toplumsal uzlaşma inşasında STK'ların rolleri analiz ediliyor.

2. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ

Türkiye’de sivil toplum alanının sınırlılığı ve sivil toplum aktörlerinin zayıflığı konusunda katılımcıların çoğunda ortak bir görüş var. Buna göre, Türkiye’de sivil toplum alanında ilk hareketlenmeler 1990’lı yıllarla birlikte gelişti ve asıl canlanma 2000’li yıllarla birlikte görüldü. Bununla birlikte Kürt meselesi gibi neredeyse iki asırlık bir ömrü olan bir sorun alanı karşısında sivil toplum alanı çok dar, konuya dair yeterli birikime sahip olmayan STK’ların etkisi ise oldukça sınırlıdır.

2.1. Sivil Toplumun Profili

Bu konuda altı çizilmesi gereken ilk husus, “sivil toplum kuruluşları” kavramının Türkiye’de oldukça esnek ve içerici bir anlamda kullanılıyor olmasıdır. Yaşama Dair Vakıf’ın (YADA) 2015 yılında hazırladığı *Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları* raporuna göre Türkiye’de 108.712 dernek, 4.968 vakıf, 118 işçi sendikası 83 kamu görevlileri sendikası, 20 işveren sendikası, 4.794 oda ve 8.575 kooperatif olmak üzere toplam 126.730 STK bulunuyor.¹⁷ Kâr amacı gütmeme, devletle ilişkiler, gönüllülük gibi kriterler üzerinden odaların, meslek kuruluşlarının, sendikaların, iş veren örgütlerinin, kooperatiflerin STK olarak kabul edilip edilmeyeceği üzerine tartışmalar devam ediyor. Bununla birlikte sadece dernek ve vakıflar bile dikkate alındığında Türkiye’de 113 binden fazla STK bulunuyor. Sayısal anlamda azımsanmayacak sayıda STK bulunmasına rağmen, ülke nüfusu ve gelişmiş ülkelerdeki STK sayıları dikkate alındığında Türkiye’nin sivil toplum alanında sınırlı bir gelişme kaydettiği söylenebilir.¹⁸

STK’lar işlevleri açısından sınıflandırıldığında, Türkiye’de hak-temelli çalışan STK’ların çok az olduğu görülüyor. Sosyalleşme ve dayanışma amaçlı hemşeri STK’ları %17,2, çoğunlukla ibadethane yapımı olmak üzere yaptırma, yaşatma ve güzelleştirme faaliyetlerine odaklanan STK’lar %11,4, hobi aktiviteleri, sosyalleşme ve sosyal ağ kurma odaklı STK’lar %10,7, spor ku-

¹⁷ Yaşama Dair Vakıf YADA, *Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları*, Ankara, 2015, s. 42.

¹⁸ YADA, age., s. 43.

l pleri %8,4, hayirseverliğe odaklanan STK'lar %5,3 oranında iken, en alt sırada yer alan, farkındalık uyandırma ve hak savunuculuğu alanlarında faaliyet yürüten STK'ların oranı %3,3 ile sınırlıdır.¹⁹ Dernekler ve vakıflar düzeyinde yapılan bir başka sınıflandırmaya göre Türkiye'deki derneklerin %65'ini mesleki dernekler ve dayanışma dernekleri, sporla ilgili dernekler ve dini hizmetleri gerçekleŐtirmeye yönelik faaliyet yürüten dernekler oluşturuyor.²⁰ öte yandan, 4.968 vakıf içerisinde eğitim, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında faaliyet yürüten kuruluşların oranı toplamda %69'un üstündedir. Hukuk, insan hakları ve demokrasisi alanında çalışma yapan vakıf sayısı sadece 27'dir (%0,54).²¹

Savunuculuk ya da hayirseverlik alanında çalışan sınırlı sayıdaki STK'ların büyük çoğunluğunun Kürt meselesi ya da toplumsal barış inşası alanında çalışma yapmadığını belirtmek gerekiyor. Bir katılımcının ifadesiyle, Türkiye'de STK'lar Kürt meselesi bağlamında iki ana grubu oluşturuyor: Kürt meselesinin siyasi  oz m  için  abalayanlar ve meseleyi bir "terör" meselesi olarak görenler. Buna göre birinci grubu oluşturan STK'lar zaten oldukça k c k bir azınlığı oluşturuyor. STK alanında araştırmalar yapan bir katılımcı bu durumu Şu sözlerle ifade ediyor: "Türkiye'de Kürt meselesi, insan hakları kuruluşları dıŐındaki sivil toplum kuruluŐlarını ilgilendirmeyen bir meseledir. Ya da o STK'ların ilgilendiği bir meseledir."

Gerçekten, sahaya bakıldığında, genel olarak Kürt meselesi, özelde ise çatışma  oz m  ve toplumsal barış inşasına odaklanan STK'ların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülüyor. Özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyükŐehirlerde bulunan sınırlı sayıda STK Türkiye'de çatışma  oz m  ve toplumsal barış inşası bağlamında önceki bölümde özetlenen yedi fonksiyonun herhangi birinde faaliyet yürütmektedir. Dört Şehirde görüşülen STK'ların büyük çoğunluğu da genel olarak hak-temelli çalışan, özel olarak ise Kürt meselesinin siyasi  oz m  ve toplumsal barış inşası alanında  alıŐan STK'ların çok k c k bir azınlığı oluşturduğu konusunda ortak bir algıya sahiptir. Hem ulusal hem de uluslararası alanda hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi bu durumu Şu sözlerle özetliyor:

Çok aktif ve çok muazzam bir çaba gösteren sivil toplum ayağı var. Hangi görüŐten olursa olsun. Ama Türkiye genelindeki sivil toplum yapılanmasına ve sayısına, dernek, vakıf örgütlerine, yapısına baktığınız zaman totaldekinin toplamdaki çabasının çok zayıf olduğunu, hem sivil toplumun bu konuda zayıf kaldığını hem siyasete ve h k metler ve partiler arasında bir sürece

19 YADA, age., s. 24.

20 YADA, age., s. 50.

21 YADA, Age., s. 54.

bıraktığını, çabayı oraya havale ettiğini düşünüyorum. Ama var olan çabanın içerisindeki sivil toplumun gayretinin de oldukça cesur ve oldukça kıymetli olduğunu ve bir yere gelinmişse de o çaba sayesinde gelinmiş olduğunu düşünüyorum.

Çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik alanında faaliyet yürüten, çatışan grupları bir araya getirmeye çalışan bir STK temsilcisi Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda faaliyet yürüten STK'ların çoğunlukla sol ve muhalif kesim içerisinde olduğunu, buna karşılık sağ ve muhafazakâr camianın kurduğu STK'ların meseleyi ulus devlet temelinde, “tek vatan”, “tek bayrak”, “tek ulus” çerçevesinde ele aldıklarını belirtiyor. Katılımcıya göre, Türkiye’de Kürt meselesinin siyasi olarak çözülememesi ve toplumsal barışın sağlanmamasının en önemli nedenlerinden biri “sağ muhafazakâr grupların sivil toplum anlayışı ve çalışma biçimlerinin yeterli kadar olmaması”dır. Sağ, muhafazakâr referanslarla kurulan STK'ların çoğunluğu hiyerarşik bir emir-komuta zinciri içerisinde, sivil toplum perspektifinden uzak bir şekilde faaliyet yürütüyor. Ankara’da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisinin hatırlattığı üzere sol-seküler referanslara sahip STK camiasında belli bir sivil toplum anlayışı olsa da bu kurumların da sorunlardan azade olmadığını not etmek gerekiyor. Özellikle sol siyaset geleneğinde hâkim olan merkezîyetçilik, demokratik karar alma süreçlerinin zayıflığı, lidere bağımlılık gibi sorunlar bu kuruluşlarda da yaşanıyor. Sağ ve sol referanslarla hareket eden STK'lar arasında işbirliğinin gelişmesi bu konuda bir ilerleme sağlayabilirdi. Ancak sınırlı girişimler dışında Türkiye’de bu alanda da bugüne kadar dikkate değer ilerleme sağlanamamıştır.

2.2. Güçlü Devlet, Zayıf Sivil Toplum

Yüz bini aşkın dernek ve vakıfa rağmen, Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası alanında çok sınırlı sayıda STK'nın faaliyet yürütmesini STK temsilcileri genel olarak Türkiye’de zayıf bir sivil toplum geleneği olduğu şeklinde yorumluyorlar. Burada altı çizilen en önemli dinamik sivil toplum alanını sınırlandıran “güçlü devlet” geleneğidir. Buna göre, Türkiye’deki devlet geleneği bir yandan sivil topluma sınırlı bir alan açarken, diğer yandan bu alanı büyük oranda yönetiyor ve/veya yönlendiriyor. Bu noktada ülkede “devlet eksenli” ya da “devlet odaklı” bir sivil toplum geleneğinin olduğunun altı çiziliyor.

İstanbul’da hak-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi sivil toplum alanındaki sınırlılığın ve STK'ların devlet üstünde baskı kurucu bir güç olmamasının tek başına Kürt meselesine özgü olmadığını bu durumun her alanda görüldüğünü belirtiyor ve çarpıcı bir örnek veriyor:

Ben sivil toplumun oturup kendisini, varlığını, niye var olduğunu, kendi misyonunu yeniden gözden geçirmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu mesele sadece Kürt sorunuyla ilgili bir mesele değil. Bu atıl(ık) meselesi, irade koyamama meselesi sadece Kürt meselesiyle ilgili değil. Engelli örgütleri engellilerle ilgili böyle bir irade koyamıyor. Böyle bir sivil toplum var mı? Dernekler dairesine girerseniz, 115 bin tane 117 bin tane aktif dernek var. Her ilde en az 10 tane engelli derneği var. En az 10 tane. Bakın engelliler bu ülkenin sokaklarına çıkmıyor, kaldırımlarında yürüyemiyor. Devletin yasa çıkarmasına, bilmem neye rağmen, devletten gidip “ya sen yasa yaptın, niye düzeltmiyorsun hase” diymiyor. Yani demiyor. Anlatabiliyor muyum? Bu iradesizlik hali genel.

Kuşkusuz Türkiye’de demokratik standartların ve demokratik kültürün zayıflığı toplumsal alanda devleti güçlü kılan en önemli dinamik. Örgütlenme özgürlüğünün, ifade özgürlüğünün sınırlı olduğu, “örgüt” kavramının “suç” ve “korku” ile eşdeğer görüldüğü bir siyasi kültür içerisinde STK’ların aktif bir rol oynaması oldukça zor. Bununla birlikte birçok katılımcının altını çizdiği üzere STK’ların inisiyatif alma, devletin ve siyaset kurumunun kurduğu oyun alanının sınırlarından çıkarak oyun kurucu bir aktöre dönüşmesi de önem arz ediyor. Bununla birlikte, Türkiye’de sivil alanda böylesi bir birikimin yeterince oluşmadığı görülüyor. Hem ulusal hem de uluslararası alanda hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi Kürt meselesi konusunda STK’ların genel pozisyonunu şu sözlerle özetliyor:

Türkiye’deki STK, dernek, vakıf çalışmalarına baktığınız zaman, bu çalışmanın düşük seviyede olduğunu, mümkün olduğu kadar bu konuda pasif bir duruş sergileme gayretinde olduğunu görürsünüz. ... Ama Kürt meselesi her yönü olan bir mesele. Nihayetinde bir taraftan insan hayatı, yaşam hakkı ki bütün derneklerin ortak konusu olması gerekir. İnsan hakları ihalleri derneklerin, vakıfların, herkesin ortak konusudur. Kaldı ki eğitim, istihdam, bölgedeki diğer birçok problemler ya da ayrımcılık, etnisiteyle ilgili yaklaşımlar, hepsi, birçok konu, birçok derneğin, vakfın, sivil toplumun gündemine gelebilecek konular. Ama konu orayla ilgili olunca ya da Kürt meselesiyle ilgili olunca pasif durmayı tercih ettiler.

Muhafazakâr ve İslam-referanslı değerleriyle tanınan bir STK temsilcisi bir adım daha öteye giderek STK’ların Kürt meselesi konusunda sadece pasif bir pozisyon almadığını, devlete ve iktidara göre pozisyon aldığını belirtiyor ve devletin sivil toplum alanındaki hakimiyetini aşağıdaki sözlerle özetliyor:

Buraya, batıya geldiğimiz zaman ... Güneydoğu meselesine bakışı hep devlet endekslidir. Yani devlet merkezli olmuştur. Önce batı bir devlete bakar; devlet ne diyor, devletin buradaki pozisyonu nedir, ona göre kendini konumlandırıyor. [...] STK’lar her zaman, Türkiye’de STK’lar bir kontrole tabidir, bir denetlemeye tabidir. Olsun eyvallah. Maddi açıdan çok iyi de-

netlenir. Ama siyasi açıdan da denetlenir sivil toplum örgütleri. [...] (Sivil) Oluşum hep şeye endeksli, iktidara ve devlete endeksli sivil konularda. Ama sosyal ve kültürel konularda tam bir sivil toplum örgütü. [...] Bunun için aslında belki de Türkiye’de [...] çözüm önerebilecek en önemli sihirli değnektir sivil toplum örgütleri. Onlar daha tabanın sesini alır ve siyasetten ya da devletten ne kadar uzaksa o kadar daha rahat, özgür çözümler sunabilir yani. Fakat burada bir problemimiz var yani. Bunu kabul etmek gerekiyor.

2.3. Sivil Toplum ve Siyasal Angajmanlar

Kürt meselesine mesafeli sivil toplum ile “güçlü devlet, zayıf sivil toplum” vurgusunun yanı sıra altı çizilen üçüncü önemli sorunu sivil toplum ile siyaset arasındaki angajman ilişkileri oluşturuyor. Dört ilde yapılan saha araştırmasında, katılımcıların büyük çoğunluğu bu sorunun altını çiziyor. Buna göre, Türkiye’de sosyo-politik alanda aktif olan derneklerin büyük çoğunluğu çeşitli siyasal angajmanlarla, siyaset kurumunun gölgesinde faaliyet yürütüyorlar. Diyarbakır’da sosyal alanda faaliyet yürüten bir STK temsilcisinin ifadesiyle bu kuruluşlar “rol alan değil, rol verilen” örgütler. Çatışma mağdurlarına doğrudan hizmet üreten bir STK temsilcisi bu durumu şu sözlerle ifade ediyor:

Diyelim Diyarbakır’da ... bin tane sivil toplum örgütü vardır. Üç yüzü bir, aynı kelimeleri kullanıyor, aynı analizleri yapıyor. Öbür taraftaki üç yüz ayrı bir şey, öbür taraftaki üç yüz... Yani kendilerinin kendi özgünlükleriyle, analizleriyle, gözlemleriyle kattıkları çok sınırlı. Dolayısıyla sürece dâhil olamıyorlar. Onların üst şeyi (siyasi örgütü, partisi, vb.) süreçteyken, kendileri sürece çok fazla katkıda bulunabilme imkânına sahip olmuyorlar.

Van’da yapılan saha araştırması, yaşanan sorunun Diyarbakır’a has olmadığını ve sivil toplum ile siyaset kurumu arasındaki angajman ilişkisinin genel bir sorun olduğunu ortaya koyuyor. Van’da siyasal angajmanlardan uzak kalmayı tercih eden ve yerel düzeyde bu pozisyonundan dolayı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan bir STK temsilcisi siyasal angajmanların STK’lar arası işbirliği zemininin altını oyarak çatışmalar doğurduğunu belirtiyor:

Türkiye’de ne yazık ki sivil toplum, siyasal oluşumların, ideolojilerin birer uydusu halinde örgütleniyor. Yani herkes kendi sivil toplum alanını yaratıyor. Dolayısıyla [...] halkın karar alma mekanizmalarına doğru, tarafsız, objektif katılımını sağlayacak bir sivil toplum gelişmiyor. Hala da bu sıkıntının olduğunu düşünüyorum açıkçası. ... (S)ivil toplum ne yazık ki, güç odaklarının etrafında dönen birer uydu olmanın ötesine geçemedi ve herkes uydusu olduğu dünyanın ya da siyasal görüşün argümanlarıyla hareket eder hale geldi. Bu da onların ortak hareket etme imkânını ortadan kaldırdı. Aynı siyasal partilerin birbirleriyle olan çekişmelerini ve rekabetlerini kendi alan

larında yaşar hale geldiler. Ve nihayetinde öyle bir hale geldi ki, sivil toplum siyasi partilerin rekabetinin bir adım ilerisine geçti. Çok ciddi çatışmalar bile girdiler.

İstanbul'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi 40 yıla yakın insan hakları mücadelesini değerlendirerek esasında STK'ların bağımsız bir aktöre dönüşmediğini ve "başka aktörlerin biçtiği rolleri oynamaya" çalıştığını ifade ediyor: "Aktör olmak istemiyoruz. Başkaları, başka aktörlerin biçtiği rolleri oynamaya çalışıyoruz. Bu emir-komuta zincirini de kastetmiyorum bu rollerden. ... Birileri sivil toplumun bu konuda fikir beyan etmesinin önünü kesen yaklaşımlar üretiyor. Biz ona, o role teslim oluyoruz."

Türkiye'deki farklı siyasi geleneklerin tamamına hâkim olan bu durumu YADA raporu da teyit ediyor. YADA'nın verilerine göre Türkiye'de siyasi yönelimli STK'ların oranı %9,8'dir.²² YADA siyasi yönelimli STK'ları şöyle tanımlıyor:

Belli bir dünya görüşü ya da inancı paylaşan bireyleri bir araya getiren, paylaşım veya paylaştıklarını tanıtmaya ve/veya yaygınlaştırma doğrultusunda faaliyetler yapan kuruluşlardır. Bu tür kuruluşların genellikle siyasi çevrelerle organik ya da dolaylı bağları vardır. Bu kuruluşlar, daha pasif yayılımcı olsalar da genellikle Türkiye'nin temel sorunlarında taraf olurlar ve kamuoyunu etkilemek amacıyla açıklamalar, hatta eylemler ve mitingler yaparlar.²³

Yukarıdaki veriyi teyit eden ve mevcut eğilimin sosyal altyapısına gönderme yapan ikinci bir veri daha var. Buna göre, Türkiye'de sivil toplum alanında ağırlığı toplulukların ve grupların oluşturduğu STK'lar oluşturuyor. Genel olarak bireylerin bir araya gelerek kurdukları STK'lar oldukça sınırlı sayıda ve oranları itibarıyla sıralamanın en altlarında bulunuyorlar.²⁴

Sivil toplum ile siyaset arasındaki angajman ilişkisi, daha doğru bir ifadeyle STK'ların siyaset kurumunun yürüngesinde kalması sivil toplum alanında "gri sahanın" gelişimini büyük oranda engelliyor. Alanda çalışan bazı katılımcılar bölgede birçok STK'nın AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hare

---

²² YADA, age., s. 21.

²³ YADA, age., s. 24.

²⁴ YADA, age., s. 25,

keti²⁵ arasında sıkıştığını ileri sürüyorlar. Sınırlı sayıda da olsa bazı STK'ların bu angajman ilişkilerinden uzak durmaya ve her iki tarafla olan mesafelerini koruyarak sürece katkı sunmaya çalıştıklarını, ancak her iki siyasi yapının STK'ları taraf olmaya zorladığını belirtiyorlar. Siyasi rekabetin sertleştiği ve çatışmaların yoğunlaştığı dönemde “gri alanın” daha da daraldığını ve bu alandaki STK'ların etkisizleştiğini vurguluyorlar.

2.4. Sivil Toplum Gettoları

Devlet, siyaset ve sivil toplum ilişkisi bağlamında altı çizilen dördüncü sorun alanını STK'lar arası kutuplaşmalar ve kendi mahallesinde kalma eğilimleri oluşturuyor. Türkiye’de sivil toplum alanında bir tür siyasal gettolaşmanın yaşandığı görülüyor. Türkiye genelinde siyasi hareketler ve partiler etrafında yaşanan bu gettolaşma eğilimi, Kürt coğrafyasında AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi arasındaki siyasal kutuplaşma ekseninde ortaya çıkıyor.

Bu durum Türkiye’de STK'lar arası işbirliği ve ortaklığı dikkate değer düzeyde sınırlandırıyor ve aktörlerin “kendi mahallelerinden” öteye gitmesini zorlaştırıyor. Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası kob nusunda toplumsal alanda yaşanan kutuplaşmalar sivil toplum alanında da yaşanıyor. Toplumsal çatışmaların aşılması, uzlaşma inşası konusunda rol oynaması beklenen STK'lar adeta toplumsal alanda yaşanan çatışmaları kendi alanlarında yeniden üretiyorlar. Bu tablonun bir sonucu olarak Türkiye’de farklı ideolojik ve politik yönelimlere sahip STK'lar arası işbirliği ve ortaklığın oldukça sınırlı kaldığı görülüyor. Bir STK temsilcisinin ifadesiyle Türkiye’de “STK'lar arası işbirliği” değil, “STK'lar arası güç birliği” var. Başka bir ifadeyle işbirliği farklılıklar etrafında STK'ları bir araya getirip ortaklık ve sinerji yaratırken, “güç birliği”, “politik görüşleri itibarıyla, hükümet ilişkileri itibarıyla, meselelere bakışları” itibarıyla birbirine benzeyen, benzer motivasyonlara sahip STK'ları bir araya getirip “cepheler” inşa ediyor. Bu cepheleşme süreçleri, sonuç olarak “sivil toplum gettolarının” oluşması

25 Bu çalışmada “ana-akım Kürt hareketi” Türkiye’de Kürt meselesi etrafındaki geniş sosyo-politik ve sosyo-kültürel mobilizasyon için kullanılıyor. Bu mobilizasyonun Türkiye genelinde siyaset alanında temsil edildiği temel siyasi hareketi Halkların Demokratik Partisi (HDP), Kürt alanında ise Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) oluşturuyor. Bununla birlikte bu mobilizasyon sadece siyasi partilere indirgenemez. Siyasi partiler kadar sivil toplum, medya, sendikal hareket, kültürel çalışmalar, kadın ve gençlik alanındaki sosyal hareketler gibi farklı alanları ve aktörleri de içine alıyor. Öte yandan, bu hareket legal faaliyetlere de indirgenemez. Legal kurumsal çalışmalar kadar illegal sosyo-politik mobilizasyonlar da bu hareketin bir bileşeni olarak kabul edilebilir. Bu anlamda, bu çalışmada KCK ve yörelerindeki illegal sosyo-politik mobilizasyonlar ile silahlı mobilizasyonlar da bu hareketin bir bileşeni olarak değerlendiriliyor. Legal ve illegal alan ve aktörler arasında organik bir bağ olduğu ve bu aktörlerin aynı kurumsal yapının farklı bileşenleri oldukları iddia edilmiyor. Bununla birlikte, bu iki alanın hitap ettiği ve mobilize ettiği toplumsal grupların önemli oranda çakıştığı, ayrıca araç ve yöntemler farklı olsa da değerler, normlar, semboller, siyasi hedefler gibi normatif düzlemde de önemli bir ortaklığın olduğu ileri sürülüyor.

sonucunu veriyor. İstanbul'da bilgi-temelli savunuculuk çalışmaları yapan bir STK temsilcisi özellikle 2010 yılında yapılan Anayasa Referandumuna dan sonra bu durumun ortaya çıktığını belirtiyor. Buna göre 2000'li yılların başlarında siyasi gruplar arasında sınırlı da olsa temaslar ve ortaklıklar kurulabiliyordu ve bu durum sivil toplum alanını da doğrudan etkiliyordu. Ancak 2010 Anayasa Referandumundan sonra ülkede derinleşen ve sertleşen siyasi kutuplaşma sivil toplum alanına da sirayet etti. Bu dönemde birlikte "herkes 'kendi cemaatine' ve kendi kitlesine konuşan ve kendi kitlesini, kendi cemaatini hedefleyen etkinlikler yapmaya başladı".

Saha araştırmasında STK'lar arası ilişkilerde güç-birliğinden iş-birliğine geçişe dönük çabaların sınırlı düzeyde de olsa Van şehrinde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Diyarbakır, İstanbul ve Ankara'dan farklı olarak Van şehrinde son 10 yıl içerisinde Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası amacıyla farklı değerlere, ideolojik ve politik yönelimlere sahip STK'ları bir araya getirmeye ve ortaklık kurmaya dönük girişimler gerçekleşmiştir. 2000'li yılların sonlarında kurulan Barış ve Adalet İçin Kardeşlik Hareketi bu konuda katılımcıların sıklıkla hatırlattığı ilk platform. Bu girişim ile hem sol-seküler hem de muhafazakâr, İslam referanslı STK'lar ile iş camiası tarafından kurulan STK'lar işbirliği için bir araya geliyorlar. Ancak, girişim kalıcı bir yapıya dönüşmeden dağılıyor. 2015 yılında Barış İnisiyatifi adıyla ikinci bir girişim ortaya çıkıyor ve benzer niteliklerde bir yapı inşa ediliyor. Ancak bu yapı da sivil toplumun siyasi hareketler ile kurduğu angajmanlardan ve "gri alana" dair hem AK Parti hükümetinin hem de ana-akım Kürt Hareketinin negatif tutumundan dolayı etkili olamadan dağılıyor. Platformların etkili olamamasının bir diğer önemli nedenini, katılımcıların bu yapıları bir uzlaşma ve işbirliği inşa alanı olarak değerlendirmek yerine kendi özgün "barış" algılarını hakim kılmak üzere araçsallaştırmaları oluşturuyor.

Özetle, "devlet-eksenli" sivil toplum geleneği, sivil toplum ile siyaset kurumu arasındaki angajman ilişkileri, gri alanların darlığı ve gettolaşma, güçlü bir sivil toplum için gerekli olan hukuki, maddi ve zihinsel zeminin Türkiye'de oldukça zayıf olduğunu gösteriyor.

2.5. Sivil Toplum ve Bölgesel Yarılma

Yukarıda özetlenen dinamiklerin de etkisiyle Kürt meselesi ve çatışma çözümü konusunda STK'lar arası bir bölgesel gettolaşmanın da olduğu görülüyor. İstanbul ve Ankara'daki sınırlı sayıdaki STK'lar dışında, Kürt coğrafyası ile Türkiye'nin geri kalanı arasında göz ardı edilemeyecek bir ayırım olduğu görülüyor. Bu durumu İstanbul'dan bir katılımcı şu sözlerle ifade ediyor:

İstanbul'un tamamını kapsayan, tamamının hissettiği bir mesele olduğunu söylemek zor. Yani İstanbul'da işte diyelim, sembolik konuşacaksak eğer, İstanbul'la Diyarbakır arasında bağı olanların meselesi aslında. Yani İstanbul'da yaşayıp da Diyarbakır'la bağı olmayanların kendine mesele ettiği bir konudan söz etmiyoruz aslında yine. Dolayısıyla kim kendine mesele ediyor Kürt meselesini? İstanbul'da yaşayan Kürtler ya da İstanbul'da yaşayan Kürtlerin oluşturduğu sivil toplum kuruluşları. Ya da Kürt olmayan ama Kürt meselesini insan hakları bağlamında bağ kuran kuruluşların ya da isimlerin yani kanaat önderlerinin ele aldığı bir mesele olduğunu söyleyebilirim. Dolayısıyla İstanbul'un konuyla bir bağı olduğunu söylemekte zorlanıyorum o nedenle. Çünkü İstanbul'un büyük kesimlerinin konuya alaka gösterdiğini işaret eden pek fazla gösterge görmüyorum açıkçası. Dolayısıyla İstanbul'da hatırı sayılır bir Kürt nüfusu var. İstanbul'da Kürt nüfusunun ortaya koyduğu sivil toplum kuruluşları var. Bu sivil toplum kuruluşlarının harekete geçirebildiği çeşitli siyasi ve sivil inisiyatifler var. Bunlardan ibaret bir fotoğraf gördüğümü söyleyebilirim.

STK alanında çalışmalarlarıyla bilinen bir katılımcı bu durumu iki temel soruna bağlıyor. Birincisi hem devletin hem de ana-akım Kürt Hareketinin sorunu bağlamsallaştırma biçimleri, daha açık bir ifadeyle sorunu ele alma ve başka tarafları soruna dahil etme biçimleri dikkate değer engeller oluşturuyor. Devletin, Kürt meselesini esasında bir "güvenlik ve terör" sorunu bağlamında ele alması STK'ları böylesine militarize olmuş bir meselenin dışında kalmaya itiyor. Öte yandan, ana-akım Kürt Hareketi meseleyi bugüne kadar kimlik, yaşam hakkı, zorunlu göç gibi belli başlı konular etrafında ele aldı ve bu anlamda sivil toplumun büyük kesimlerini meselenin içine çekerek sorunu toplumsallaştırma konusunda başarısız oldu. İkincisi, Türkiye'deki STK'ların büyük çoğunluğu meseleyi bir coğrafyaya ait bir sorun olarak görüyor ve kendisini o coğrafyaya uzak olarak değerlendiriyor. Bu uzaklık sadece fiziki değil, aynı zamanda zihinsel bir uzaktır.

Kayıplar alanında uzun yıllardır faaliyet yürüten bir STK temsilcisi, devlet ve ana-akım Kürt Hareketinin meseleyi bağlamsallaştırma biçimlerinin yanı sıra, STK'ların topluma erişimdeki sınırlarına da vurgu yapıyor. Buna göre, Türkiye'de STK'lar geniş toplumsal kesimlere erişme, sosyal sorunları toplumsallaştırma kapasitesi oldukça sınırlı olan kurumlar. Bu konuda, İslami muhafazakâr kimliği ile öne çıkan bir katılımcı başörtüsü gibi toplumun geniş kesimlerinin desteklediği bir konuda bile STK'ların sorunu kamusalallaştırma kapasitesinin çok sınırlı olduğunu hatırlatıyor. Dolayısıyla Kürt meselesi gibi dokunanın "elini yakan" bir sorunu STK'ların toplumsallaştırması çok daha sınırlı oldu.

İstanbul'dan bazı katılımcılar yaşanan bölgesel gettolaşmada sol-seküler referanslarla hareket eden STK camiasının Kürt meselesini araçsallaştırmasının da etkili olduğu ileri sürüyorlar. Buna göre, Kürt

meselesi bu camianın önceliği değil. Bu camia Kürt meselesinin siyasi çözümünü ve toplumsal barış inşasından çok AK Parti hükümeti ile olan ilişkileri bağlamında sorunla temas kuruyorlar. Başka bir ifadeyle batıdaki sol-seküler camianın Kürt meselesiyle ilişkilenmesini “kendileri, kendi pozisyonları, kendi siyasetleri, kendilerinin şu an hükümette olan partiyle ilişkileri, ona olan yaklaşımları” belirliyor. Kürt meselesi esasında bu gruplar tarafından araçsallaştırılıyor. Başka bir katılımcı bu durumun AK Parti dönemine has olmadığını belirtiyor. Katılımcıya göre sol-seküler camia “Kürt meselesini çözülecek bir mesele olarak görmekten ziyade, kendi diğer politik gündemleri içerisinde kullanışlı olduğu dönemlerde içine çektikleri, kendilerine zarar verdiğini düşündükleri dönemde de dışarıda bıraktıkları bir enstrüman olarak” ele alıyor.

Öte yandan Ankara'dan katılan bir STK temsilcisi bağlamsal bir yorum yaparak meseleyi araçsallaştırmaktan öteye bir öncelik meselesi olarak analiz ediyor. Buna göre, “(g)enel olarak batıdaki örgütler Kürt meselesine kendi çalışma alanları açısından bakarlar. Genel olarak bölgedeki örgütler de çalışma alanlarına Kürt meselesi açısından bakarlar”. Söz konusu katılımcı, bazı dönemsel değişimler ve istisnalarla birlikte, bu bakış açısının Kürt meselesi konusunda faaliyet yürüten STK'lar arasındaki ilişkiyi belirlediğini iddia ediyor. Yine, bazı katılımcılar “Kürt bölgesi” ve “batı” gibi bir ayrımın doğru olmadığını, bunun homojenleştirici bir yorum olduğunu, gerçekte ise farklı grupları içinde barındıran daha heterojen bir yapının var olduğunu ileri sürüyorlar.

2.6. Sivil Toplum ve Kapasite Sorunu

Sivil toplum alanında kurumsal deneyimin ve bununla bağlantılı olarak kurumsal kapasitenin oldukça sınırlı olduğu görülüyor. Katılımcılar STK'ların kapasite sorununun Kürt meselesine müdahil olmalarında önemli bir kısit oluşturduğunu ileri sürüyorlar. STK alanında deneyimli bir katılımcının ifadesiyle “(h)ikayesi 20, bilemediniz 25 yıllık olan bir meselenin (sivil toplum meselesi), hikayesi 200 yıl olan bir mesele (Kürt meselesi) konusunda çok aktif bir rol oynamasını beklemek [...] çok doğru bir yaklaşım olmaz.”

Kapasite sorunuyla bağlantılı olarak, katılımcıların vurguladığı bir diğer meseleyi çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda STK'ların gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları ve bu konuda ne yapabileceklerini tam olarak bilmemeleri oluşturuyor. Başka bir ifade ile STK'lar çatışma çözümü ve barış inşası konusunda hem teorik hem de pratik anlamda dikkate değer bir kapasite sorunu yaşıyorlar. İnsan hakları alanında çalışan bir STK temsilcisi, kapasite sorunundan dolayı sivil alandaki aktörlerin meseleyi büyük oranda devlet ya da AB gibi aktörlerin çizdiği

çerçeve içerisinde ele aldıklarını ve hem toplum içerisinde hem de siyasal alanda STK'ların güç olmadığını belirtiyor. Buna göre STK'lar soruna dair kapsamlı hazırlık yapıp sorunun toplumsallaşmasına dair işleri yapmaktansa, siyasi rüzgâra göre faaliyetler yürütüyorlar. Bu durumda STK'ların toplumsal barış inşasına katkısını sınırlandırıyor.

Kapasite meselesi bağlamında altı çizilen bir diğer husus ise çalışma metoduyla ilgili. Bazı katılımcılar teorik bilgi ve tecrübenin yanı sıra çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında yapılacak çalışmalarda dikkate değer bir metod sorunu olduğunu belirtiyorlar. Meselenin alacağı seyre bağlı olarak farklı işlevlere odaklanmak, farklı yolları denemek yerine STK'lar çoğunlukla hem yaptıkları işleri hem de işleri yapma biçimlerini değişen bağlamı dikkate almadan sürdürme eğilimi gösteriyorlar.

Kapasite konusunda son olarak insan gücü, mali kaynaklar ve bilgi alanında yaşanan kurumsal sınırlara göndermeler yapılıyor. Genel olarak, yeterince insanı çalışmalarına katamayan, mali kaynakları sınırlı ve belli alanlarda uzmanlaşma düzeyi oldukça düşük STK profili var. Bu konuda iyileşmeyi engelleyen en önemli engellerden birini STK'lar arası işbirliği ve birbirini tamamlama çalışmalarının oldukça yetersiz olması oluşturuyor. Sınırlı işbirliğinden dolayı, çoğu durumda STK'lar birbirlerinin yaptıkları çalışmalardan faydalanamıyor, benzer çalışmaları tekrarlıyorlar. Bu durum sivil toplum alanında işbirliğinin, sinerjinin ve birikimin oluşması önünde dikkate değer bir engel oluşturuyor. Bu konuda bazı katılımcılar son yıllarda STK'lar arası işbirliğinden ziyade rekabetin arttığını ifade ediyor. Özellikle fon kaynaklarına erişim konusunda göz ardı edilemez bir eşitsizliğin ortaya çıktığının altını çiziyorlar. Bazı katılımcılar bu eşitsizliğin bölgesel ölçekte de yaşandığını ve büyük oranda batıda konumlanan STK'ların lehine işlediğini ileri sürüyorlar.

2.7. Sivil Toplum ve İçe Kapanma Hali

Kapasite sorunuyla ilişkilendirilebilecek ancak onu da aşan bir diğer konuyu STK'ların sınır-ötesi ilişkileri oluşturuyor. Türkiye'de çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında çalışan STK'ların sınır-ötesi işbirliklerinin oldukça sınırlı kaldığı görülüyor.

Bu konuda en az üç hususun altını çizmek gerekir. İlk olarak, özellikle Diyarbakır ve Van'daki STK'ların İstanbul ve Ankara'daki STK'lara oranla daha fazla içe kapanık oldukları görülüyor. Her iki şehirde görüşülen STK'ların -bir ikisi dışında- sınır-ötesi işbirliklerinin ve ortaklıklarının neredeyse olmadığı gözlemlenmiştir. Bu konuda Ankara ve İstanbul'daki STK'lar biraz daha iyi durumda olsa da genel olarak çatışma çözümü ve toplumsal ba-

riş inşası alanında çalışan sivil toplum aktörlerinin yerel ve ulusal sınırları aşan ilişkiler geliştirme konusunda çok sınırlı düzeyde mesafe kat ettikleri görülüyor.

İkinci olarak, geliştirilen sınırlı ilişkilerin büyük oranda Avrupa merkezli batı dünyası ile kurulduğu, buna karşılık, Ortadoğu coğrafyasıyla neredeyse hiç ilişki kurulmadığı gözlemlenmiştir. Türkiye'deki sivil toplum aktörlerinin komşu ülkeler başta olmak üzere Ortadoğu coğrafyasında bulunan STK'larla bağı neredeyse hiç bulunmuyor. Son yıllarda hem Diyarbakır'da hem de İstanbul'da bulunan bazı STK'ların bu konuda çeşitli girişimlerde bulunduğu görülüyor. Özellikle bilgi-temelli çalışan STK'ların bu konuda köprüler kurma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bununla beraber, mevcut ilişkilerin çok sınırlı olduğunu ve toplumsal alana etki edebilecek ortak projelerin neredeyse hiç geliştirilemediğini not etmek gerekiyor.

Son olarak, diğer ülkelerde çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında çalışan STK'larla neredeyse hiçbir bağı kurulmadığı görülüyor. Türkiye'de uzun bir çatışma dönemi olmasına rağmen, farklı zaman ve mekanlarda benzer deneyimler yaşayan STK'larla çok sınırlı düzeyde bağ kurulduğu görülüyor. Batı dünyası ile belli düzeyde ilişki olsa da çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası odaklı işbirliği ve ortaklıkların neredeyse hiç olmadığı gözlemlenmiştir. Batı dünyası dışında hem Ortadoğu'da hem de Asya'da dikkate değer sayıda etnik/dini kimlik temelli ülke-içi teritoryal çatışma vakası bulunuyor. Buna rağmen, Türkiye'de Kürt meselesine duyarlı STK'lar bu bölgelerde bulunan ve çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda çalışan sivil toplum aktörleriyle ağlar örme, deneyimleri paylaşma, karşılıklı öğrenme süreçleri inşa etme konusunda dikkate değer bir çaba sarf etmemiştir.

Türkiye'deki STK'ların sınır-ötesi ağlar kurma konusundaki sınırlı ilgisi, yetersiz enerjisi ve kısıtlı kapasitesi, başka bir ifadeyle "içe kapanma hali" söz konusu aktörleri hem işlev hem de özgüven açısından zayıf bırakıyor.

2.8. Sivil Toplum ve Demokratik Normlar

Yukarıdaki sorun alanlarının yanı sıra bazı katılımcılar STK'lar içerisindeki kurumsal sorunlara işaret ediyorlar. Kurum içi demokratik normların ve katılımın zayıflığı bu konuda altı en fazla çizilen husus. Birçok STK'nın kişilerle özdeşleştiği, kimi durumlarda neredeyse 20 yıl gibi uzun dönemler aynı simaların kurumları yönettiği belirtiliyor. Kadın ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir STK temsilcisi bu durumu "zaten birisi kuruyor, ölene kadar başkan yani" sözleriyle eleştiriyor.

Bu konuda ikinci olarak STK'lardaki elitizme işaret ediliyor. Özellikle Ankara ve İstanbul'daki katılımcılar STK dünyasının çok sınırlı ve elitist bir camia olduğunu ileri sürüyorlar. Elitizm ile ilişkili altı çizilen bir diğer husus STK'ların çok fazla masa başı iş yapması ve sahaya inmemeleri. Bu konuda İstanbul'da bilgi-temelli savunuculuk faaliyetleri yapan bir STK temsilcisi elitizm ve sahadan uzaklığın bir sonucu olarak STK'ların sahaya inmediğini, indiklerinde ise çoğu durumda şehirlerin çeperlerinden uzak durduklarını belirtiyor.

Bu konuda son olarak, bazı katılımcılar STK'lar içinde meydana gelen çarpışmaların ve bölünmelerin zaten sınırlı güce ve alana sahip olan STK'lar açısından önemli bir sorun alanını oluşturduğunu ileri sürüyor. Ankara'da faaliyet yürüten bir STK temsilcisi bu durumu "bölünerek çoğalma" olarak tarif ediyor:

Çoğalma meselesini iyi tahlil etmek lazım. Nasıl çoğalıyoruz? Bölünerek çoğalıyoruz. Daha çok insan müdahil olmuyor. Var olan sivil toplum kuruluşları (olarak) bölünerek çoğalıyoruz. O, yani doğru orantılı değil. Sivil topluma müdahil olan ya da kendini sivil vatandaş olarak görüp meselelerde söz söylemesi gerektiğine inanan insan sayısı çoğalmıyor maalesef. Ya da aynı orantıda çoğalmıyor.

2.9. 1990'lar: Karanlık Yıllar

Yukarıda özetlenen dinamiklerin gösterdiği üzere Türkiye'de zayıf bir sivil toplum geleneği bulunuyor. Sivil toplum alanında ilk hareketlenmelerin özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı görülüyor. Bu hareketlenme Kürt meselesi alanına da yansdı. Saha araştırmasının da teyit ettiği üzere 1990'lı yıllarda özellikle hak-temelli STK'lar ortaya çıkmaya başladı ve bu kuruluşlar Kürt meselesinde göz ardı edilemez çalışmalar yaptılar. Bu konuda sıklıkla referans verilen kuruluşlar İnsan Hakları Derneği (İHD) ve İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'dir (Mazlum-Der).²⁶ Sivil toplum alanındaki bu ilk hareketlenmelere rağmen, söz konusu yıllarda alanın oldukça sınırlı, sivil toplum aktivistleri için oldukça riskli olduğunu ifade etmek gerekiyor. Diyarbakır'dan bir katılımcıya göre "1990'lı yılların

---

²⁶ Mazlum-Der 2017 yılında Kürt meselesinin ana başlıklardan birini oluşturduğu çeşitli tartışmalardan ve ayrışmalardan sonra bölündü. Birçok şubenin itirazına ve protestosuna rağmen, mahkeme kararıyla toplanan olağanüstü genel kurul sonucunda İstanbul ağırlıklı bir grup derneğin 24 şubesinden 16'sını kapatma ve derneğin Merkezini Ankara'dan İstanbul'a taşıma kararı aldı. İstanbul Şube Başkanı Ramazan Beyhan'ın Genel Başkan olarak seçildiği kongrede Diyarbakır, Urfa, Van, Antep, Muş, Batman, Bitlis, Bingöl, Şırnak, Hakkâri gibi bölge şubelerinin yanı sıra İzmir, Sakarya, Mersin, Kocaeli, Bursa ve Antakya şubeleri de kapatıldı. Bu ayrışmaya neden olan en önemli etkenlerden birini Kürt meselesi oluşturuyordu. Kapatılan şubeler "Hak İnişiyatifi" adıyla çalışmalarını sürdürüyor ve 2018 yılında kurumsallaşmaları bekleniyor.

kör karanlığında sivil toplum örgütü ... yaşam mücadelesi bile veremiyordu.”²⁷ Kamusal bilgi üretimi ve savunuculuk alanlarına odaklanan bir STK temsilci 1990’lı yıllarda çatışma bölgesindeki atmosferi aşağıdaki çarpıcı sözlerle ifade ediyor:

Diyarbakır’da biraz böyle geçmişten gelen, şu anda sivil toplum örgütü diye tanımladığımız veya demokratik kitle örgütü diye tanımlanan sendikalar işte başta olmak üzere, hak arayışında teması olan kurumlara gittiğimizde, daha çok yaşamını yitirenlerin fotoğrafları var. [...] (M)etropollerde, büyük kentlerde eski başkanların fotoğrafları asılır. Bizim ... kurumlarda daha çok yaşamlarını yitirenlerin fotoğrafları asılıydı.

1990’lı yıllarda STK’ların çalışmaları büyük oranda hak ihlallerinin tespiti, raporlanması ve kamusal iletişim yoluyla savunuculuk faaliyetlerinde yoğunlaştı. Kürt meselesi ve toplumsal barış alanında insan hakları, zorunlu göç, kayıplar, tutuklu ve hükümlülerle yardımlaşma öne çıkan temel çalışma sahaları oldu. Bu anlamda 1990’lı yılları STK’ların yedi fonksiyonu açısından değerlendirdiğimizde “doğrudan hizmet sağlama”, “izleme ve hesap verebilirlik” ile özellikle raporlama, basın açıklaması, sempozyum, konferans gibi etkinliklerle “savunuculuk ve kamusal iletişim” işlevlerinin öne çıktığı görülüyor.

Yapılan çalışmalar nicel anlamda sınırlı olsa da etkileri anlamında önemliydi. Bu yıllarda yapılan çalışmalar 2000’ler sonrası canlanmayı mümkün kıldı. İstanbul’da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisinin altını çizdiği üzere, 1990’larda STK’lar “esasen şiddetin sonuçlarını kayda geçirdiler”. Ayrıca, mağduriyetlerin “hukuki”, “tıbbi” ve “psikolojik” telafisi için imkânlar dâhilinde dikkate değer çalışmalar yapıldı. Son olarak, Kürt meselesi ve çatışmalara dair bir “toplumsal hafıza” oluşturuldu. Örneğin, Cumartesi Annelerinin faili meçhul kayıplarla ilgili eylemleriyle Türkiye’den öteye sınırları aşan bir hafıza inşa edildi.

Bununla birlikte, çatışmaların yoğunlaştığı 1990’lı yıllarda Kürt meselesinin şiddet yoluyla bastırılması konusunda Türkiye ölçeğinde toplumsal alanda yaygın olarak bir rıza üretildi. Bunun karşısında STK’lar toplumsal barış ve adalete dayalı başka bir rızayı yaygın olarak üretemediler. İzleme, hesap verebilirlik ve savunuculuk alanında yapılan sınırlı çalışmaların geniş toplum kesimleri üzerinde etkisi bu anlamıyla sınırlı oldu. Ayrıca, sivil toplum aktörleri grup içi sosyalleşme, barış kültürünün yaygınlaşması, çatışmaya

²⁷ Bu yıllarda sadece İHD’nin 23 yönetici ve üyesi faili meçhul cinayetler sonucu yaşamını yitirdi. Derneğin yüzlerce yönetici ve üyesi, insan hakları alanındaki faaliyetlerinden dolayı yargılandı, hapis ve para cezalarına mahkûm edildi. İHD Genel Başkanı Akın Birdal 13 Mayıs 1998 tarihinde Ankara’da dernek binasındaki odasında silahlı saldırıya uğradı. Vücuduna aldığı altı kurşunla ağır yaralanan Birdal, uzun bir süre tedavi gördü.

duyarlı toplumsal birliktelik, arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi işlemlere odaklanan çalışmaları ülke ölçeğinde yaygın olarak yap(a)madılar.

2.10. 2000'ler: Sivil Alanda Genişleme ve Canlanma

2000'li yıllar Türkiye'de sivil toplum alanının genişlediği ve STK faaliyetlerinde dikkate değer canlanmanın olduğu dönem olarak not edilebilir. Bu konuda saha araştırmasında en fazla altı çizilen husus Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin sivil toplum alanına olan etkisidir. 1999 Aralık ayında Türkiye'nin aday ülke statüsü almasıyla birlikte hızlanan AB üyelik süreci Türkiye'de STK'ların gelişimine önemli katkılar sağladı. Bir yandan ülke genelinde yaşanan demokratikleşme süreci, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile dernekleşmeye dair mevzuatta yapılan iyileşmeler, öte yandan AB tarafından sağlanan kurumsal destekler Türkiye'de sivil toplum alanında dikkate değer bir canlanma yarattı.

Bu konuda altı çizilmesi gereken ikinci husus Türkiye'de siyaset alanında yaşanan altüst oluş ve yenilenme sürecidir. 2001 yılındaki ekonomik kriz sonrasında Türkiye'deki ana-akım siyasi partilerin büyük çoğunluğu marjinalize olup siyaset alanından çekilirken, yeni kurulan AK Parti 2002 yılında tek başına iktidara geldi. AK Parti'nin kuruluş yıllarındaki AB üyeliği, demokratikleşme ve reform eksenli değişim söylemleri ve yapılan hukuki ve siyasi düzenlemeler STK'ların güçlenmesini sağlayan ikinci önemli adımdı.

Sivil toplum alanında yaşanan genel canlanmanın Kürt meselesi ve toplumsal barış inşasına yansımalarının yanı sıra Kürt alanındaki iki önemli gelişmenin de altını çizmek gerekir. Saha araştırması verilerinin teyit ettiği üzere, birincisi, 2000'li yıllarda yoğunlaşan Kürt meselesine siyasi çözüm arayışları STK'ların sürece katılımını mümkün hale getirdi. Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistanê* - PKK) lideri A. Öcalan'ın 1999 yılında yakalanması sonrası 1999-2004 arası yaşanan beş yıllık çatışmasızlık süreci, AB üyelik sürecinin yanı sıra sivil toplum alanının genişlemesine önemli katkılar sundu. Kürt meselesine siyasi çözüm arayışları çeşitli iniş ve çıkışlara rağmen 2015 yılına kadar sürdü. Dönemin başbakanı R. T. Erdoğan'ın 2005 yılında Diyarbakır'da, devletin yanlıklarını kabul ederek Kürt meselesini demokratikleşme, hukuk ve refah içerisinde çözmeye vurgu yaptığı konuşması, 2008-2011 yılları arasında süren Oslo Süreci ile 2013-2015 Çözüm Süreci Kürt meselesinde siyasi çözüm arayışlarının belli başlı durakları olarak not edilebilir. Siyasi çözüm arayışlarının arttığı, devletin meseleyi diyalog ve müzakere yoluyla demokrasi çerçevesinde çözmeye dönük eğilimlerinin güçlendiği bu yıllarda sivil toplum aktörlerinin de konuya daha fazla müdahil oldukları görülüyor.

İkincisi, Kürt alanında yaşanan özgün bir dinamiğin de altını çizmek gerekir. AB üyelik süreci, genel demokratikleşme reformları, beş yıllık çatışmasızlığın yanı sıra ana-akım legal Kürt partilerinin 1999 yılından itibaren yerel yönetimlerde iktidara gelmeleri özellikle Kürt alanında hem legalleşmeyi hem de kurumsallaşmayı sağladı. Her iki alandaki dönüşümün asıl taşıyıcı aktörleri STK'lardı. Bu dönemde insan haklarının yanı sıra, kadın, gençlik, çocuklar, dil, kültür, yoksullukla mücadele, sosyo-ekonomik kalkınma, sosyal ve siyasal araştırmalar gibi alanlarda birçok STK kuruldu ve dikkate değer çalışmalar yaptılar.

1990'lardan farklı olarak 2000'li yıllarda Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış çalışmalarına katılan STK'ların hem sayısı arttı hem de çalışma sahaları genişledi. Bu dönemde STK doğrudan hizmet sağlama, izleme ve hesap verebilirlik ile kamusal iletişim ve savunuculuk faaliyetlerinin yanı sıra, sınırlı da olsa ve yine büyük oranda kendi "mahallelerinde" de kalsa, grup içi sosyalleşme ve barış kültürünü yaygınlaştırma çalışmaları yürüttüler. Yine özellikle Diyarbakır'da çatışan taraflar arasında yerel düzeyde arabuluculuk faaliyetleri dönem dönem ortaya çıktı. Buna karşın, çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik ile hem taraflar arasında hem de toplumsal düzeyde arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi işlevlerin oldukça sınırlı kaldığı görülüyor. Doğrudan hizmet sunumu, izleme ve hesap verebilirlik ile savunuculuk ve kamusal iletişim Kürt meselesinin siyasi çözümüne dönük çalışan STK'ların odaklandıkları temel işlevleri oluşturmaya devam ediyor.

Bazı katılımcıların altını çizdiği üzere 2000'li yıllarda, 1990'lardan farklı olarak sivil toplum alanında Kürt meselesine ilişkin çalışmalarda bir çeşitlenmenin olduğu görülüyor. 2000'lerle birlikte insan hakları, demokrasi, zorunlu göç gibi başlıklar ve bunlar üzerinden yürütülen savunuculuk faaliyetleri ağırlıklarını korudular. Bununla birlikte, özellikle zorunlu göçün toplumsal alana olan etkisiyle, Kürt meselesi kentleşme, kadın, çocuk, ekoloji, Ermenilerle ilişkiler gibi daha önce hiç gündeme gelmeyen ya da çok sınırlı olarak ele alınan sahalarla ilişkilendirildi ve bu alanlarda dikkate değer bir sivil toplum mobilizasyonu ortaya çıktı.

2000'li yılların bir diğer önemli özelliği muhafazakâr, İslam-referanslı STK'larda yaşanan canlanma ve bu STK'ların geçmişten farklı olarak Kürt meselesi ve toplumsal barış inşasına dönük çabalarıdır. Mazlum-Der dışarıda bırakılırsa, muhafazakâr, İslam-referanslı STK'lar 1990'lı yıllarda büyük oranda Kürt meselesinden uzak durmuşlardı. 2000'li yıllarda hem bölgede çok sayıda muhafazakâr, İslam-referanslı STK kuruldu, hem de bu STK'lar batı yakasındaki ortaklarıyla birlikte meseleye dair pozisyon almaya başladılar. Bölge genelinde kurulan Kardeşlik İçin Adalet Platformu, yine ülke ölçeğinde kurulan Doğu-Batı Kardeşliği Platformu bu konuda özellikle not edilmelidir.

Bununla beraber, İslam-referanslı STK'ların Kürt meselesi konusunda tutum almakta çeşitli düzeylerde zorlandıkları söylenebilir. Saha araştırmasında bazı katılımcılar İslam-referanslı STK'ların Kürt meselesi konusunda teorik bir çerçeve inşa edemediklerini ileri sürüyor. Muhafazakâr, İslam-referanslı bir STK temsilcisine göre, "İslami camia" Kürt meselesi bağlamında özgün bir söylem inşa edemedi ve bundan dolayı da uygun pratikler geliştiremedi. Buna göre, "ümmet", "ulus", "birlikte yaşam", "ayrılık" gibi hususlarda Türkiye'deki İslami gelenek ekoller oluşturabilmiş değil. Bu konuda altı çizilen ikinci hususu mücadele yöntemi ve devlet ile kurulan ilişki oluşturuyor. Sol-seküler hareketlerden farklı olarak muhafazakâr, İslam-referanslı siyasi gelenek reformcu bir niteliğe sahip ve devlet ile kavga etmeden bir iktidar mücadelesi veriyor. Bu niteliği Anadolu'nun diğer alanlarında ilerleme olanakları yaratırken, Kürt meselesi bağlamında pozisyon alamamaya ve Kürt toplumu içerisinde güçlü bağlar kuramamaya neden oluyor. Kürt coğrafyasındaki İslam-referanslı STK'ların batı merkezli camiaların bölgesel bileşeni olması ve iktidarla olan ilişkileri altı çizilen bir diğer önemli husustur. Bu konuda son olarak, muhafazakâr, İslam-referanslı STK'ların dikkate değer oranda memur tabanına dayandığı ve bu tabanı koruma kaygısının Kürt meselesinde net bir pozisyon almayı engellediği belirtiliyor.

2000'li yıllarda sivil alanda yaşanan canlanmaya rağmen, barış konusuna odaklanan bir STK temsilcisinin altını çizdiği üzere "Türkiye'de barışı zorlayacak nitelikte bir sivil toplum örgütlenmesinden bahsetmek çok zor". Katılımcının hatırlattığı üzere Türkiye'de barış isteyen geniş bir toplumsal kesim var. Bununla birlikte bu kesimin taleplerini siyaset üzerinde toplumsal barış inşasına dair bir baskıya dönüştürebilecek bir sivil toplum örgütlenmesi ve sivil toplum mobilizasyonu söz konusu değil:

Türkiye'de barış isteyenlerin, özellikle Kürt meselesinde barış isteyenlerin sayısının milyonları bulduğunu düşünüyorum. Hani bu 7 Haziran'da HDP'ye verilen yüzde 13 oyun büyük çoğunluğunun, yüzde yüz barış isteyenlerin oy verdiklerini ama bunun dışında da AKP'ye oy verenlerden de CHP'ye oy verenlerden de çözüm isteyenlerin sayısının çok yüksek olduğunu düşünüyorum. Ama bütün bunları birleştirip hükümet üzerinde bir baskı oluşturabilecek bir sivil topluma ulaşma noktasında Türkiye'de oldukça geri bir noktada olduğumuzu düşünüyorum. Türkiye'de [...] sivil toplumun politikacılar, hükümet ve meclis üzerinde baskı oluşturma yeteneği tam olarak gerçekleştirilmiş değil diye düşünüyorum.

STK alanında bilgi-temelli çalışan bir katılımcı bu konuda özellikle 2000'ler sonrası Türkiye'deki siyasi alanda ve Kürt meselesinde değişen bağlama STK'ların uyum gösterememesinin önemli bir neden olduğunu ileri sürüyor. Buna göre, 1990'lı yıllarda büyük oranda hak ihlali ve savunuculuk faaliyetlerine odaklanan STK'ların reformların başladığı, Kürt meselesinde

siyasi çözüm arayışlarının yoğunlaştığı 2000'li yıllarda başka fonksiyonlara da odaklanması gerekiyordu. Ancak, Kürt meselesi ve çatışma çözümü alanında çalışan STK'ların büyük çoğunluğu, özellikle sol referanslı ya da Kürt siyaseti odaklı olmasından kaynaklı olarak, meseleyi savunuculuk faaliyetleri etrafında ele almaya devam ediyor. Oysaki Kürt meselesinin bağlamı sürekli değişiyor ve meselenin aldığı seyre bağlı olarak sivil toplumun farklı fonksiyonları merkeze alarak iş yapması gerekiyor. Gerçekten, saha araştırması bulgularına bakıldığında, STK'ların çoğunlukla izleme, hesap verebilirlik ve savunuculuk faaliyetlerine odaklandıkları görülüyor. Özellikle çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik alanında yapılan çalışmalar göz ardı edilebilecek düzeydedir. Dört ilde görüşülen 45 STK içerisinde doğrudan bu alana odaklanan sadece bir kurum bulunuyor.

2.11. Çatışma Çözümünde Öne Çıkan İki Alan: İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet

Tüm sınırlarına rağmen 1990'lı yıllardan bu yana sivil toplum alanında gösterilen çabalar Türkiye'de göz ardı edilemez bir birikim oluşturdu. İnsan hakları ekseninde gelişen izleme ve hesap verebilirlik ile buna dayanarak gelişen kamusal iletişim ve savunuculuk hiç kuşkusuz altı çizilmesi gereken ilk alanlardır. Kürt meselesi bağlamında bu alanda azımsanmayacak bir birikim oluştu. İHD ve Mazlum-Der öncülüğünde yapılan çalışmalar son 20 yılda hem çeşitlendi hem de yaygınlaştı.

İkinci olarak, kadın-erkek eşitsizliği ve toplumsal cinsiyet alanında ortaya çıkan sosyo-politik mobilizasyonun altını çizmek gerekir. İnsan hakları alanında olduğu gibi toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü alanında da hem Kürt alanında hem de ülke genelinde azımsanmayacak bir insani, kurumsal ve bilgi-temelli birikim oluştu. Kürt meselesinin siyasi çözümü ve barışın toplumsallaşması alanında çok kısmi de olsa sağlanan ilerleme insan hakları alanında yapılan çalışmalar kadar toplumsal cinsiyet alanında da ortaya çıkan çoklu mobilizasyonlarla mümkün oldu.

Hem insan hakları hem de toplumsal cinsiyet alanında ortaya çıkan deneyimin ve birikimin Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşasında önemli bir katkısı olabilir. Zira bu alandaki ilerlemeler yukarıda altı çizilen sınırları aşma potansiyeli taşıyor. İlk olarak, her iki alanda da devletin etkisi ve yönlendirmesi diğer alanlara kıyasla daha sınırlıdır. İkinci olarak, bu alanlarda siyasal angajmanların sınırlı olduğu ve siyasi sınırları aşma potansiyelinin yüksek olduğu görülüyor. Son olarak, her iki alanda da sivil toplum gettolarını ve bölgesel yarılımları aşma, çoklu işbirlikleri ve ortaklıklar geliştirme konularında dikkate değer deneyimler birikmiş durumda.

3. ÇÖZÜM SÜRECİ (2013-2015) VE SİVİL TOPLUM

2013-2015 Çözüm Süreci'nde STK'ların sınırlı düzeyde yer aldıkları görülüyor. Çözüm Süreci'nin görelî olarak kamunun bilgisi dahilinde yürümesi, Diyarbakır Newroz etkinliğinde Öcalan'ın mektubunun ana-akım medya kanallarıyla tüm Türkiye'ye duyurulması gibi sembolik olaylar geçmişten farklı olarak çoğu STK'nın sürece katılımını teşvik etti ve bu konuda özelişlikle Kürt alanındaki sivil toplum aktörlerini cesaretlendirdi. Diyarbakır'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisinin ifadesiyle "alan açıldıkça ve silahlar geri çekildikçe insanlar kendilerini sorumlu hissetmeye, görev almaya, çözüme katkı sunmak için adım atmaya daha yakın hissettiler". Görelî serbestiyet STK dünyasında yaygın olan oto-sansürün kalkmasını ya da zayıflamasını sağlayarak sivil toplum alanında oluşan birikimin geçmişı kıyasla daha fazla ortaya çıkmasını sağladı. Bununla birlikte, hem AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinin açtığı alanın darlığı hem de öncemki bölümde altı çizilen sivil toplum sorunları Çözüm Süreci'nde STK'ların katılımını büyük oranda sınırlandırdı.

3.1. Çözüm Sürecinde STK'lar Neler Yaptı?

STK'ların sürece katılımı ve katkısı ayrıntılı incelendiğinde saha araştırmaları sonuçlarına göre altı çizilmesi gereken ilk husus şu: STK'lar Çözüm Süreci'nde esas olarak AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketini merkeze alan lobicilik ve savunuculuk faaliyetlerine odaklandı. Çoğu STK'nın hem AK Parti hükümetine hem de ana-akım Kürt Hareketinin bileşenlerine çeşitli düzeylerde sözlü ve yazılı olarak görüşlerini sunarak politika belirleme süreçlerine müdahil olmaya çalıştıkları görülüyor. Örneğin, Diyarbakır'da ekonomi alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi Çözüm Süreci'nde devletin elinde Kürt meselesine dair dikkate değer bir arşiv oluşturduğunu ve bu bilgi birikimin oluşumunda STK'ların önemli bir rol oynadığını belirtiyor. Yine bürokrasi tarafından yerelden merkeze doğru aktarılan çoğu bilginin STK'lar tarafından "düzeltildiğinin" altını çiziyor. Öte yandan, çoğu STK görüşlerini hükümete ve ana-akım Kürt Hareketine iletme tiklerini, ancak bunların etkili olmadığını ve siyasi aktörlerin çoğu durumda kendilerini dikkate almadığını ifade ediyorlar.

İkinci olarak, devlet ve ana-akım Kürt Hareketi STK'lar tarafından üretilen bilgiyi yeterince dikkate almasa da bazı katılımcıların işaret ettiği üzere, bu dönemde Kürt meselesi geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde kamusal alanda görünür oldu ve farklı boyutlarıyla geniş kesimler içerisinde konuşuldu. Örneğin Ankara'da sosyal alanda faaliyet yürüten bir STK temsilcisi geçmişte konuşamadıkları birçok meseleyi Çözüm Süreci'nde rahatlıkla tartışır hale geldiklerini belirtiyor. Sorunun kamusal alanda bu düzeyde konuşulmasında ve tartışılmasında STK'lar kritik bir rol oynadılar. Bu konuda, çoğu katılımcı özellikle Akil İnsanlar Heyeti'ne işaret ediyor. Çoğu STK temsilcisi, farklı eleştiriler olmakla birlikte, Akil İnsanlar Heyeti'ni bir sivil toplum çalışması olarak değerlendiriyor. Heyet içerisinde sivil toplum alanında yaptığı çalışmalarla bilinen ve kurumsal kimliği olan birçok ismin yer alması, yine bölge heyetlerinin gittikleri şehirlerde STK'larla temas kurması bu değerlendirmenin iki temel gerekçesini oluşturuyor.

Üçüncü olarak, tarafların formel olarak tanıdıkları bir üçüncü göz olarak sürece katılmasalar da STK'ların hem yereldeki devlet yetkilileri ile ana-akım Kürt Hareketinin bileşenleri arasında hem de HÜDA-PAR ile HDP arasında arabuluculuk yaptıkları görülüyor. Bu durum özellikle Diyarbakır için geçerli. Bu arabuluculuk girişimleri Çözüm Süreci'nin devam ettiği 6-8 Ekim Kobani olayları, yol kapatmalar, alıkonulan kamu görevlilerinin serbest bırakılması gibi vakalarda çoğu durumda etkili oldu. Bununla birlikte, Çözüm Süreci'nin bitişinden sonra ortaya çıkan hendekler ve kent çatışmalarında bu gibi arabuluculuk girişimleri başarısız oldu. Arabuluculuk konusunda, ayrıca, bilgi-temelli savunuculuk yapan bazı sivil toplum aktörlerinin siyasi gruplar, iş camiası, STK camiası gibi Kürt meselesinde farklı konumlanmış aktörler arasında köprü kurucu, bazen doğrudan bazen dolaylı diyalog mekanizmaları inşa ettikleri gözlemlenmiştir.

Dördüncü olarak, Çözüm Süreci boyunca özellikle hak-temelli çalışan bazı STK'ların inisiyatif olarak çalışma sahalarına ilişkin yeni alanlar açtıkları ve sürece katkı sunmaya çalıştıkları görülüyor. Örneğin, Diyarbakır'da oluşturulan 25 kişilik *de facto* İzleme Heyeti buna örnek olarak verilebilir. Süreç boyunca hem PKK'yi hem de devlet aktörlerini izleyen ve kriz anlarında müdahil olmaya çalışan bu heyet dönem dönem taraflara geri bildirimlerde bulunarak sürecin akamete uğramaması için çalışmalar yürütmüştür. Yine Türkiye genelinde toplumsal cinsiyet ve barış alanında çalışma yapan bir STK'nın sürecin toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde devam etmesi için dikkate değer çalışmalar yaptığı gözlemlenmiştir. Söz konusu STK, Akil İnsanlar Heyeti içerisinde yer alan 14 kadınla görüşmeler yaparak heyetin yapacağı çalışmaların toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelmesi için çaba sarfetmiştir. Kurumun çabaları hem sürecin iki tarafıyla hem de diğer siyasi aktörlerle yapılan benzer görüşmelerle sürmüştür. Geçmişle yüzleşme

ve adalet alanında faaliyet yürüten bir STK, Çözüm Süreci'nde bu konuyu siyasi partilerin gündemine koyabilmek için hem hükümetle hem HDP'yle hem de CHP ile çeşitli düzeylerde temaslarda bulunmuştur.

Çözüm Süreci'nde göreceli olarak Van şehrinde -belki de şehrin iki hegemonik güce dayalı ve dinamik siyasi konfigürasyonundan dolayı- sivil toplum çalışmalarının daha başarılı olduğu görülüyor. Diyarbakır, İstanbul ve Ankara'dan farklı olarak Van şehrinde sol-seküler ve İslami-muhafazakâr motivasyonlarla çalışma yürüten STK'lar arasında diyalog ve işbirliği çabalarının ortaya çıktığı ve yerelde toplumsal barış inşasına dair dikka-te değer bir mobilizasyonun yaratıldığı görülüyor. Bazı STK'lar inisiyatif olarak toplumsal barış inşasına dönük çalışmalar yapmıştır. Bu inisiyatif içerisinde yer alan İslami-muhafazakâr referanslı bir STK temsilcisi yapılan çalışmaları şu sözlerle özetliyor:

Çözüm Süreci başlamasıyla birlikte biz bir inisiyatif oluşturduk ve söylediğim gibi bu değişik çevrelerden; yani HÜDA-PAR'dan tutun AK Parti'ye kadar, HDP'ye kadar herkesi bu inisiyatifin içerisine toparlamaya çalıştık. Bu inisiyatifte oluşturduğumuz komisyonla birlikte operasyon bölgelerini dolaşmaya çalıştık. Hem barışla ilgili bir bilinçlendirme çalışması... Mesela taburlara gittik, işte valiliğe gittik, kaymakamlığa gittik, belediyelere gittik, partilere... Diyelim ki Başkale'nin, operasyonların yapıldığı bölgeleri, işte köyleri dolaştık. Orada taburlara gittik. Taburların işte misafiri olduk. Bu olağanüstü bir moral oluşturdu hem halkta hem çatışan taraflarda.

Bu konuda Van'da bulunan bir STK temsilcisi yerelde bulunan kritik role sahip birkaç STK'nın sürece aktif olarak katılmasının bir domino etkisi oluşturarak şehir genelinde bir hareketlenme yarattığını belirtiyor. Katılımcı, şehirde ortaya çıkan dinamizmi ve etkilerini şu sözlerle ifade ediyor:

Van'daki neredeyse tüm yapılar -gerek İslami gerek diğer cenahtan olan tüm yapılar- olumlu katkı sağladılar. Tartışarak da bu katkıydı aslında. Bu çalışma bir katkıydı. Bu meseleye en aykırı noktada duran İslamcı veya İslami gelenekten gelen kesim bile bir noktadan sonra Kürt meselesine angaje olmak zorunda kaldı. Bu meselede, 20 yıl önceki söylemlerin ötesinde, yeni söylemleri kabul etmek zorunda kaldı, ki bu da bir gelişmeydi. Veya burada, çok daha aykırısını söyleyeyim, CHP'nin veya MHP'nin temsilcileri bile bu yoğun gündem içerisinde bir şeyleri tartışabilme durumuna gelmişlerdi.

Beşinci olarak, bazı STK'ların siyasi aktörler düzeyindeki çalışmalardan ziyade toplumsal alanda rutin olarak yaptıkları ya da daha önce yapamadıkları ve erteledikleri çalışmaları bu dönemde daha etkili bir şekilde yaptıkları görülüyor. Örneğin, çatışma mağdurlarına dönük faaliyet yürüten bir STK daha önceki dönemde siyasi ve hukuksal sorunlardan dolayı yapamadıkları saha araştırması ve envanter oluşturma işini Çözüm Süreci'nde tüm

çatışma bölgelerini kapsayacak şekilde rahatlıkla yaptıklarını ifade ediyor. Çatışma mağdurlarına psiko-sosyal destek sunan başka bir STK temsilcisi olası bir siyasi çözüm durumunda kendi uzmanlık alanlarında daha fazla katkı sunmak için kurumsal kapasitelerini güçlendirdiklerini belirtiyor. Yine kadın ve ekonomi alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi bu dönemde çatışmaların sokakta, gündelik hayatta, işyerinde şiddeti artırıcı etkilerini azaltmaya dönük çalışmalar yaptıklarının altını çiziyor.

Altıncı olarak, bazı STK temsilcileri sadece Çözüm Süreci boyunca değil, sürecin başlamasında sivil toplumun baskısının etkili olduğunu ileri sürüyor. Ülke genelinde sivil toplum alanında yapılan çalışmalar sonucu meselenin büyük oranda toplumsallaştığını ve çözüm yönünde bir toplumsal talebin ortaya çıktığını belirtiyorlar. Buna göre bu toplumsal talebin ve adım atma ihtiyacının taraflarca görülmesinde sivil toplum alanındaki çalışmalar dikkate değer bir etkiye bulundu. Bu durumun özellikle Kürt alanında geçerli olduğu söylenebilir. Zira, hem çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusundaki farkındalığın geniş kesimlere ulaşmasında hem de meselenin şiddet yoluyla çözümünün mümkün olmadığı fikriyatının Kürt alanında hâkim olmasında STK'ların katkısı göz ardı edilemez. Diyarbakır'da hak-temelli çalışan bir katılımcının ifadesiyle STK'lar "Kürt'ün, Diyarbakır'ının ne düşündüğü ne istediği ne arzuladığını aslında bir anlamda bütün ülkeye de yaymış oldu".

Son olarak, bazı STK'ların çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda sivil toplum aktörlerinin kapasitelerini geliştirmeye dair çalışmalar yaptıkları görülüyor. Bu konuda en fazla öne çıkan faaliyetler benzer vakaların incelendiği, tartışıldığı atölyeler, çalıştaylar ve saha gezileri. Saha araştırmasında, görüşülen birçok STK temsilcisinin farklı ülkelerdeki benzer süreçleri yerinde görmek üzere deneyim paylaşımı projelerine dahil oldukları gözlemlenmiştir.

3.2. STK'lar Neleri Yapamadı?

Kürt meselesinin kapsamı ve zorluğu dikkate alındığında, yukarıda özetlenen çalışmalar STK'ların Çözüm Süreci'ne katılımının ve katkısının oldukça sınırlı olduğunu gösteriyor. Diyarbakır'da hak-temelli çalışan bir katılımcının altını çizdiği üzere sivil toplum aktörleri genel olarak "görüşlerini beyan etmek, bu anlamda toplantılar yapmak ve diplomasi yürütmek" alanlarında etkili oldu. Bununla birlikte, Çözüm Süreci'nde "bir adım ileri-sini düşünüp, bunu tasarlayıp, bunu bir bilgi olarak, bir yol haritası olarak tarafların önüne koyamadı".

İstanbul'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir katılımcı STK'ların ne bilgi üreterek tarafların önünü açıp süreci kolaylaştırabildiklerini ne de 40 yıl süren çatışmalar boyunca "zehirlenen" toplumun "toplumsal barış", "farklılıklarla birlikte yaşama", "farklılıklara rağmen meseleleri silahlar olmadan konuşarak çözme", "farklılıkları demokratik zeminde dile getirme" konularında kendilerinden beklenen rolü yerine getirdiğini belirtiyor. Bazı katılımcılar özellikle Akil İnsanlar Heyeti aracılığıyla barışın dikkate değer oranda topluma mal edildiğini ve barışa dair bir toplumsal rıza ürettiğini ileri sürse de çoğu katılımcı "barışın toplumsallaştırılmadığının" altını çiziyor. Bu konuda çoğu katılımcı Akil İnsanlar Heyetinin bölgesel raporlarının bile açıklanmadığını hatırlatıyor. İstanbul'da ayrımcılık ve toplumsal farklılıklar arası eşitliğin inşası alanında çalışan bir katılımcı STK'ların Çözümler Süreci'nde aldıkları pasif pozisyonu aşağıdaki sözlerle ifade ediyor:

Son sürecin çökmesinin en önemli nedeni, sürecin toplumsal kesimlere mal edilmemesidir. Çünkü toplumsal kesimlere mal edilmiş bir süreç olsaydı, [...] devletin ya da PKK'nin her tavrına, "Bak biz barış istiyoruz. Bu, bunun önüne engel çıkartabilir" diye uyarı mekanizmaları sivil toplumdan gidebilirdi. Gitmedi. Seyrettik biz. Yani İmralı'ya gidildi, görüşüldü, oradan Kandil'e geldi, oradan MİT'e geldi, bilmem ne... Biz bu süreci seyrettik. Seyrederken şöyle seyrettik. Yani savunmak istediğimiz talepler ortaya çıkınca onların etrafında durduk, kümelenedik. Ama biz bir talep üretmedik.

Barışın toplumsallaştırılması/kamusallaştırılması konusunda bazı katılımcılar Çözüm Süreci'nde STK'ların toplumsal alanda özellikle barış kültürünün yaygınlaştırıcı faaliyetleri yeterince yap(a)madığını belirtiyor. Bu konuda sivil alanın kendisinin "barış kültürüne" çok aşına olmadığını, bir "barış dili" inşa edemediğini ve toplumsal barışın inşasına dönük çalışmaların zayıflığında bu durumun etkili olduğunu ileri sürüyorlar. İnsan hakları alanında çalışan bir STK temsilcisi bir adım daha ileri giderek özellikle sol referanslı STK'ların çoğunun "militarist söylemlere", aşırı merkezi karar süğreçlerine sahip olduklarını ve bundan dolayı bu kurumların kendi içlerinde sivil kararlar alabilmesinin ve demokratik yöntemler uygulayabilmesinin çok olanaklı olmadığını ileri sürüyor.

Barışın toplumsallaşması/kamusallaşması tartışmalarını bazı katılımcılar "barışın yerelleştirilmesi" üzerinden ele alıyorlar. Buna göre, Çözüm Süreci'nde "barışın yerelleştirilmesi" gerekiyordu. Bu konuda Akil İnsanlar Heyeti tüm sınırlarına rağmen önemli bir işlev görebilirdi. STK'lar bu konuda önemli bir rol oynayabilirdi. Ancak ne AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi böylesi bir hedefi önüne koydu ne de STK'lar bu konuda inisiyatif alarak sürece müdahil olabildiler. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı Çözüm Süreci'nde barışın toplumsallaşması konusunun tamamıyla göz ardı edildiğini belirtiyor: "Bu meselede şöyle bir şey var. Bir, çatışan taraf-

lar arasında diyalogun olması gerekir. İkincisi de konuyla ve konunun boyutlarıyla toplum arasında bağın olması gerekir. Bence bu ikinci kısım Çözüm Süreci'nde planlanmadı bile." Katılımcı bunun da özneler üzerinden değil, kadın, çevre, engelli, çocuk gibi konular üzerinden sağlanabileceğini belirtiyor. Zira, öznelerin "konularından arınarak" Kürt meselesini konuşması çözüme yönelik bir yol açmıyor, aksine çok boyutlu Kürt meselesini konuşmayı engelliyor:

Biz bundan 7-8 yıl önce taş atan çocukları konuşuyorduk, öyle değil mi? Şimdi hendek savaşı veren gençleri konuşuyoruz. O gün taş atan çocukların, hendek savaşı veren gençlere dönüştüğünü gördük. Binlercesi hayatını kaybetti bu şeyde (kent çatışmalarında). Şimdi peki, yeni kuşakta neyi konuşacağız acaba? Eğer bu işin evrimi böyle gidiyorsa, taş atan çocuklardan hendek savaşı veren genç militanlara dönüşüyorsa yani Kürt gençleri, peki bir sonraki kuşak neye dönüşecek acaba? Dolayısıyla burada meselenin bu toplumsal boyutları ele alınmadıkça, yani biz o taş atan çocukların da meseleleriyle ilgilenmedikçe, onu anlayacak bir sivil toplum faaliyeti göstermedikçe, buradakiyle oradaki arasındaki bağı kurmadıkça, konular arasında, yani konu tartışmaya başlamadıkça, bir siyasal kısır tartışmanın, o da tek taraflı deklarasyonu ötekine iletme çabasından ibaret bir konuşmanın olacağını düşünüyorum.

Bazı katılımcılar STK'ların sürecin takibini yapamadıklarını ve "barış talea bini" sahiplenemediklerini belirtiyor. İstanbul'da hak-temelli çalışan bir katılımcı Çözüm Süreci'nde "İzleme Heyeti" üzerinden krize dönüşen "gözlem talebini" STK'ların tarafları beklemeksizin fiili olarak yapabileceklerini ancak bu konuda dikkate değer bir çalışmanın yapılmadığını hatırlatıyor. Ankara'da toplumsal cinsiyet alanında faaliyet yürüten bir katılımcı tam da bu "toplumsal hakemlik" eksikliğinden kaynaklı sürecin niye bozulduğunu, kimin bozulduğunu, kimin ne kadar payının olduğunu hala bilmediğimizi hatırlatıyor. Barışın PKK ve AK Parti hükümetinin topluma sunduğu bir siyasal söz olduğunu belirten başka bir katılımcı STK'ların buna sahip çıkmadığını ifade ediyor:

Barış bu topluma, Türkiye toplumuna, Türkiye halklarına verilmiş bir siyasal vaattir. Tıpkı, diyelim ki mali konularla, emeklilikle ya da işe almaya ilgili bir vaat gibi bunun peşinde durmamız gerekiyor. Durmuyoruz. Sağcısı, solcusu, muhalefeti ya da şeyi, "Ya bir dakika kardeşim. Siz yedi bölgede onlarca toplantı yaptınız, akıl adamlarla, şununla bununla. Gittin İmralı'yla görüştün. Kandil sen şunu yaptın, öbürü bunu yaptı". Ya bu PKK'nin ve devletin Türkiye toplumuna verilmiş, resmi olarak açıklandıktan sonra verilmiş sözleridir. Dolayısıyla ben barışı beklerken, bu talebin sahibi olmalıyım. Bana verilmiş talebin sahibi olmalıyım.

Siyasi gettolaşmaları aşacak, farklı toplumsal gruplar arasında diyalogu

mümkün kılacak ortaklıkların geliştirilmesi STK'ların zayıf kaldığı bir diğer alanı oluşturuyor. Çoğu katılımcı Çözüm Süreci'nde STK'ların "kendi mahallelerinde kalmayı" tercih ettiklerini ve farklı kesimlerle işbirliğine girişmediklerini belirtiyor. Bu konuda önceki bölümde altı çizilen sivil alandaki gettolaşmalar, gri alanların darlığı, siyasal angajmanlar Çözüm Süreci'nde de büyük oranda devam etti. Ankara'da faaliyet yürüten bir STK temsilcisi "farklı toplumsal grupların karşılaşmalarının" sağlanamadığını, bu konuda var olan korkuların etkili olduğunu belirtiyor. Yine, İstanbul'da bilgi-temelli faaliyet yürüten bir STK temsilcisi sol-seküler camia ile İslami-muhafazakâr camianın birkaç istisna dışında ortaklık kuramadığının altını çiziyor. Çözüm Süreci'nde sol-seküler camia kendi içinde belli ortaklıklar kurup sürece dahil olsa da İslami-muhafazakâr camia büyük oranda sürecin dışında kaldı ve işi hükümete havale etti. Çatışan toplumsal grupları bir araya getiren, çatışmaya duyarlı toplumsal ilişkiler alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi bu argümanı destekliyor ve sağ-muhafazakâr kesimin sürece mesafeli yaklaştığını ve "bu iş ne zaman bitecek de haklı olduğumuz ortaya çıkacak" diye beklediğini belirtiyor.

İslami camia da ilk defa bu meseleye sıcağı sıcağına girdi. Bakın güneydoğuda en az 30-40 tane toplantılar oldu, yani Urfa'da, Diyarbakır'da. Burada tüm İslamcılar bölgeye gittiler. Bölgenin işte İslamcı medreselerinden, ilahiyatçılardan tutun da sivil toplum örgütlerine kadar ilk defa aynı masada oturdular. Yani bir masada oturdular. Bu çok önemli bir şeydi. Yani 80 yıldır kimsenin göremediği bir atmosfer oldu. İyi bir rüzgâr esti. Bu rüzgâra herkes de güvendi.

Siyasal gettolaşma kadar bölgesel yarılmının da Çözüm Süreci'nde aşılanmadığı görülüyor. Bazı katılımcıların altını çizdiği üzere, Fırat'ın doğusu ve batısı arasında bir diyalog sağlanamadı ve bunun için gerekli olan kanallar açılmadı. STK'lar bu alanda bir rol oynayabilirlerdi. Ancak bu konuda da dikkate değer bir faaliyet gerçekleştirilmedi. Ankara'da toplumsal cinsiyet alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi birçok STK'yı içinde barındıran Kürt Kadın Hareketinin doğrudan taraf olarak sürece katıldığını ancak bu durumun Ankara'da faaliyet yürüten kadın örgütleri için geçerli olmadığını belirtiyor. Tam da bu durumdan dolayı, katılımcıya göre, bölgesel yarımla sivil toplum alanında yeniden üretiliyor ve Ankara'da bulunan ve toplumsal barışa sahip çıkan çok sınırlı sayıdaki STK için Kürt meselesini, çatışma çözümünü ve barışı konuşmak zorlaşıyor. Bu konuda, Ankara'dan başka bir katılımcı özellikle batı yakasında barışa dair toplumsal rıza üretme çalışmalarının yeterince yapılmadığını hatırlatıyor. Katılımcıya göre, batıda, Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barışa katkı sunmak isteyen sınırlı sayıda STK bulunuyor. Bu STK'ların, Kürt alanındaki kurumlarla dayanışma faaliyeti yürütmekten ziyade batı yakasında barış kültürünü yayan, toplumsal barışa dair rıza üreten çalışmalara odaklanması gerekir.

Bazı katılımcılar, sivil toplum alanında yaygın olan siyasal gettolaşma, bölgesel yarıma gibi sorunların özellikle hakikat ve yüzleşme çalışmalarıyla aşılabileceğini, ancak STK'ların bu konuda da yeterince katkı sunmadıklarını ifade ediyorlar. Dünya deneyimlerinde bu konu çok önemli bir yer edinmesine, yine Türkiye'de bu konu uzun yıllardır konuşulmasına ve Çözüm Süreci'nde çok telaffuz edilmesine rağmen bu konudaki çalışmalar da oldukça sınırlı kalmıştır.

3.3. STK'ların Sürece Katılımını Sınırlandıran Dinamikler

STK'ların Çözüm Süreci'ne sınırlı katkısı konusunda STK temsilcileri bir yandan sürecin taraflarından kaynaklı sorunlarına işaret ederken, bir yandan da sivil toplumun kendisinden kaynaklı sorunların altını çiziyorlar.

Çoğu katılımcı Çözüm Süreci'nin sivil toplumun katılımına kapalı olduğunu belirtiyor. Sınırlı düzeyde de olsa STK'lar ile yapılan görüşmelerin daha çok "usulen" yapıldığını ve tarafların yaptıkları işe dair meşruiyet yaratma amacıyla STK'ları araçsallaştırdıklarını ileri sürüyorlar. Buna göre her iki kesim de "otoriter bir barış örgütlenmesiyle" süreci yönetti ve sivil toplumu oyun kurucu bir aktör olarak sürece dahil etmek istemedi. AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi sivil toplumu ya süreçten dışladı ya da kendi istekleri doğrultusunda sivil toplumun müdahil olmasını talep etti.

Bu konuda sıklıkla hatırlatılan örnek, Akil İnsanlar Heyeti. Birçok katılımcı bu heyetin esasında bir tür sivil toplum işlevi gördüğünü ve içinde STK'lardan birçok ismin yer aldığını, bununla birlikte bu heyetin oluşumunda STK'ların müdahil olamadığının altını çiziyor. Diyarbakır'dan bir STK temsilcisinin ifadesiyle Akil İnsanlar Heyeti "sivil toplum kuruluşlarının gücü, talebi veya bu sürece verdikleri emek doğrultusunda değil, büyük bir kısmı hükümet tarafından, bir kısmı da işte PKK, diyebiliriz ki Öcalan'a sorularak hazırlandı". Ankara'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi Akil İnsanlar Heyetinin kadın, çocuk, kentli hakları, engelliler, insan hakları gibi çeşitli alanlarda deneyim sahibi STK'lardan oluşan bağımsız bir yapı olarak kurulması gerektiğini ancak, hükümetin "siyasi kültüre uygun olarak" "atama" yoluyla heyeti oluşturmayı tercih ettiğini belirtiyor.

Toplumsal cinsiyet alanında çalışan başka bir katılımcı AK Parti hükümetinin sadece Akil İnsanlar Heyeti üyelerini atamadığını, sivil toplumun rolünü bu heyete devrederek STK'ları dışarıda bıraktığını ileri sürüyor. Ankara'da bir STK temsilcisi Çözüm Süreci'nin başlarında Öcalan ile yapılan bir görüşme notunun basına sızdırılması üzerine yükselen krizi hatırlatarak AK Parti ve HDP'nin STK'lar bir yana kendi tabanlarıyla bile bu meseleyi

yeterince konuşmadığını belirtiyor. Zira, temel uzlaşma meselesinin konuşulmamasıydı:

Yani mesela bütün ortaokullarda barış olunca neler olacak diye bir kompozisyon yarışması yapılsaydı örneğin, insanlar bunu daha fazla konuşmaya başlayabilirdi. Bu sadece belli kapılar arkasında, belli heyetler arasında kuşdiliyle yazılan görüşme tutanakları üzerinden ilerlediği müddetçe, bunu bir toplumsal talep olarak, sivil toplum veya herhangi birisinin talep etmesi mümkün değildir. Ki tarafların siyasi partileri bile kendi tabanlarıyla bile bu meseleyi hiç konuşmadı. Çünkü uzlaşılan şey, bunun konuşulmamasıydı.

İkinci olarak, Çözüm Süreci'ne katılım konusunda çoğu STK'da devlet ve ana-akım Kürt Hareketi tarafından kendilerine "alan açılması" beklentisi olduğunu not etmek gerekiyor. Sorunun tarafı, muhatapı, öznesi olarak süreç müdahil olmaktan ziyade, çatışmanın doğrudan taraflarının belirlediği oyun alanı içerisinde, onlara verilecek roller dahilinde müdahil olma eğiliminin STK'lar içerisinde hâkim olduğu görülüyor. İstanbul'da hak-teimelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisinin tabiriyle "Türkiye'deki sivil toplum örgütleri kendilerini çok fazla belirli bir sürecin aktörü olarak konumlandırmıyorlar". Oysaki STK'lar dünyadaki birçok barış sürecinin yapısal bir parçasını oluşturuyor.

Saha araştırmasında STK'ların, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası meselesini büyük oranda üst liderlik düzeyinde bir müzakere süreci olarak ele aldıkları, toplumsal düzeyde ya da orta düzeyde yürütülmesi gereken müzakere süreçleri olarak yetirince algılamadıkları gözlemlenmiştir. Bu anlamda çoğu STK, rollerini taraflar arasında arabuluculuk, hakemlik ya da izleme gibi faaliyetler ile savunuculuk işlevleriyle sınırlıyor. Vatandaşların korunması, çatışma mağdurlarına doğrudan hizmet, grup içi sosyalleşme ve barış kültürünün yaygınlaştırılması, çatışmaya duyarlı toplumsal birlikteliğin güçlendirilmesi gibi "barışın toplumsallaşması" olarak özetlenebilecek faaliyetler alanlarında söz konusu kurumların yeterince çalışma yapmadığı görülüyor.

AK Parti hükümetinin ve ana-akım Kürt Hareketinin sivil toplum aktörlerine çok sınırlı bir alan açması ve STK'ların inisiyatif almaktansa beklenti içerisinde olmasının yanı sıra, üçüncü olarak, Çözüm Süreci'nin kamusal denetime olanak tanıyacak düzeyde açık olmadığı ve bunun da STK'ların katılımını sınırlandırdığı belirtiliyor. Çoğu katılımcı her ne kadar sürecin çözüme karşı olan aktörler tarafından bozulmaması için belli düzeyde kapalılığın olması gerektiğini kabul etse de kamusal denetimin sağlanması gerektiğini vurguluyor. Çoğu katılımcı Çözüm Süreci'nin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen "masanın neden devrildiğini" hala bilmediklerini ifade ediyor. Özetle, kamusal denetime kapalılık, birçok katılımcıya göre,

STK'ların sürece müdahil olmasını engelleyen en önemli engellerden big riydi.

Bu konuda son olarak, bazı katılımcılar devletin ve ana-akım Kürt Hareketinin STK'ları sadece dışlamadıklarını, aynı zamanda onları taraf olmaya zorladıklarını ileri sürüyor. Buna göre her iki taraf da sivil toplum aktörlerini yanlarında durmaya, kendi siyasi argümanlarını desteklemeye zorladılar. Bu durum bir yandan tarafların toplumdan sürece dair eleştiri, görüş ve öneri almalarını engellerken, öte yandan özellikle "gri alanda" kalmayı tercih eden STK'ların etkisizleşmesine neden oldu.

Yukarıda özetlenen çatışmanın doğrudan taraflarından kaynaklı sorunların yanı sıra, sivil toplumun kendisinden kaynaklı birçok sorunun da altı çiziliyor. Bu konuda sıklıkla vurgulanan en önemli mesele sivil toplum alanında hâkim olan tarafgirlik ve siyasal angajman sorunudur. Birçok katılımcıya göre, bu tarafgirlik ve siyasal angajmanlar Çözüm Süreci'nde STK'ların eleştirel bir pozisyon almasını engelledi ve çoğu durumda onları tarafı olduğu siyasetin söylemlerini meşrulaştırmaya ve o söylemler ekseninde işler yapmaya yöneltti. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı Çözüm Süreci'nde STK'ların siyasi aktörler tarafından dışlanmasında ya da sivil toplum için yeterince alan açılmamasında siyasal angajman ve tarafgirlik sorununun çok belirleyici olduğunu belirtiyor. STK'ların siyasal angajmanları ve tarafgirlikleri sonucu siyasi aktörler bu tür kurumları çoğu durumda olduğu gibi Çözüm Süreci'nde de kendine destek olan, yürüttükleri siyasete katkı sunan aktörler olarak ele aldılar. Bu konuda, örneğin, Van'dan bir STK temsilcisi Kardeşlik İçin Adalet Platformu'nun esasen bu tarafgirlik ve siyasal angajman meselesinden dolayı işlevini yitirdiğini ve dağıldığını ileri sürüyor. Van'da gri alanda kalmaya çalışan bir STK temsilcisi bu tarafgirlik meselesinin Akil İnsanlar Heyeti çalışmalarında da ortaya çıktığını ve bu sorundan kaynaklı olarak aslında gerçek bir diyalog zemininin oluşmadığını ileri sürüyor:

Mesela akil adamların il toplantılarında da bu çok bariz ortaya çıktı. Yani işte hükümet yanlısı ya da hükümetin ideolojisini savunan sivil toplum, hükümetin bakış açısıyla meseleleri değerlendirdi. İşte muhalif olanlar da o çerçevede meseleye bakıp eleştirilerini gündeme getirdi. Ya o toplantılarda [...] yani kimse bir adım geri atarak ya da birbirlerine yaklaşarak, ortak söylemleri gündemleştirerek süreci beslemedi aslında. Yani yine herkes o dönem *kendi gardıyla, kendi cephesiyle, kendi ideolojik bakış açısıyla meselelere yaklaştı.*

Sivil toplum alanında çalışma yapan bir katılımcı bir adım daha ileriye giderek STK'ların siyasal angajmanlarının ve bu angajmanlarla tarafı olduğu siyasi aktörün arkasında sürece katılımının diyalogu ve müzakereyi imkanı

sızlaştırdığını ileri sürüyor:

Katılanlar bir tür taraflı bir katılım içerisinde yer aldılar aslında. Devlet de öyle gördü, Kürt siyaseti de bana kalırsa öyle gördü. Yani benden olanlar bu, katılınsın. [...] Şimdi bu iyi bir müzakere metodu değil bana kalırsa. Daha doğrusu, toplumsal ya da güvenlikli eksensiz boyutları olan bir meselenin çözümüne taraflar kendi sivil toplumunu da arkasına alarak katıldığı vakit, o iyi bir müzakere, kaliteli bir müzakere üretmiyor aslında. O zaman STK'yı siz politika angajmanının arkasında toplamış oluyorsunuz. Yani herkes kendi STK'sını, kendi angajmanının içerisinde masaya getirdiği vakit, orada zaten o bir tek taraflı deklarasyonların masası olabilir ancak. O bir konuşmanın masası olamaz.

Siyasal angajmanlardan ve tarafgirliğin sonucu olarak STK'lar Diyarbakır'dan bir katılımcının ifadesiyle "yaratıcı projeksiyonlar geliştirmek yerine, siyasetin rüzgarının akışına kapıldı." Eleştireliliğini yitiren STK'lar Çözüm Süreci'ni kamusal alanda olumsuzladılar, ancak, bu durum STK'ların sürecin zayıf yanlarını görmesine ve katkı sunmasına engel oldu. Dahası, bu durum STK'ları bir yandan pasifize ederken öte yandan bu kurumların toplum nezdindeki güvenilirliklerini de büyük oranda zedeledi.

STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı müzakere süreçlerinde esas yol açıcı ve kolaylaştırıcı aktörlerin geçmişte politik angajmanlara girmemiş, gri alanda kalan aktörler olabileceğini, ancak Çözüm Süreci'nde bunun da sağlanmadığını belirtiyor:

Türkiye'de mağduriyet yaşayan farklı toplumsal kesimlerin ne tür mağduriyetler yaşadıklarını bize anlatabilecek ve toplumu da bu tür mağduriyetler yaşandığına dair ikna edebilecek, meselenin geçmişinde politik angajmanlar içerisinde girmemiş STK'ların konuya katılması gerekirdi. O katılmadı. Yani çevre kuruluşları yoktu, işte engelli kuruluşları yoktu, işte kent hakları için çaba harcayan kuruluşlar yoktu. Ya da işte toplumsal cinsiyet eşitliği için çaba harcayan, mücadele eden kuruluşlar yoktu. Bütün bu kuruluşlar, Kürt meselesi içerisinde hiçbir politik angajmana girmemiş, ama sorunların yol açtığı sonuçları anlayacak kapasiteye ve potansiyele sahip kuruluşlar aslında. Bunlar katılmadığı için müzakereye, biz Kürt meselesinin ne tür mağduriyetlere yol açtığını topluma da anlatamamış olduk aslında. Toplum da dolayısıyla neyi çözmek istediğimizi anlamadı. Yani çözmek istediğimiz şeyin sürmekte olan bir savaş olduğunu düşündü sadece. Yani silahların susması. Oysa silahların susmasından öte bir şeyi çözmeye çalışıyorduk. [...] Dolayısıyla sivil toplumun bu eksik katılımı ya da politik angajmanlarla donanmış katılımı Çözüm Süreci'ne bir katkı getirmede.

STK'ların Çözüm Süreci'nde yeterince etkili olmamasında tarafgirliğin yanı sıra güçlü bir toplumsal tabana sahip olmaması dikkate değer bir rol oynadı. Diyarbakır'da sosyal alanda faaliyet yürüten bir STK temsilcisi bu du-

rumu şu sözlerle özetliyor:

Fakat burada yine eksik kalan bir şey vardı. Tarafalara değmiyordu. Sivil topluma biraz da şöyle bakmak gerekiyor; tabanı zayıf olduğundan dolayı, ister istemez biraz daha elitist kalabiliyor bu tür çalışmalar. Ve tabanı olan sivil toplumun ister istemez hem arabuluculukta hem bu konuların izleme ve değerlendirilmesinde etkisi daha yüksektir. Dediğim gibi iki sebepten dolayı. Hem tarafsızlığını çok koruyamamak hem de özellikle tabanının olk maması.

Tarafgirlik ile toplumsal tabanın zayıflığı ve elitizmin yanı sıra üçüncü olarak bazı aktörler STK'ların Çözüm Süreci'nde Kürt meselesinin siyasi çözümlü ve toplumsal barış inşası konusunda hazırlıksız olduğunu belirtiyorlar. İstanbul'da bilgi-temelli çalışan bir STK temsilcisi STK'ların sürece hazırlıksız yakalandığını ve bundan dolayı "kurucu" ve "yapıcı" bir katkı sunmadığını ifade ediyor. Van'da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisi birçok çalışma yapılmasına rağmen, sivil toplum aktörlerinin oldukça dağınık olduğunu, sistematik çalışmalar yürütmediğini, sorun odaklı çözümler geliştiremediğini, siyasi alana ve sivil toplum alanına dair tecrübesizliklerin yoğun ve yaygın olduğunu ve tüm bu hususların STK'ların etkinliklerini düşürdüğünü belirtiyor. Diyarbakır'da çatışma mağdurlarına doğrudan hizmet sağlayan bir STK temsilcisi, AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinin çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda hazırlıksız olduklarını ve bunun STK'ların sürece müdahil olması için çok büyük bir fırsat yarattığını ifade ediyor. Ancak, STK'lar, kendi alanlarında pratik çözümler üretmek, bu konuda hazırlık yapmak ve zemini uygun hale getirmeye yerine sürece taraf olmakla ve barışı söylemsel düzeyde desteklemekle yetindiler:

Mesela baro. Baro aslında toplumumuzun çok önemli bir kurumu. Bütün dünyada her ülkenin önemli kurumlarından baro. Barolar bu işin efendim siyasi savunuculuğunu veya haklılığı haksızlığı, yanlışlığını doğruluğunu tartışmaktan çok bana göre hukuksal zeminini hazırlamalı. Bu nasıl olacak? On binlerce gencimizin durumu ne olacak? Efendim o haklar çerçevesinde, anayasa çerçevesinde yansıması ne olacak? [...] Ve bunlar projelendirilerek aktarıldığında faydası olur. Yoksa "ben barış sürecinden yanayım", "yaşasın barış", yok efendim "şu bozdu", yok efendim "şu şunu yaptı"; bunlar barışa katkı veyahut da Çözüm Süreci'ne katkı olmaktan çok... Yani edilgenlik diyelim geçelim bunu.

Dördüncü olarak özellikle batı yakasında bulunan ve hem hükümet hem de kamuoyu üzerinde etkisi olan büyük ölçekli STK'ların sürece destek sunmamalarının altı çiziliyor. Diyarbakır'da ekonomi alanında çalışan bir STK temsilcisi Barolar, Odalar, İşveren örgütleri gibi yapıların sürece mesafeli durmalarının Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili

olduğunu belirtiyor. Bazı katılımcılar, Kürt alanında bulunan STK'ların ülke genelinde etki gücü olan bu tür sivil toplum aktörlerinin sürece destek sunması için çeşitli girişimlerinin olduğunu ancak bu çabaların sonuç doğurmadığını ifade ediyor.

Beşinci olarak hem Kürt alanındaki hem de batı yakasındaki STK'lar özellikle ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) sürece mesafeli ve eleştirel duruşunun, etkisi altındaki sivil toplum alanını da etkilediği ileri sürülüyor. Özellikle sol-seküler camia içerisinde "HDP ile AKP anlaştı", "ver başkanlığı al demokratik özerkliği" gibi söylemlerin yaygın olarak dolaşımda olduğu ve bunun özellikle CHP ve etkisindeki sivil toplum alanını sürece mesafeli durmaya ittiği belirtiliyor.

İstanbul'da bilgi-temelli hak savunuculuğu yapan bir STK temsilcisine göre, "barış sürecine hayırhah bakmanın, AK Parti'ye hayırhah bakmakla eşitlendiği bir politik iklimin içinden geçtik" ve bu durum Kürt çatışmasına çözüm bulma ve toplumsal barış inşasına katkı sağlamadı. Bazı katılımcıların altını çizdiği üzere, Çözüm Süreci boyunca sol-seküler camia tarafından sürekli gündemde tutulan "sağ bir hükümetle barış olur mu?", "Anti-demokratik bir hükümetle barış olur mu?", "önce demokrasi, sonra barış" tartışmaları ve eleştirileri esasında bu camia açısından AK Parti ile kurdukları ilişkinin, rekabetin ve çatışmanın Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşasından daha öncelikli olduğunu gösteriyor. AK Parti karşıtı camia bu anlamda sürece hep şüpheyle yaklaştı, katkı yapmaktan geri durdu, desteklemedi ve hatta sürecin başarısını istemedi.

İstanbul'da bilgi-temelli faaliyet yürüten başka bir STK temsilcisi bu konuda biraz daha ileriye giderek Kürt meselesinin batıdaki sol-seküler STK camiası için "çok ikincil bir mesele" olduğunu ileri sürüyor. Buna göre, Çözüm Süreci'nde Kürt alanındaki aktörlerin önceliği ile batı yakasındaki sol-seküler camianın önceliği arasında keskin bir ayrım vardı. STK'lar konusunda çalışmalarını bilinen bir katılımcı bu konuda Gezi eylemlerine işaret ediyor ve Gezi sürecindeki çoğu aktör için Çözüm Süreci'nin birincil gündemi oluşturmadığını, "Gezi eylemleri ve Kürtler" konusunda ortaya çıkan tartışmaların esasında bu ayrıma işaret ettiğini belirtiyor. Oysaki Çözüm Süreci 21 Mart 2013 tarihinde, Gezi eylemlerinden sadece iki ay önce kamuoyuna duyurulmuştu ve bu derece yakıcı bir meseleye çözüm bulma amacıyla başlayan bir sürece sahip çıkılması gerekiyordu.

Bazı STK temsilcileri Çözüm Süreci'ne zarar vermeme kaygısının da çoğu sivil toplum aktörünü pasif durmaya ve inisiyatif almamaya ittiğini belirtiyor. Buna göre, sürecin kamusal denetime kapalılığı, ana-akım Kürt Hareketi ve AK Parti'nin sivil aktörleri dışarıda tutma tercihi, süreç karşıtı aktör-

lerin gücü ve süreci bunlar karşısında koruma hassasiyeti gibi hususların STK'ların "aşırı temkinli" olmasına ve sürece zarar vermemek adına inisiyatif almamasına neden oldu.

Özetle, sivil toplum aktörlerinin Çözüm Süreci'ne çok sınırlı katılımı hem sivil toplum aktörlerinden hem de devlet ve AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinden kaynaklı sınırlayıcı dinamikler son diyalog ve müzakere sürecinin çökmesinde önemli bir rol oynadı. Hem bu başarısızlığı daha iyi anlamak hem de olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde sivil toplum aktörlerinin neler yapabileceğini, bunun için yapılması gereken düzenlemeleri daha iyi ortaya koyabilmek için STK'ların kurumsal ortaklıklarına da bakmak gerekiyor. Bir sonraki bölümde, STK-STK, STK-siyaset, STK-akademi ve STK-medya ilişkileri bağlamında Çözüm Sürecinde STK'ların kurumsal ortaklıkları inceleniyor.

4. ÇÖZÜM SÜRECİ'NDE STK'LAR VE KURUMSAL ORTAKLIKLAR

Sivil toplum aktörlerinin Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşasına katkısını tek başına AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinin tutumu ya da bu aktörlerin kendi kurumsal çabaları belirlemiyor. Bu çabalar kadar STK'ların kurumsal ortaklıkları da önem arz ediyor. Bu araştırmada STK'ların kurumsal ortaklıkları çerçevesinde STK-STK, STK-siyaset, STK-akademi ve STK-medya ilişkileri ele alındı.

4.1. STK-STK İlişkileri

Saha araştırması bulguları dikkate alındığında STK-STK ilişkisine dair üç ana hususun altı çizilebilir. Bunlardan ilki STK'lar arası siyasi/ideolojik ayrışmadır. STK'ların içine girdikleri siyasi angajmanlar sonucu ülke genelinde yaşanan toplumsal ve siyasal ayrışmalar sadece sivil toplum alanına sirayet etmiyor, bu alanda yeniden üretiliyor. Sivil toplum gettolarının oluşmasına neden olan bu siyasal ayrışmayı genel olarak İslami-muhafazakâr STK'lar ile sol-seküler STK'lar arası bir ayrışma olarak kodlamak yerinde olacaktır. Bu iki yapının dışında kalan ve CHP etkisindeki ulusalcı-Kemalist yapıların Çözüm Süreci'nde büyük oranda dışarda kaldığını ve süreçte muhalefet ettiğini belirtmek gerekiyor. Hem İslami-muhafazakâr hem de sol-seküler sivil toplum gettosunda sınırlı düzeyde de olsa işbirliğinin olduğu görülüyor. Bununla birlikte, bu işbirlikleri dönemsel ve kalıcı mekanizmalar inşa etmekten uzaktır.

İkinci olarak, STK'lar arası işbirliklerinin büyük oranda sektörel/konu bazlı olduğu, sektörler/konular arası, birbirini bütünüleyen çalışmaların sınırlı kalacağı görülüyor. İnsan hakları, toplumsal cinsiyet, göç çalışmaları, çocuklar bu tür sektörel işbirliklerinin ortaya çıktığı belli başlı alanları oluşturuyor. Farklı sektörlerde/konularda çalışan STK'ların bir araya gelerek karmaşık bir sorunun farklı boyutlarını birlikte çözdükleri işbirlikleri yok denecek kadar azdır. Bu durum, zaten siyasal olarak ayrışmış STK'ların kendi mahallerinde bile ortak iş yapma kültürünün zayıf olduğunu ve yapılan işleri farklılaştırma ya da çeşitleme çabası yerine rutin işleri sürdürme eğilimlerinin güçlü olduğunu gösteriyor.

Üçüncü olarak, STK'lar arası bölgesel bir ayrışmanın olduğu gözlemleniyor. Kürt alanında bulunan STK'ların büyük çoğunluğu-belki de gündelik hayatın getirdiği zorunlulukların bir sonucu olarak- bir şekilde Kürt meselesine temas ederken, ülkenin batı yakasındaki STK'ların çok sınırlı bir kesimi soruna dair bir çaba içerisindedir. AK Parti hükümetinin Çözüm Süreci'nde meseleyi siyasi yollarla çözmeye eğilimi içerisine girmesi ve buna uygun bir siyasi atmosfer oluşturmasıyla birlikte batı yakasında sivil toplum alanında bir canlanma meydana gelmiştir. Bununla birlikte siyasi iktidarın meseleye dair pozisyon değiştirmesine paralel olarak, batı yakasındaki STK'lar da hızla alandan çekilmiş ve çatışma-eksensiz yeni siyasi atmosfere uyum sağlamıştır.

Çözüm Süreci'nde Türkiye genelinde köprüler kurmaya dönük kimi girişimlerin olduğu görülüyor. Sivil Dayanışma Platformu, Çözüme Evet Koalisyonu, Barış İçin Kadın Girişimi, Çocuklar İçin Barış Girişimi bunlardan bazıları. Bununla birlikte bu girişimlerin çoğunun sınırlı kaldığı ve dikkate değer sonuçlar üretmeden dağıldıkları görülüyor. Kürt alanı ile batı arasında işbirliğinin kurulabileceği "en yumuşak" alanlardan birini "sosyo-ekonomik" işbirlikleri oluşturuyor. Bununla birlikte bu alanda bile ilişkilerin çok zayıf olduğu görülüyor. İş camiası STK'larından birinin temsilcisi bu kopukluğu çarpıcı bir örnekle açıklıyor:

2013 Haziran'ında [...] Türkiye'nin batı iş dünyasının tüm kuruluşlarına, buna TÜSİAD dâhil, dernekler, yani ulusal bağlamda örgütlenmiş dernekler, TÜRKONFED, TÜSİAD gibi organizasyonlar başta olmak üzere 365 oda-borsaya yazı yazdık. Dedik ki, batı iş dünyasını özellikle doğunun kalkındırılması, bölgeler arasındaki gelişmişliğin giderilmesi konusunda bizim bulunduğumuz coğrafyanın potansiyellerini keşfetmeye davet ediyoruz. [...] Biz şunu da yazımızda açıkça ifade ettik. Dedik ki, biz illa gelin buraya yatırım yapın iddiasında değiliz. [...] Sadece potansiyelleri yerinde görmek, en azından işbirliği olanaklarını tartışmak, yani bölgeye dokunmanızı temin edecek bir anlayışla sizi davet ediyoruz, sizi misafir etmek istiyoruz. 3-4 tane odanın dışında ne yazık ki [...] batı iş dünyası sorumluluk almadi.

Bölgesel ayrışmayı aşmaya dair İslami-muhafazakâr eğilimli STK'lar aramında kurulan Doğu-Batı Kardeşlik Platformunu bu konuda not edilmelidir. Bununla birlikte, saha araştırmasında bu platformun Kürt alanı ile batı yakası arasında bir köprü kurmuş olsa da etkisinin oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Kürt alanı ile ve batı yakasında bulunan özellikle sol-seküler eğilimli STK'lar arasında proje bazlı kimi ortaklıkların kurulduğu görülüyor. Bununla birlikte, Kürt alanında bulunan STK'lar proje bazlı kurulan ilişkilerin eşitsiz olduğunu belirtiyorlar. Batı yakasından gelen STK'ların kendilerini çoğunlukla nesneleştirdiklerini ileri sürüyorlar. Diyarbakır'dan bir katılımcı bu ilişkilene biçimini aşağıdaki sözlerle eleştiriyor:

Bir defa sivil toplum örgütlerinde büyük ölçüde bir hegemonik davranma alışkanlığı var. Bu daha çok İstanbul eksenli STK'lar için. Yani bizim bu 20 yıllık zaman dilimi içerisinde özellikle proje bazlı çalışan sivil toplum örgütlerine baktığımızda, işte bir Avrupa Birliği projesi ya da başka bir şekilde çeşitli kurumlardan temin ettikleri kaynaklarla sivil toplum örgütleri bölgeye geliyorlar, çeşitli görüşmeler yapıyorlar. Bu görüşmelerin bir yerinde belki bir iki toplantı falan da yapmış oluyorlar. Ondan sonra çekip gidiyorlar. Gittikten sonra da çok izleri kalmıyor.

İstanbul'dan bir katılımcı Diyarbakır'daki gözlemi teyit ediyor ve proje bazında kurulan bu ilişkileri "tahakküm ilişkileri" olarak tanımlıyor:

Seküler STK'lar Kürt meselesinin içinde özellikle insan hakları filan gibi yaklaşanlar, Kürt STK'larıyla bir bağ kuruyorlar, ilişki kuruyorlar. Ama ben ona işbirliği diyemiyorum. Nedenini de söyleyelim. Daha bir patronaj ilişkisi görüyorum orada. Nedeni de şu. Bu STK'lar kaynaklarını uluslararası kuruluşlardan alıyorlar, Avrupa Birliğinden, Birleşmiş Milletlerden filan. Kaynağı kendisi yönetiyor. Gidiyor Diyarbakır'da bir iş yapıyor. Diyarbakır'daki STK'yla ortaklık içerisinde yapıyor. Ama o kaynağın yönetimine Diyarbakır'daki STK buradakine eşit katılmıyor. Dolayısıyla buradaki sanki Diyarbakır'daki STK'ya abilik, ablalık yapmak üzere giden, ona para götüren, ona bilgi götüren, ona uzmanlık, *know-how* götüren bir ilişki kuruyor. Tahakküm ilişkisi. Yani tıpkı devletin Kürt coğrafyasında kurduğu tahakküm ilişkisine benzer bir tahakküm ilişkisi meseleye alaka duyan STK'larla Kürt STK'ları arasında da kuruluyor.

Öte yandan, Kürt alanında hem sol-seküler eğilimli hem de İslami-muhafazakâr eğilimli STK'ların sınırlı da olsa bölgesel ölçekte işbirlikleri ve ortaklıklar kurdukları görülüyor. İslami-muhafazakâr eğilimli STK'ların büyük oranda Kürt meselesi konusunda politika belirleme süreçlerini örü taklaştırmaya çalıştıkları görülüyor. Öte yandan, sol-seküler eğilimli STK'lar üzerinde ana-akım Kürt Hareketinin dikkate değer bir etkisi söz konusu ve önemli bir kısmı da siyasal olarak angaje olmuş durumdadır. Bununla birlikte bu angajman ilişkisinden uzak duran dikkate değer bir sivil toplum alanının da olduğunu not etmek gerekiyor. Diyarbakır'dan bir katılımcı, Kürt alanında sol-seküler eğilimli STK'ların içerisinde üç alanda dikkate değer işbirliklerinin inşa edildiğini belirtiyor. Bunlardan ilkinin hak-temelli çalışmalar etrafında oluşan ortaklıklar oluşturuyor. Toplumsal cinsiyet alanında özellikle kadın örgütlenmeleri arasında kurulan işbirliği ikinci alanı oluşturuyor. Son olarak, kültür alanında STK'ların "daha kolay birbirini tanıma, birbirini anlama, birbirini dinleme ve ortak işler yapma anlamında çok daha kolay ilişkilene" içerisine girdikleri görülüyor.

4.2. STK-Siyaset İlişkileri

STK-siyaset ilişkileri bağlamında önceki bölümlerde dört ana sorunun altı çizildi. Birincisi, Türkiye'deki sivil toplumun büyük çoğunluğu "siyasi" konulara uzak duruyor. Hak-temelli çalışan, "siyasi" meselelere temas eden STK'lar toplamın 15%'ini geçmiyor. İkincisi, "siyasi" konulara bir şekilde tet mas eden STK'ların büyük çoğunluğu "devlet-eksenli" ya da "devlet-odaklı"dır. Bu kurumlar, Kürt meselesi gibi siyasi konularda çoğunlukla devletin ve siyasi iktidarın pozisyonunu dikkate alarak konumlanıyorlar. Üçüncüsü, STK'lar toplumsal alanda son yıllarda yaşanan siyasi kutuplaşmanın aktörleridir. Siyasi aktörler arasındaki sert rekabetler ve bunun topluma etkisi bir yandan sivil toplum alanına sirayet ederken, öte yandan siyasi angajmanlar içerisinde, "liderini takip eden", "sivil toplum gettoları" oluşturan STK'lar bu kutuplaşmayı yeniden üretiyorlar. Son olarak, hem devletin sivil alan üzerindeki etkin gücü hem de STK'ların siyasal angajmanları, Türkiye'de STK dünyasında "gri alanları" oldukça daraltmış ve bu alanda bulunan STK'ların etkisini oldukça sınırlandırmış durumdadır.

2013-2015 Çözüm Süreci'nde STK-siyaset ilişkisine bakıldığında bu alanda yaşanan sorunların büyük oranda bu dönemde de devam ettiği görülmüştür. Saha araştırmasındaki verilere ve gözlemlere göre, ilk olarak, Çözüm Süreci esasında siyasi aktörler arasında süren diyalog ve müzakerelerle şekillenmiştir. İkinci olarak, AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi, kendi toplumsal tabanlarıyla bile sınırlı düzeyde bir diyalog geliştirerek süreci yönetmiştir. Büyük oranda yüksek düzeydeki siyasi elitler arasında bir diyalog ve müzakere süreci olarak devam etmiştir. Üçüncüsü, her iki tarafın STK'lara çok sınırlı düzeyde alan açtığı görülmüştür. Dördüncüsü, STK'lar çoğunlukla siyasal olarak angaje olduğu tarafı merkeze alarak konumlanmış ve büyük oranda, desteklediği siyaseti meşrulaştırıcı faaliyetlere odaklanmıştır. Siyasi aktörler de STK'larla temasa geçerken gerçek bir diyalog ve müzakere ortamı inşa etmektense, ya pozisyonlarına destek bulmaya çalışmış ya da kamuoyu yaratmaya dönük "şekli" görüşmeler yapmıştır. Beşincisi, AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi, "karşı mahalledeki" sivil toplum aktörleriyle dikkate değer bir diyalog ve müzakere süreci içerisine girmemişlerdir. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı, AK Parti hükümeti ile HDP'nin, bırakın karşı mahalledeki sivil toplum aktörlerini sürece katmayı, kendi mahallesinde farklı sesler çıkarınları bile dışarıda bıraktığını belirtiyor:

Yani kendi mahallesiyse derdi olanların, o mahalleden olsa bile o sürece katılmadıklarını görüyorum. Yani diyelim HDP'yle derdi olan, Kürt meselesi üzerine uzmanlaşmış, onu çalışan, o meseleye katkı yapabilecek olanların da o sürece dâhil edilmediğini, İslamcı olup da AK Parti'yle çatışan, onunla mücadele eden, onunla derdi olan Müslümanların da o sürece dâhil edilmediğini düşünüyorum.

Bu konuda, Diyarbakır ve Van'da "gri alanda bulunan" STK temsilcileri HDP'ye oranla AK Parti hükümetinin sivil toplum aktörleriyle temas kurmaya daha fazla önem verdiğini belirtmiştir. Buna göre, AK Parti hükümeti HDP'ye oranla sivil toplum alanındaki birikimden daha fazla yararlanmaya çalışmıştır. Örneğin, AK Parti hükümeti ve çeşitli kamu kuruluşları bilgi-temelli savunuculuk yapan bazı STK'ların çatışma çözümüne ilişkin bazı projelerini desteklemiş, yine belli konularda bu kurumların bilgi ve tecrübesinden faydalanmıştır. Son olarak, bu dönemde gri alanda kalmayı tercih eden sınırlı sayıdaki STK'lar ya taraf olmaya zorlanmış ya araçsallaştırılmış ya da süreçten dışlanarak etkileri sınırlandırılmıştır.

Toplumsal alanda yaşanan politizasyona paralel olarak STK camiasında da sert bir politizasyonun yaşandığı ve sınırlı girişimler dışında STK'ların kendi "siyasi mahallelerinde" kalmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Saha araştırması verilerine göre, birçok STK Çözüm Süreci'nde siyasi aktörlere rahatlıkla ve sıklıkla erişmiş ve diyalog geliştirmiştir. Bununla birlikte, diyalog kurmakta yaşanan bu rahatlık Türkiye'de sivil toplum ile siyaset alanı arasında güçlü bir müzakere ve işbirliğinin olduğunu değil, büyük oranda STK-siyaset ilişkisinin "fonksiyonel güç-birliğine" dayandığını gösteriyor. Daha açık bir ifadeyle, benzer motivasyonlarla hareket eden aktörler farklı sahalarda birbirini besleyen işlevler görüyorlar.

4.3. STK-Akademi İlişkileri

STK'ların kurumsal ortaklıkları bağlamında araştırmada üçüncü olarak STK-akademi ilişki incelendi. Çözüm Süreci'nde dikkate değer bir canlanma olmakla birlikte, Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda STK-akademi ilişkisi kurumsal anlamda göz ardı edilebilecek düzeydedir. Buna karşın, özellikle bireysel olarak konuya ilgi duyan ve çalışma yürüten akademisyenlerle STK'lar arasında dikkate değer düzeyde bir ortaklığın inşa edildiği gözlemlenmiştir. Öte yandan, sorunun çözümü konusunda üniversitelerin çok kritik roller oynayabileceği konusunda neredeyse tüm katılımcılar hemfikirdirler.

Bazı katılımcılar son yıllarda çok sınırlı da olsa Kürt meselesinin Türkiye akademisi içinde yer bulmaya başladığını belirtiyor. Geçmişte hiç çalışılmayan anadili, çatışmalar ve çocuklar, zorunlu göç, toplumsal cinsiyet, devlet reformu gibi birçok konunun tez konusu yapıldığını ve son yıllarda Kürt meselesinin farklı boyutlarını çalışan çok sayıda genç akademisyenin yetiştiği ifade ediliyor. Özellikle Çözüm Süreci'nde bu çalışmalar yaygınlaştı ve daha görünür oldu. Bununla birlikte, Kürt meselesi, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda Türkiye akademisinin iyi bir konumda olmadığı konusunda neredeyse tüm katılımcılar hemfikirdirler.

Nitekim geçmişte olduğu gibi Çözüm Süreci'nde de üniversitelerin not edilebilir bir katkısı olmadı. Ankara merkezli hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi üniversitelerin süreç dışında kalmalarının yarattığı boşluğu aşağıdaki sözlerle tarif ediyor:

Üniversitelerin bu sürece dâhil olması önemli. Çünkü bu öğrencilere yansyacaktı. Öğrencilerin üzerinden ailelere yansyacaktı. Yayınlar çoğalacaktı, bilimsel yayınlar. Araştırmalar yapılacak, bilimsel araştırmalar. Bunların uluslararası ilişkileri çok iyidir. Oradan doğru Türkiye daha hızlı desteklenecekti ve olumlu, pozitif bir katkı sunacaktı. Şimdi bu olmadı bakın. Bu ayak çok eksik kaldı.

Akademi-iktidar ilişkisi

Görüşülen STK temsilcilerinin çoğu Türkiye'de üniversiteler ile devlet ve siyasi iktidar arasındaki ilişkiyi, idari ve mali özerklikten, bilimsel özerlikten uzak üniversite yapılanmasını Kürt meselesi ve toplumsal barış inşası alanında STK-akademi ilişkisini sınırlandıran en önemli neden olarak görüyorlar. Bu konuda altı çizilen ilk husus "resmî ideolojinin" üniversiteler üzerindeki etkisi. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcıya göre, "üniversite gerçek manada devletin resmî ideolojisinin müdahale ettiği ve istediği gibi şekillendirdiği bir kurum haline dönüştü". İstanbul'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi resmî ideolojinin etkisiyle üniversitelerin ülkenin en önemli sorunlarından biri olan Kürt meselesi konusunda etkisizleştiğini belirtiyor:

Allah aşkına bir arkadaş çıksın desin ki, üç-beş tane çok spesifik çalışma dışında akademide ne var? [...] Toplasan bu konuda çalışan birkaç akademisyen sayarsınız. Siz belki sekiz sayarsınız da ben on sayarım. O kadardır. Ama üniversitenin toplumun 30 yıldır, yani özgürlüklerini, demokratik standartlarını, ekonomisini, insan kaynaklarını bu kadar etkileyen bir Kürt sorunuyla ilgili ürettiği tez nedir? Ne var mesela onun üzerine? [...] Bakın TMMOB bir meslek örgütü. TMMOB'un çatışmalarla ilgili bir raporu, bir dönem oluşturduğu, ürettiği bir şeyi var. Ya da İnsan Hakları Derneği'nin var. Bir dernek, uzmanlar kurulu değil, sonuçta bir sivil toplum örgütü. Var mı bir üniversiteden hani çatışma çözümüyle ilgili, bu Türkiye'nin çatışma çözümü, [...] Türkiye'nin sorunu budur. Her üniversitenin iktisat fakültesi var, ekonomi fakültesi var, işte bir hukuk fakültesi var. Bunları bir araya getiren ve hani derli toplu...

Diyarbakır'dan bir STK temsilcisi bir adım daha öteye giderek resmî ideolojinin üniversiteleri sadece sınırlamadığını, aynı zamanda bizzat üniversiteler tarafından üretildiğini belirtiyor. Buna göre, Türkiye'de üniversiteler "resmî ideolojinin savunuculuğunu yapıyor". Van'da toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir STK temsilcisi, üniversitelerin resmî ideolojiyi nasıl ürettiğini aşağıdaki sözlerle ifade ediyor:

Akademideki bir insan(ın), Kürt meselesini içine katmadan göç çalışması yaptığını görüyorum mesela. Geçende Van'da, 100. Yıl Üniversitesi'nde aşiretçilikle ilgili bir sempozyum var, ona katıldım. Mesela orada yapılmış bazı tezler ve sunumlar vardı. Sunum tamamen devlet diliyle kurulmuş. Tamamen devletin kullandığı jargonları kullanıyorlardı mesela. [...] Yani akademi bu savaşın bitmesi için gerçekten toplumun ihtiyacı olan şeyi karşılamıyor, devletin ihtiyacı olanı şey yapıyor.

Resmî ideolojinin etkisiyle Türkiye'de akademi toplumsal sorun alanlarından uzak duruyor ve bu durum kurumsal yapılanmasını da etkiliyor. Örneğin, Diyarbakır'da İslami-muhafazakâr referanslarla bilinen başka bir STK temsilcisi Türkiye'de sosyal bilimler alanında uzmanlaşmış üniversitelerin olmadığını, yine üniversitelerde bu alanların "yapısal sorunlardan kaynaklı" olarak zayıf olduğunu hatırlatıyor. Bu yapısal sorunlardan kaynaklı, üniversiteler toplumsal sorunlara çözüm üretmekten uzak, bir eğitim kurumundan öteye gitmeyen alanlar. Ankara'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisine göre, Türkiye'de akademi kendisini Kürt sorununun çözümünde sorumlu görmüyor ve akademide toplumsal sorunlara ilgi duyan sadece "bir avuç" insan var. "Akademi önemli ölçüde Türkiye gerçeklerinden uzak yaşıyor". Toplumsal sorunlara ilgi duyan akademisyenler de büyük oranda sosyal bilimler alanında çalışan insanlar. Van'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisine göre "üniversitenin, devletin herhangi bir resmi kurumundan, emniyetten, müftülük teşkilatından hiçbir farkı yok".

Öte yandan, insan hakları ve sağlık alanında çalışan bir STK temsilcisine göre üniversiteler sadece Kürt meselesi konusunda değil, birçok alanda etkisiz ve sadece STK'lar üzerinden toplumsal alanla değil, örneğin teknoloji üretimiyle de bağ kuramıyorlar:

Tabii ki sivil toplum örgütleri ve akademi ayrılmaz bir parça olmalı. Çünkü akademinin ürettikleri sivil toplum örgütlerinin ve toplumun yeniden ve daha sağlıklı inşasının bir parçası olmak zorunda. Ama akademi ne kadar teknoloji üretiminin bir parçası ki, sivil toplumun ve toplumun yeniden inşasının bir parçası olabilsin. Aslında alandan ve pratikten uzak bir akademiden söz ediyoruz. Ki böyle olmamalı. [...] Örneğin sosyal bilimlerde akademisyen üniversiteye yaz aylarında gitmez bile. Kimse yüzünü görmez. Peki, alanda mıdır? Yo, alanda da değildir. Belki bir tek arkeologlar kazıya gittikleri için alandırlar. Onun dışındakilerin hiçbiri alanda değildir.

Akademi ve bilimsel özgürlük

Resmî ideolojinin etkisinin yanı sıra ikinci olarak, çoğu katılımcı, üniversitelerin kurumsal yapısından kaynaklı engellerin altını çiziyor. STK alanında çalışan bir katılımcı bu konuda Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) üniversiteler üzerindeki hegemonyasını vurguluyor. Buna göre, "YÖK'ün

yapısal sorunları, YÖK'ün kendi üzerindeki, üniversitelerin üzerindeki hegemonyası böyle bir çalışmayı, işbirliğini imkânsız kılıyor". Diyarbakır'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisine göre, üniversiteler kendi içinde barış süreçlerini çalışmadıkları sürece bu alanda STK-akademi işbirliğinin gelişmesi de mümkün olmayacaktır:

Yani YÖK merkezli, devlet eksenli bir üniversite yapısı, özerk üniversitelerin olmaması Türkiye'de, bu çalışmaların üniversite içinde yapılmasını da engelliyor. Üniversite içinde yapılmayan bir çalışmanın, üniversite-STK ilişkisi dolayısıyla yürüyebilmesi imkânsız. [...] Bunun bu şekilde düzeltilme olanağı yok. Türkiye'de özgür, özerk üniversiteler olmadığı sürece, üniversite-STK ilişkisinin barış sürecini çalışma olanağı bence hiç yoktur.

YÖK merkezli kurumsal yapının yanı sıra, bazı katılımcılar, üniversitelerin kendi içinden kaynaklı sorunların da olduğunu belirtiyorlar. Hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi, üniversitelerin Kürt meselesi gibi toplumsal sorunlar karşısında çok çekingen ve ürkek olduğunu ve "çok memur mantığıyla", "memur zihniyetiyle" hareket ettiğini ifade ediyor. Kurumsal yapı kadar, bu kurumlarda çalışan akademisyenlerin kariyer yapamama, işini kaybetme, fişlenme, dışlanma, gibi çeşitli bireysel kaygılarla toplumsal sorunlardan uzak durmaları, bu konuda iş yapmaktan imtina etmeleri altı çizilen bir diğer hususu oluşturuyor.

Diyarbakır ve Van'da görüşülen STK temsilcileri özellikle bölge üniversitelerini Kürt meselesinin çözümüne katkı sunmadıkları için eleştiriyorlar. Örneğin, Diyarbakır'da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisi toplumsal barış inşası konusunda üniversitelerin durumunu kentte bulunan Dicle Üniversitesini örnek vererek değerlendiriyor:

STK'larla akademi arasında, Diyarbakır özeli için konuşayım, hiçbir şekilde bir bağ kurulamadı. [...] Örnek olarak Dicle Üniversitesi'ni verirsek, Dicle Üniversitesi'nin Kürt sorununun çözümü noktasında katkısı nedir? Batıda herhangi bir üniversiteninkinden bile çok daha geride. Dicle Üniversitesi gibi Kürt sorununun kalbinde olan bir üniversitenin Kürt sorunu gibi bir perspektifinin olmaması ciddi manada bir sıkıntıdır yani.

Altı çizilen bir diğer hususu toplumsal meselelere ilgi duyan akademisyenler arası siyasal kutuplaşma oluşturuyor. Bazı katılımcılar toplumsal ve siyasal alanda yaşanan kutuplaşmanın akademisyenlere de sirayet ettiğini ileri sürüyor. Buna göre, toplumsal sorunlara ilgi duyan ve STK faaliyetlerine katılan akademisyenler çoğu durumda sadece kendilerine yakın gördükleri STK'lar ile çalışmakla yetiniyorlar ve farklı gruplarla temas kurmak ve birlikte iş yapmak konusunda dikkate değer bir çaba göstermiyorlar. Siyasi ve sivil alanda olduğu gibi akademisyenler arasında da "kendi siyasi

mahallesinde kalma” eğilimi oldukça yaygın ve güçlüdür.

Tüm bu sınırlara rağmen, çoğu katılımcı, bazı devlet üniversiteleri ile özel üniversitelerin son yıllarda çeşitli çabalar gösterdiğini hatırlatıyor. Bilgi Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi katılımcıların zikrettiği belli başlı üniversiteler. Bu üniversitelerin bazılarında çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası bağlamında yapılan çeşitli kurumsal faaliyetler var. Yine, sivil toplum alanına dönük araştırma merkezleri, yüksek lisans programları, sertifika programları bulunuyor.

STK-akademi ilişkisi konusunda, bazı katılımcılar bilgi-temelli çalışan STK’ların son dönemde toplumsal sorun alanlarında önemli çalışmalar yaptıklarını ve diğer STK’lara önemli katkılar sunduklarını belirtiyorlar. Bu bilgi-temelli çalışan STK’ların çoğunlukla akademisyenlerden oluşması ya da projelerini büyük oranda akademisyenlerle yürütmesi bu katkının en önemli özelliğini oluşturuyor.

STK-akademisyen ilişkisi

Hem devletin üniversiteler üzerindeki kısıtlayıcı etkisi, hem de somut kurumsal yapılanmadan kaynaklı olarak Türkiye’de akademinin kurumsal olarak Kürt meselesine katkısının çok sınırlı olması, konuya dair çalışma yapan birçok akademisyenin sivil toplum alanında yapılan çalışmalara bireysel olarak katılmasına neden olmuştur. Ankara’da hak-temelli çalışan bir STK temsilcinin ifadesiyle Türkiye’de STK-akademi ilişkisinden bahsetmek zor, bundan ziyade STK-akademisyen ilişkisi bulunuyor. Çoğu katılımcı, üniversitelerin olumsuz tutumuna rağmen, sınırlı sayıda da olsa bazı akademisyenlerin bireysel çabalarını takdir ediyorlar. Saha çalışmasının teyit ettiği üzere, birçok STK projesinde akademisyenlerin yer aldığı görülüyor. Diyarbakır’da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi bu durumu aşağıdaki sözlerle ifade ediyor:

Türkiye’de STK ve akademi ilişkileri aslında çok güçlü değil. Çok iyi bir noktada değil. Genel olarak, var olan ilişkiler de aslında akademiye olup aynı zamanda bir ayağı STK’da olan, sivil toplumda olan kişiler, akademisyenler üzerinden dönüyor. İşte A STK’sının B üniversitesiyle böyle ortaklaşarak bir proje üretmek veya yapmış olduğu işler çok zayıf. İşte bir Sabancı Üniversitesi biraz son dönemlerde bu işleri yapıyor. Bu biraz aslında işte Türkiye’deki akademinin yapısıyla ilgili bir şey. O akademisyene tanınan özgürlük ortamıyla ilgili bir şey. Ne bileyim işte Marmara Üniversitesi’nden bir sürü hocayla [...] çalışıyoruz, bir sürü iş yapıyoruz. Ege’den çalışıyoruz, Dicle’den çalışıyoruz. Ama bu o üniversitenin kurumsal kimliği üzerinden yürüyen bir ilişki değil. Hatta kurumsal kimliğe belki yöneldiğiniz zaman muhtemelen

kişiyile yapmış olduğunuz çalışma bile engellenecek. Dolayısıyla işte orada ilişkilerinizin olduğu, bu işlerde uzmanlaşmış, bu alanlarda faaliyet yürüten tekil olarak hocalar üzerinden, akademisyenler üzerinden ilişkilenecek birçok iş yapıyoruz aslında.

STK'lar ile akademisyenler arasında belli bir ilişkilene olma ile birlikte, bu alanın da dikkate değer sorunlar içerdiği görülüyor. Van'da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisine göre akademisyenler ile STK'lar birbirine yabancı. Buna göre akademisyenler, STK'lar ile hiyerarşik bir ilişki kuruyorlar ve kendilerini daha yüksek bir mevkiye konumlandırıyorlar. Öte yanda, STK'lar akademisyenlerin birikiminden faydalanacağına, biraz da bu hiyerarşik ilişkiyi gerekçe yaparak işbirliği yapmaktan uzak duruyorlar. Oysaki, özellikle çatışma çözümü ve toplumsal barış inşasına dönük STK'ların rollerinin neler olabileceği konusunda sivil toplum aktörleri akademisyenlerle birlikte çalışabilirler.

STK-akademi bağlamında katılımcıların altını çizdiği bir diğer sorun alanını saha araştırmasına dayalı bilgi eksikliği oluşturuyor. Bazı katılımcılar özellikle saha araştırmalarında akademisyenlerin STK'lara büyük bir destek sunabileceklerini ve sahada bulunan STK'lardan destek alabileceklerini ifade ediyor. Ancak, katılımcılara göre, Türkiye'de akademisyenler sahaya inmek, saha çalışması yapmak konusunda oldukça isteksizler. İstanbul'da İslami muhafazakâr eğilimli bir STK temsilcisi, akademisyenlerin medyada yorum yapma konusunda oldukça aktif olduklarını, ancak sivil toplum ve saha çalışmasında neredeyse hiç yer almadıklarını belirtiyor. Sivil toplum ve siyaset saha araştırmasına dayalı bilgiye ihtiyaç duymasına rağmen Türkiye'de bu konuda büyük bir eksiklik bulunduğunu ve kurum olarak kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamaya çalıştıklarını ifade ediyor. Ankara'da toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir katılımcı, STK'ların dikkate değer ölçüde saha bilgisi ürettiğini, bunun akademisyenler için büyük bir kaynak oluşturduğunu, ancak akademisyenlerin sadece STK'lara destek sunma anlamında değil, STK çalışmalarından faydalanma anlamında da pasif olduklarını belirtiyor. Bu konuda altı çizilen bir diğer hususu "popülizm" eğilimi oluşturuyor. Bazı STK temsilcilerine göre sivil toplum alanında olduğu gibi akademik alanda da popülist eğilimler oldukça güçlü ve çoğu akademisyen uzun vadeli, emek gerektiren işlerden ziyade yorumlarla popüler olma arayışı içerisinde.

Öte yandan, STK-akademi ilişkisinin zayıflığı sadece akademi ve akademisyenlerden kaynaklanmıyor. Örneğin, STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı, STK'lar içerisinde uzmanlarla, akademisyenlerle çalışma eğiliminin oldukça zayıf olduğunu ifade ediyor. Projelerin hazırlanma süreçlerinde çoğu durumda uzman bilgisine başvurulmuyor. Projelerde kriz anlarında mecbur kalındıkça uzman olarak akademisyenlere başvuruluyor. STK'lar

üzerine çalışan başka bir katılımcı akademinin Kürt meselesi üzerine pek fazla çalışma yapmadığını, ancak bununla beraber, sivil toplumun da akademiyi bu alanda zorlamadığını belirtiyor. Oysaki akademinin ürettiği bilgiyi sivil toplum aktörlerinin operasyonel olarak sahaya taşınması gerekir:

Aslında biz akademiden ne bekleriz? Çözüm süreçlerinin dünyada nasıl tecrübe edildiğine ilişkin bir bilgiyi üretsinler, bize önümüze koysunlar mesela değil mi? Ya da ne bileyim Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümsüzlüğünün arkasındaki dinamiklerin neler olduğuna ilişkin bir bilgi üretsinler, önümüze koysunlar. Mesela bu tür şeyleri bekleriz. Sivil toplum bu tür bilgileri aldığı zaman onu operasyona çevirebilecek kabiliyettedir aslında. Sivil toplum akademiden bu anlamda çok beslenmiyor bence. Dünyadaki çözüm, yani bu tür meselelerin nasıl çözüldüğüne ilişkin örnekleri öğrenmede ve anlamada akademiden çok beslenmiyor. Hatta gidiyor kendisi bunu anlamak için çaba harcıyor, pek çok sivil toplum kuruluşu dünyadaki örnekleri inceleyecek işte geziler yapıyor, işte şeye giriyor falan. Oysa akademi orayı çok besliyor diyemem. Ama ikincisi de sivil toplum da akademiyi buna çok zorlamıyor. Yani bunu çalış, bana bunun bilgisini üret, yani sen bilgiyi üret, ben senin ürettiğin bilgiyle operasyonel olarak sahaya taşıyayım. Sahada toplumsal alanda çatışma çözecek farklı uygulamalar yapayım.

Kürt meselesi ve toplumsal barış inşası alanında STK-akademi ilişkisi konusunda son olarak, çoğu katılımcı, durumun bugün çok daha kötü olduğunu belirtiyor. Buna göre, özellikle “Barış İçin Akademisyenlerin” kent çatışmalarına dönük yayınladıkları bildiri sonrası maruz kaldıkları gözaltı, tutuklama ve yaygın ihraçlar, Türkiye’de zaten çok sorunlu olan akademiyi neredeyse etkisiz hale getirdi. Van’dan bir katılımcı bu durumu “ünivervy sitelerde barış talebiyle ses çıkaracak kimse kalmadı” olarak tarif ediyor. Türkiye genelinde hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi OHAL sonrası akademik hayatı “emir-komuta altında işleyen bir bürokratik hayat” olarak tarif ediyor.

Bu durum sadece bireysel olarak faaliyet yürüten akademisyenleri değil, akademisyenlerle çalışan çoğu STK’yı da etkiledi. Bazı katılımcılar, daha önce birçok akademisyenle çalışma olanağını bulurken, bugün bu konuda çok sıkıntı yaşadıklarını belirtiyorlar. Öte yanda, bazı görüşmeciler projelerinde çalışacakları akademisyenleri belirlerken, yapılan işin niteliği kadar siyasi atmosferi ve ilgili akademisyenin özellikle hükümet tarafından nasıl algılandığını da dikkate aldıklarını belirtiyor. Örneğin, toplumsal cinsiyet ve ekonomi alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi projelerinde yer alacak akademisyenleri seçerken Barış İçin Akademisyenlerin çağrı metnine imza atıp atmadıklarını dikkate almak zorunda kaldıklarını ifade ediyor: “Biz de akademisyen seçerken, ‘aman barış imzacısı olmasın’ kaygısını yaşadık. [...] Çünkü çocuğu doğmadan öldüreceklerdi yoksa. [...] Raporumuzu dikkate almayacaklardı.” Özetle, zaten sorunlu olan STK-akademi ilişkisi,

OHAL sonrasında, onarılması uzun zaman alacak bir gerilemeyi yaşadı.

4.4. STK-Medya İlişkileri

STK'ların Çözüm Süreci'ndeki kurumsal ortaklıkları konusunda son olarak STK-medya ilişkileri irdelendi. Katılımcıların çoğu sivil toplum alanı üzerinde olduğu gibi medya alanı üzerinde de bir devlet ve siyasi iktidar hakimiyeti olduğunu belirtiyorlar. Bu hakimiyet ilişkisinden dolayı sivil toplum gibi ana-akım medya da devlet-eksenli, devlet-merkezli. Dolayısıyla Kürt meselesi konusunda devletin aldığı pozisyona göre pozisyon alıyorlar. Çözüm Süreci boyunca AK Parti hükümeti meseleyi siyasi zemine çektiği ve ilk kez göreceli olarak kamuoyuna açık bir süreç izlediği için medya da bu süreci genel olarak destekledi. Çözüm Süreci'ni destekleyen ana-akım medya bu konuda çalışma yapan STK'lara da belli düzeyde alan açtı. AK Parti hükümetinin sürece dönük olumsuz bir tavır almasıyla birlikte medya da bu değişime ayak uydurarak konumunu yeniledi. Özellikle 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi sonrası ana-akım medyanın büyük bir çoğunluğu hükümetin denetimine ve yörengesine girdi.

Medya-ekonomi-siyaset ilişkisi

Devlet ve hükümet ile medya alanı arasındaki hakimiyet ilişkisini çoğu katılımcı medya-ekonomi-siyaset ilişkisine bağlıyor. Buna göre, bugün ana-akım medya büyük oranda büyük sermaye gruplarının elinde ve bu sermaye grupları ekonomik çıkarları itibarıyla siyasete göbekten bağlılar. Dolayısıyla Türkiye'de ana-akım medya kuruluşları kamu yararını değil, bağlı olduğu sermaye grubunun ekonomik çıkarlarını esas alıyorlar ve buna bağlı olarak siyaset kurumuyla ilişkililiyorlar. Türkiye'de devlet ve siyaset kurumu ekonomik alan üzerindeki gücü ve hakimiyeti sayesinde sermaye gruplarını ve onların yönettiği ana-akım medya organlarını ya kendine bağlıyor ya da pasifleştirip etkisizleştiriyor.

Çoğu katılımcıya göre, Çözüm Süreci'nde devlete paralel olarak ana-akım medya da olumlu bir tavır takındı. Diyarbakır'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi barış sürecini ilk defa tecrübe ettiğimizden dolayı ana-akım medyanın nerede duracağını tam olarak netleştiremediğini, ancak bununla beraber Çözüm Süreci'ne önemli bir katkı sunduğunu belirtiyor. Zira, siyasi atmosferdeki rahatlama ile birlikte ana-akım medya toplumsal barış inşası konusunda yapıcı bir rol aldı. Ancak medya-ekonomi-siyaset arasındaki bağımlılık ilişkilerinden dolayı, ana-akım medya hükümetin olumsuz bir tavrı karşısında hızlıca geri adım atıyor. Bu anlamda Türkiye'de ana-akım medyanın genel olarak siyasi iktidarın rengine göre renk aldığı söylenebilir. Geçmişle yüzleşme ve adalet alanında çalışan bir

STK temsilcisi Çözüm Süreci ve sonrasında medyanın hızla değişen dilini şu sözlerle ifade ediyor: “Genel bir şey olarak medyanın dili evet, görece olarak çok daha iyiydi. Ama çok çabuk savaş diline döndü. Mesela bir günde değişti yani o dil. Hiç eskisinden iz kalmadı.” Van’da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen ve savunuculuk yapan bir STK temsilcisi sivil toplum ve medya arasında Çözüm Süreci’nde kurulan ilişkiyi “dönemsel bir ilişki” olarak tanımlıyor:

Çözüm Süreci’nde işin doğrusu haber konusuydu sivil toplum kuruluşları ve sık sık televizyona çıkıyorlardı. Medyayla ilişkileri vardı, beyanatları vardı veya işte bazı yazılar gönderiliyordu. Yani konuya özel bir pozisyon durumları söz konusu. Mevzu bitince veya seçenek farklılaşınca sivil toplumun otomatikman medyayla bağı kesildi. Dönemsel bir ilişkiydi. Bu da çok tasvip edilecek bir durum değil işin doğrusu.

Ankara’da toplumsal cinsiyet alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi Türkiye’de medyanın iktidar odaklı olduğunu belirtiyor. Buna göre, “genel medyaya baktığınızda, iktidar neyi arzu ediyorsa o doğrultuda söylem üreten bir medya olduğunu söyleyebiliriz”. Yine, insani yardım alanında çalışan İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisi toplumsal ve sivil alan gibi, medya alanının da iktidar odaklı olduğunu ve bunun Çözüm Süreci’nde ve sonrasında da geçerli olduğunu ileri sürüyor:

İlk defa bu denli, güneydoğu meselesinde ilk defa bu denli medya, sivil toplum, hükümet aynı anda bir hadiseye odaklandı. Ama Çözüm Süreci bittikten sonra her şey bitti. Gene aynı şeye döndü. Demek ki Türkiye’de aydınlar, medya, sivil toplum her zaman iktidara bakıyor. İktidarla eşgüdümlü eğer gidiyorsa politikalar, hiç sorun yok. Ama iktidar bir hadiseye uzak bakıyorsa ya da şerh düşüyorsa medya da aydınlar da sivil toplum da orada bölünüyor ve parçalanıyor.

Kadın çalışmalarına odaklanan bir STK temsilcisi, akademi gibi medyanın da güvencesiz bir alan olduğunu ve bundan dolayı bu alanlarda çalışanların çoğu durumda sözünü sakındığını belirtiyor:

Yani ne akademi ne medya herhangi bir konuda hakikati söylediğinizde, hakikati söylemenize rağmen kalabileceğiniz alanlar değil. Ne akademik kadroların güvencesi var; atılmayacağını, yükselmesinin önlenmeyeceğini... İşte böyle örneklerimiz de var. ODTÜ’de yıllarca Kürt sorunu çalışmış bir akademisyenin profesör olmasına izin vermediler gibi. Başka üniversitelerde başka biçimlerde de var işte. [...] Bu alanlar güvenilir alanlar değiller. O yüzden kişilerden bağımsız olarak insanların söyleyebileceği sözün de çok bir kısıtlı olduğu mekânlara ve mecralara.

Katılımcıların önemli bir kısmı Çözüm Süreci’nden sonra özellikle 15 Teme

muz'dan sonra ana-akım medyanın çok daha fazla siyasi iktidarın denetimine girdiğini ileri sürüyor. Bu durum doğrudan Kürt meselesi ve toplumsal barış inşası çalışmalarına da yansıyor. Diyarbakır'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisine göre, “şu an devlet çözümü konuşmuyor. Medyanın da konuşmasını istemiyor. Şimdi yani medya tamamen hükümetin, her boyutuyla hükümetin politikası dışında bir politika, bir çalışmayı ortaya koymaya çekinir durumda”. Diyarbakır'dan bir başka katılımcı bu durumun hükümete has olmadığını her siyasi hareketin benzer işler yaptığını belirtiyor. Katılımcı, itibarsızlaştırma ve popülerleştirme faaliyetleriyle Çözüm Süreci öncesi ve sonrasında medyaya çıkan simaların radikal bir şekilde değiştiğinin altını çiziyor.

Diyarbakır'da insan hakları alanında çalışan bir STK temsilcisi, Çözüm Süreci'nde kurumsal faaliyetlerinin az da olsa ana-akım medyada yer bulduğunu, ancak bugün “belli bir elemenden geçmiş” simaların medyaya çıkarıldığını not ediyor. Dahası, Çözüm Süreci'nde medya az da olsa toplumu siyasi çözüme hazırlama konusunda rol oynadı. Oysa bugün, bırakın bu rolü oynamayı, ana-akım televizyon kanallarının tamamında Çözüm Süreci'ni negatif olarak ele alan filmler, diziler oynuyor. Bir katılımcının ifadesiyle bu dizilerde “kaymakamlar alıyor silahı, dağ, tepe, bayır çatışmalara giriyor.” Bu anlamıyla ana-akım medya farklı seslere yer vermemekle kalmıyor, militarist bir toplum hazırlıyor.

Medya ve siyasi kutuplaşma

Devletin ve siyasi iktidarın medya üzerindeki hakimiyetinin yanı sıra, ikinci olarak, bazı katılımcılar toplumsal ve siyasi alandaki kutuplaşmaların sivil toplum alanına sirayet ettiği gibi medya alanına da sirayet ettiğini belirtiyorlar. Buna göre Türkiye'deki toplumsal kutuplaşma siyaset, sivil toplum, akademi ve medya alanlarını sarmış durumda. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcıya göre kutuplaşmadan kaynaklı olarak Türkiye'de cepheler oluşmuş durumda ve her cephede siyaset kurumu, sivil toplum, akademi ve medya birlikte hareket ediyor ve günümüz itibarıyla bu cepheler arasındaki diyalog kanalları oldukça sınırlı bir düzeye inmiştir.

Kürt meselesinde bence böyle üçlü küme var ve her o üçlü kümenin de kendi STK'sı, kendi medyası ve kendi akademisyeni var. Yani bugün mesela işte sol tandanslı, o görüşlere daha yakın STK'ların haberini bulabileceğiniz bir iki şey var. Nedir? İşte Birgün var, ne bileyim işte online olarak T24, Diken gibi şeyler var falan. Ama yani devlete yakın STK'ların bütün şeysi var. E Kürt Hareketinin başka var işte. Ve ulusalcıların başka var. Orada dört belki diyebiliriz. Dolayısıyla hani bu kutuplaşma o kadar derimizin altına işlemiş durumda ki, bunun akademisi, medyası, STK'sı, hepsi bir küme olarak devam ediyor.

Van'da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisi bu kutuplaşmanın bölgede AK Parti ve HDP arasında yaşandığını hatırlatarak, hükümet medyası gibi ana-akım Kürt Hareketine yakın medyanın da tarafsız ve bağımsız olmadığını belirtiyor. Bir tarafta “devletçi” bir basın varken, öte tarafta “örgüt propagandası yapan” bir medyanın olduğunu söylüyor. Çözüm Süreci'nde bu tablodan dolayı, özellikle Van'da STK'ların seslerinin hâkim medya organları tarafından pek duyulmadığını ileri sürüyor.

Medyanın kurumsal sorunları

Bazı katılımcılar ana-akım medyanın Kürt meselesi ve toplumsal barış konusundaki olumsuz tutumunu tek başına medya-ekonomi-siyaset arasındaki ilişkiye indirgemeyeceğimizi belirtiyorlar. Buna göre, ana-akım medyanın normatif çerçevesi de bu konuda oldukça sorunlu. Türkiye siyasetine hâkim olan “Kürt anasını görmesin” fikrinin ve ufkunun, ana-akım medyada yaygın olarak benimsendiğini belirtiyorlar. Bu anlamda medya tek başına siyasetin ve sermayenin dediklerini “yapmak zorunlu olan” bir aktör olarak görülemez. Kürt meselesi konusunda medya, Türkiye toplumunda yaygın olan milliyetçilik, militarizm, dışlama, yok sayma, küçük görme gibi normatif çerçeveye ilgili sorunlardan azade değil, çoğu durumda bu normatif çerçeveyi yeniden üreten ve topluma yayan bir aktör. Örneğin, kayıplar alanında çalışan bir STK temsilcisi ana-akım medyanın sadece Çözüm Süreci'nde değil, neredeyse her zaman “resmî ideolojinin yayıcısı” olduğunu ileri sürüyor.

Bazı katılımcılar ana-akım medyanın diline dikkat çekiyorlar. Hak-temelli savunuculuk yapan İslami muhafazakâr bir STK temsilcine göre “barış dilini inşa edecek, çözüm sürecini göz önüne, dikkate sunacak bir dile, bir terminolojiye ihtiyaç” var. Ancak ana-akım medya bir yana toplumsal barıştan taraf görünen muhalif medyada dahi “sürekli ötekileştiren, aşağılayan, yani geneli için söylüyorum, hem muhalif medya için hem muhalif medya diyebileceğimiz kurumlar açısından, bir saygı göstermeme” dili hakim.

Bazı katılımcılar medya kuruluşlarında çalışanların konuya dair kişisel/entelektüel kapasitelerinin de çok önemli olduğunu belirtiyor. Bu konuda özellikle televizyon kanallarında spikerlik ya da program sunuculuğu yapan kişilerin kritik bir rol oynadığını hatırlatıyorlar. Spikerlik ya da sunuculuk yapan gazetecilerin entelektüel/teorik birikimlerinin, meseleye dair tarih ve coğrafya bilgisinin olması gerektiğini belirtiyorlar. Bununla birlikte, çoğu çalışan, muhabir kökenli ve bu konuda yeterli bir birikime sahip değil.

STK'lardan kaynaklı sorunlar

Medya'dan kaynaklanan sorunların yanı sıra bazı katılımcılar STK'ların kendilerinden kaynaklanan sorunlara işaret ediyorlar. STK'lardan kaynaklı sorunlar konusunda altı çizilen ilk hususu sivil toplum aktörlerinin ana-akım medyayı mobilize etme kapasitesi oluşturuyor. Bazı katılımcılar, STK'ların ana-akım medyaya erişme, temas kurma, ilişki geliştirme konularına yeterince önem vermediğini, bu konuda dikkate değer bir kapasite sorunu olduğunu belirtiyorlar. Buna göre, ana-akım medyanın yapısal sorunları STK'lar önünde önemli engeller oluşturuyor. Bununla birlikte, bu sınırları zorlama, var olan imkanları kullanma konusunda STK'ların yeterince çaba sarf ettiği söylenemez. Van'da savunuculuk yapan bir STK temsilcisi bu durumu sivil toplumun "algıyı yönetme" kapasitesinin zayıflığı olarak açıklıyor:

Algıyı yönetmeyle veya istediği zihni devam ettirebilmekle ilgili bir yetersizlik var sivil toplumda. Kusur sivil topluma ait. Arz taleple alakalı bir durum. Siz bir ihtiyaca dönüştürmüyorsunuz bu zihninizi. Veya kendinizi dayatmadığınızda medya da çok ilgi duymuyor size. Burada problem sivil toplumun problemi. Yani gidip bu mevzuyla ilgili çok iyi algılar oluşturabilirler, çok iyi temaslar, bağlantılar oluşturabilirler. Mesele zaten algılar üzerine yürüyor ve maalesef bugün algıyı oluşturan medyadır. Bu yönüyle ciddi bir eksiklik söz konusu.

STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı STK-medya ilişkisinde medyanın yapısal sorunlarının olduğunu, bununla birlikte temel sorunun STK'larla ilgili olduğunu ileri sürüyor. Buna göre, sivil toplum aktörleri "medyada temsil edilebilir içerik" üretilmiyorlar. STK'ların medyada yeterince temsil edilmesinde bu husus önemli bir engel oluşturuyor:

Yani Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının meselelerini medyaya taşımaları konusunda başarılı olduklarını düşünmüyorum. [...] STK'ların ürettikleri içerik daha doğrusu medyada yer alabilir içerikler olmuyor. İki tür metin üreten STK'lar bana kalırsa, iki tür içerik üretiliyorlar. Bir tanesi ağır, ağırdalı, okunması, anlaşılması, operasyonlaştırılması zor metinler üretiliyorlar. Bunlar büyük, derin raporlar oluyorlar ki bana kalırsa akademinin yapması gereken bir işi yapıyorlar. [...] İkincisiyse, politik metinler yazıyor, yani propaganda metinleri yazıyor STK'lar. Yani işte çevre STK'sı gönderiyor, "Gün geçmiyor ki bir çevre tahribatı yaşanmasın, katliam olmasın" falan diye başlayan, pozisyonunu okuruna dayatan metinler yazıyorlar. Öyle olunca da yurttaş STK'yla o bağı kurmuyor. Medya hiç kurmuyor. Şimdi bunlar medyada temsil edilecek metinler değililer.

STK'lar ve "muhalif" medya

Ana-akım medyanın ekonomi ve siyaset tarafından esir alınmasının bir sonucu olarak, Kürt meselesi ve toplumsal barış inşası gibi "hassas" konularda faaliyet yürüten çoğu STK'nın sınırlı toplumsal kesimlere hitap edebilen "muhalif" medyada kendisine alan bulabildiği görülüyor. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı, muhalif medyanın tüm sınırlarına rağmen sivil topluma önemli fırsatlar doğurduğunu belirtiyor:

Medyayı tabii bu kategorizasyon meselesi konusunda ikiye ayırmak gerekir. Biri yaygın medya dediğimiz ya da işte yine bu kavramı hep kullanıyoruz, amiyane tabiriyle havuz medya ya da ana akım medya dediğimiz medya daha şeydir; daha böyle sivil alanı falan çok ciddiye almayan, perspektifi çok farklı olan bir alandır. Bir de bunun dışında olan bir kesim var. Yani ağırlıklı olarak internet medyası dediğimiz medya üzerinden var olan bir alan var. Bir de bunun yazılı projeksiyonları var, yazılı basılı projeksiyonları var. Bu alan biraz sivil toplum alanına daha yakın. Bunlarla ilişkiler biraz daha yaygın. Hatta yüzü sivil toplum dünyasına dönüktür diyebilirim medyanın ikinci kısmının. Bu sivil toplum açısından tabii bir şanstır. Ve bunlar gerçekten devlet kendilerine her yöneldiğinde yeni fırsatlar yaratıyorlar kendilerine, tekrar açılabilmek için, tekrar seslerini duyurabilmek için. Sivil toplum da bir anlamda onlarla beraber çalışmayı kendilerine yakıştırıyor.

Birçok katılımcı 15 Temmuz sonrasında ilan edilen OHAL kapsamında Kürt meselesine yer veren, toplumsal barış inşası alanında konumlanan, bu konuda sistematik yayınlar yapan muhalif medya organlarının çoğunun kapatıldığını ve muhalif gazetecilerin tutuklandığını hatırlatıyor. Muhalif medya alanı bugün çok fazla daraltılmış durumdadır. Bu anlamda söz konusu fırsatların bugün oldukça azaldığını not etmek gerekir. Ayrıca, katılımcının da altını çizdiği üzere, alternatif/muhalif medya STK'lar açısından dikkate değer olanaklar yaratsa da geniş toplumsal kesimlere ulaşmak için sivil toplum aktörlerinin ana-akım medyaya erişimi önem arz ediyor.

Sosyal medya

Geniş toplumsal kesimlere ulaşma konusunda son yıllarda sivil toplum alanında yaygınlaşan bir diğer alanı sosyal medya oluşturuyor. STK'lar genel olarak sosyal medyayı yaptıkları çalışmalarını topluma taşımak için alternatif bir mecra olarak görüyorlar. Bununla beraber, sosyal medya alanının dikkate değer sınırlar içerdiğini belirtiyorlar. Bu anlamda sosyal medya çoğunlukla geleneksel medyayı tamamlayıcı bir alan olarak ele alınıyor. Çoğu katılımcı sosyal medyanın yükselen etkisinin farkında olmasına rağmen, STK'ların bu alana sınırlı bir yatırım yaptıklarının altını çiziyor. Sosyal medya konusunda katılımcılar son olarak bazı tehditlerin altını çiziyorlar.

Çoğu STK temsilcisi twitter, facebook, periscope gibi sosyal medya araçlarının STK'ların seslerini topluma duyurmaları açısından artan önemine vurgu yapıyor. Bazı katılımcılar Türkiye'deki bağlamdan bağımsız olarak küresel ölçekte sosyal medyanın iletişim dünyasında artan önemine vurgu yapıyor. Bu konuda özellikle gençlerin sosyal medyayı çok yaygın ve etkin şekilde kullandıkları hatırlatılıyor. Buna göre, sosyal medya geleneksel medyanın yanı başında alternatif bir iletişim ve haber alma kanalı olarak başta genç nüfus olmak üzere tüm toplumsal kesimler içerisinde giderek daha fazla kullanılıyor. Sistematik olmasa da STK dünyasının da toplumsal alandaki bu değişime paralel olarak sosyal medyaya dahil olduğu görülüyor.

Bazı katılımcılar küresel ölçekteki bu eğilimin yanı sıra Türkiye'deki bağlamın altını çiziyor. Buna göre, geleneksel ana-akım medya üzerindeki devlet ve siyasi iktidar hakimiyeti STK'lar da içinde olmak üzere çoğu aktörü sosyal medyaya yönlendiriyor. Bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi, özellikle 15 Temmuz sonrası sosyal medyanın "tek alternatif" ve "güçlü bir alternatif" olduğunu iddia ediyor. Hukuk ve adalet alanında çalışan bir STK temsilcisi, OHAL ile birlikte siyasi iktidarın geleneksel medya üzerindeki hakimiyetini artırdığını ve muhalif medya organlarının kapatıldığını hatırlatarak, sosyal medyayı "zaruri bir alternatif" olarak tanımlıyor.

Buna karşın, bazı katılımcılar Türkiye'de sosyal medya üzerindeki baskıların bu alanın etkinliğini dikkate değer ölçüde düşürdüğünü belirtiyor. STK'ların bu alanları etkin kullanması için öncelikle, sosyal medya standartları konusunda "dünya ölçeğinde evrensel kabul görmüş düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamına giren faaliyetlerin suç olmaktan çıkarılması gerekiyor". Zira, bir katılımcının ifadesiyle "Türkiye'de yargı bu konuda çok kötü bir sınav veriyor". Bu konuda, Van'da toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir STK temsilcisi sosyal medya paylaşımlarından dolayı yaşanan yaygın tutuklamaları hatırlatıyor. Yine Ankara'da toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir STK temsilcisi sosyal medya kullanımı konusunda Türkiye'de yaygın bir oto-sansürün olduğunu altını çiziyor.

Bazı görüşmeciler, STK'ların Türkiye'de geleneksel medyaya çok sınırlı düzeyde eriştiğini, buna karşın sosyal medya üzerinden çok daha etkili bir şekilde çalışmalarını kamuoyuna duyurduklarını söylüyor. İnsani yardım alanında çalışan bir STK temsilcisi sosyal medyanın STK'ların insanlara ulaşım aracı haline geldiğini ve kurum olarak bunu çok etkin bir şekilde kullandıklarını ifade ediyor. Diyarbakır'da İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisi sosyal medyanın etkisinin en önemli göstergesinin ulaşılan insan sayısı olduğunu ifade ediyor ve STK'ların sosyal medya ile çok daha fazla insana ulaştıklarını belirtiyor:

Şimdi (sosyal medya) hem sivil toplum için hem yazılı sözlü medya için ciddi manada bir alternatif haline geldi. Yani şimdi 10 bin, 15 bin takipçisi olan bir insanın paylaştığı bir tweet veya facebook'tan paylaştığı bir paylaşım çok rahat üç-beş bin kişiye ulaşabiliyor. Yani bugün yerel bazda baktığınız zaman, en iyi yerel gazetenin okunma seviyesi bin-bin beş yüzdür. Yani ulusala baktığınız zaman, en iyi ulusal gazete yedi yüz, sekiz yüz bin satıyorsa, bunun iki yüz-üç yüz bin okuyucusu vardır. O da iki yüz-üç yüz bin bazen olmayabiliyor. Ama bir kişinin yazmış olduğu bir tweet bir anda yüz binlerin eline geçebilir.

Bir başka katılımcı, sosyal medya üzerinden geleneksel medyayı etkilemenin de mümkün olduğunu belirtiyor. Zira, STK'lar sosyal medya alanında etkili olduklarında, burada ortaya çıkan etki geleneksel medyaya da yansıyor ve orada yer edinmek mümkün olabiliyor.

Diyarbakır'da kadın ve ekonomi alanında çalışan bir STK temsilcisi, ayrıca, sosyal medyada kontrollerinin çok daha fazla olduğunu, kendi haberlerini özelleştirebildiklerini ve "bir çeşit kendi medyanızı" oluşturduğunuzu belirtiyor. Buna göre, STK'ların geleneksel medyayı yönlendirme şansları ya yok ya da çok sınırlı. STK'ların ürettiği bilgileri medya kuruluşları kendi önceliklerine göre düzenleyip, çoğu durumda daraltıp, bazen manipüle edip yayınlıyorlar. Buna karşılık STK'lar sosyal medya alanında çok daha fazla kontrole sahipler ve topluma ulaştırmak istedikleri mesajları oluşturdukları "kendi basınları" yoluyla doğrudan şekillendirip iletebiliyorlar.

Sosyal medya ve STK ilişkisi bağlamında çoğu katılımcı sosyal medyanın demokratikleşmeye katkı sunduğunu ileri sürüyor. Örgütlenme, şeffaflaşma ve toplumsal köprüler kurma olanakları yaratan sosyal medya STK'lar için alternatif bir alan olabilir. Buna göre, sosyal medya hızlı ve etkin haberleşme olanağı sağlayarak örgütlenmeye katkı sunuyor. Ayrıca, farklı haber kaynaklarına erişmeyi mümkün kılarak ve gizliliği zorlaştırarak şeffaflaşmaya fayda sağlıyor. Son olarak, farklı toplumsal kesimlere ulaşma olanakları yaratarak toplumsal köprüler kurma fırsatları yaratıyor. İlk iki işlev bağlamında sosyal medyanın etkin olduğu konusunda çoğu katılımcı hemfikir. Bununla birlikte farklı kesimlere ulaşma ve toplumsal köprüler kurma konusunda çoğu katılımcı olumsuz bir kanaate sahip. Zira, sosyal medyada da gruplaşmalar bulunuyor ve insanlar genellikle kendilerine benzer kişilere ulaşıyor. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcıya göre, sosyal medya konusunda en kritik meseleyi "kendi cemaatinin" ötesine geçmek oluşturuyor:

Eğer sizin gönderilerinizi yine her zaman hitap ettiğiniz klasik kitle görüyorsa, onlar takip ediyorsa, onların ötesine geçemiyorsanız, aslında siz sadece gene kendi cemaatinizi, sadece sizi takip edenlere yayın yapmış

oluyorsunuz. İşte buradaki herhalde en kritik mesele de onun ötesine nasıl geçeceğimiz.

Öte yandan, çoğu katılımcı, sosyal medyanın STK'lar tarafından etkin kullanılmadığını, bu alana yeterince yatırım yapılmadığını belirtiyor. Diyarbakır'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir görüşmeciyeye göre, sivil toplum sosyal medyadan tam anlamıyla yararlanmıyor. "Bu konuda birikimi yok, bilgisi yok, kendini geliştirmiyor. Daha çok sivil toplum örgütlerinde bir iki kişi bu işin hamallığını üstleniyor." İş camiasının kurduğu bir STK temsilcisi, işveren örgütleri dahil olmak üzere çoğu STK'nın ciddi kurumsallaşma sorunları yaşadığını, mali kaynaklarının sınırlı olduğunu ve bu konuda nitelikli personele sahip olmadığını belirtiyor. Tüm bu hususlar STK'ların sosyal medyayı etkin kullanmasının önüne geçiyor. Bununla beraber sınırlı da olsa bazı STK'ların bu alana dikkate değer ölçüde önem verdiği ve yatırım yaptığı görülüyor. STK'lar üzerine çalışan bir katılımcı özellikle kurumsallaşmış örgütlerin sosyal medyayı iyi kullandığını belirtiyor. Bilgi-temelli savunuculuk yapan STK'lar, insan hakları örgütleri ve meslek kuruluşları bu anlamda sosyal medyayı daha iyi kullanıyorlar.

Çoğu katılımcı sosyal medyanın sunduğu olanaklarla birlikte sınırlarının da altını çiziyor. Diyarbakır'da insan hakları alanında çalışan bir STK temsilcisi, sosyal medyanın televizyon başta olmak üzere geleneksel medyaya alternatif olamayacağını, zira sayısal anlamda çok sınırlı bir kesime ulaşmaya olanak tanıdığını ifade ediyor. Ayrıca, ulaşılan insanların önemli bir kesimi zaten özel merakıyla sosyal medyayı kullanan ve alternatif bilgiye ulaşan insanlar. Bu grup dışarıda bırakıldığında sosyal medya üzerinden erişilen yeni insan sayısı oldukça sınırlıdır. Van'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi özellikle kırsal alanda yaşayan vatandaşlar arasında sosyal medya kullanımının sınırlı olduğunu ve sadece sosyal medya üzerinden STK'ların insanlara yaygın şekilde ulaşma imkanının olmadığını altını çiziyor. İstanbul'da çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik alanında çalışan bir STK temsilcisine göre sosyal medya, onu yaygın kullanan genç kuşağa erişim için iyi bir yol iken, orta ve üst yaş gruplarına ulaşmak için pek kullanışlı bir araç değil. Ankara'da insan hakları alanında çalışma yapan bir STK temsilcisi sosyal medya ve sınıf arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor. Buna göre, sosyal medya orta ve üst sınıf tarafından yaygın kullanılıyor, ancak akıllı telefon ve sürekli internet bağlantısı gibi kaynaklara erişimi kısıtlı olan yoksulların sosyal medyayı kullanma olanakları oldukça sınırlıdır.

Bu noktada bazı katılımcılar sosyal medyanın alternatif bir alandan ziyade "tamamlayıcı" bir alan olarak görülmesi gerektiğini belirtiyor. Ankara'da insan hakları alanında faaliyet yürüten bir STK temsilcisi sosyal medyanın bu tamamlayıcı niteliğini aşağıdaki sözlerle ifade ediyor:

Bütün mecraların aynı anda kullanılmasına ihtiyaç vardır. Tabii ki sosyal medya kullanılmalı. Görünürlük, bilinirlik, farkındalık çalışmalarında katkısı büyüktür. Ama birebir yüz yüze iletişim olmadıkça, sosyal medyaya sadece iletişim kurulduğu yanlısaması olur. Davranış değişikliği meydana getirmek için, aynı anda aynı yerde göz göze bakmaya ihtiyaç vardır.

Bu konuda Ankara'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir katılımcı, STK'ların geleneksel medyaya erişim konusunda ısrar etmesi gerektiğini belirtiyor. Zira, STK ve geleneksel medya arasındaki ilişki STK dünyasına katkı sunduğu gibi medyanın kendisine de katkı sağlıyor: "Sosyal medyaya sadece bence yönelmemesi lazım STK'ların. Ana akım medyayı bırakmamamız lazım. Çünkü ana akım medyanın STK'larla, insan hakları örgütleriyle, kadın örgütleriyle eğer ilişkileri kesilirse çok daha kötü bir yere doğru gidebilir."

Katılımcılar sosyal medyadan kaynaklı sorunların da altını çiziyor. Kadın ve ekonomi alanında çalışan bir STK temsilcisi, geleneksel medya alanında olduğu gibi sosyal medya alanında da bir tekelleşmenin olduğunu ve bu tekellerin sosyal medyayı yönlendirdiğini ifade ediyor. Diyarbakır'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir görüşmeci, sosyal medyanın insanları de-mobilize ettiğini iddia ediyor. Buna göre, insanlar toplumsal olaylara gerçekten müdahil olacaklarına "bir twitle bütün günahlarını çıkarmak istiyor". İstanbul'da toplumsal cinsiyet alanında çalışma yapan bir katılımcı bu görüşe katılıyor ve sosyal medyanın doğrudan temasın ve iletişimin yerine geçerek gerçek anlamda toplumsal hareketlerin gelişimini engellediğini ileri sürüyor. Çocuklar ile ilgili çalışmalar yapan bir STK tema silcisi, bazı durumlarda sosyal medya yoluyla ses çıkarıldığını ancak bu alan üzerinden insanlara "dokunma ve teması" sağlamanın pek mümkün olmadığını belirtiyor.

Van'da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi, sosyal medyanın aynı zamanda manipülasyona açık olduğunu hatırlatıyor. Çoğu bilgi sosyal medyada dolaşımdayken farklılaşabiliyor ya da bazı gruplar tarafından bu bilgilerin içeriği bilinçli olarak değiştirilebiliyor. İstanbul'da sosyal yardım alanında çalışan bir STK temsilcisi, sosyal medyanın provokasyonlara açık olduğunu, kurum olarak yıllarca verdiğiniz emekle inşa ettiğiniz değerlerin sosyal medyada bir algı operasyonu ile yerle bir edilebileceğini ifade ediyor:

Siz belki bir yıl emek sarf etmişsiniz. Bir sürü hesap kitap yapmışsınız. Bir de sorumluluk taşıyorsunuz. Nasıl sorumluluk taşıyorsunuz? Kurumsunuz, hesap verdiğiniz başışsınız var, hesap verdiğiniz üyeniz var, hesap verdiğiniz devlet var, hukuk var, yargı var, toplum var. Anlatabiliyor muyum? Sosyal medyada böyle bir şey yok. En fazla yargıyla bir karşılığı olabiliyor. O da çok daha suç içerikli yaşarsa. Ama suç içeriği olmadan algıyla tepetak-

lak edebiliyor. Nihayetinde hesap verdiği hiçbir yer yok. Sorumsuz bir alan. Sorumsuz olduğu için tehlikeli.

Bazı katılımcılar sosyal medyanın kutuplaştırıcı etkisinin altını çiziyor. İnsan yardım alanında çalışan bir STK temsilcisine göre, Kürt meselesi gibi toplumsal kutuplaşmaların derin olduğu alanlarda sosyal medyada ayrımcı, şiddet çağrısı içeren, nefret üreten söylemler rahatlıkla ve yaygın şekilde dolaşıma giriyor. İstanbul'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir katılımcı sosyal medya ile birlikte artık bilgilerin saklı kalamadığını ve insanların aynı vakaya ilişkin farklı bilgilere erişebildiğini, bu anlamda sosyal medyanın demokratikleşmeye katkı sunduğunu belirtiyor. Bununla birlikte, kontrolsüz bir alan olan “sosyal medya tarafları çok katılaştırıyor, yani çok sertleştiriyor. Makul olan, arada kayboluyor”. Ankara’da hak-temelli çalışan bir STK temsilcisine göre bu kontrolsüzlük “enformatik cehalet” doğurarak “iktidar sahiplerine [...] trollük diye bir sektör inşasını mümkün kıldı”. Zira, katılımcıya göre, “kontrolsüzlüğün kendisi sürecin ontolojik tabiatına dönüştüğü için” iktidar sahipleri sosyal medyayı “kontrolsüz bilgiler eliyle toplumu kontrol edeceği” bir alana dönüştürdü.

Özetlemek gerekirse, Türkiye’de sivil toplumun kurduğu kurumsal ortaklıklarda dikkate değer sorunlar bulunuyor. STK’ların Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşasına katkısı için kendi kurumsal yapılarında olduğu gibi kurdukları kurumsal ortaklıklarda da iyileşmelerin sağlanması gerekiyor. Bu bölümde kurumsal ortaklıklar bağlamında STK-STK, STK-siyaset, STK-akademi ve STK-medya ilişkileri ele alındı ve yaşanan sorunlar özetlendi. Kürt meselesinin siyasi çözümü konusunda STK’ların oynayabileceği rollere ilişkin önerilere geçmeden önce, yeni bir müzakere ve uzlaşma konusunda var olan imkânlarla ve sınırlara bakmakta fayda var. Bir sonraki bölümün konusunu bu mesele oluşturuyor.

5. KÜRT MESELESİNDE MÜZAKERE VE UZLAŞI İMKÂN LARI

Kürt meselesinin siyasi çözümüne dönük bir müzakere ve uzlaşi sürecinin yeniden başlayacağı konusunda STK'lar arasında genel bir kabul var. Çoğu katılımcı masa dışında bir seçeneğin olmadığını altını çiziyor. Bununla birlikte katılımcılar mevcut koşullar dikkate alındığında yeni bir müzakere ve uzlaşi sürecinin kısa vadede başlamasının zor olduğunu ileri sürüyorlar. Bu konuda sıklıkla hatırlatılan tarih ya da dönüm noktası 2019 seçimleri. Buna göre, seçimle birlikte Türkiye'de siyasi türbülans bitebilir. Kürt meselesi hem bu siyasi türbülansın sonlandırılmasında bir işlev görebilir hem de siyasi türbülansın sona ermesinden sonra tekrar müzakere ve uzlaşi bağlamında gündeme gelebilir. Bazı katılımcılar yeni bir süreç için esas olarak siyasi aktörlerin rolünün altını çizirken, bazıları ise siyasi aktörlerden ziyade sivil toplum aktörlerinin rol alması gerektiğini belirtiyor.

Öte yanda, çoğu katılımcı yeni bir müzakere ve uzlaşi sürecinin önceki Çözüm Süreci'nden farklı olacağını belirtiyorlar. Kürt meselesinin yeni jeopolitik denklemi, küresel güçlerin müdahil olduğu Irak ve Suriye'de devam eden krizler ve bunun Kürt meselesine yansımaları, kent-çatışmaları ve sonuçları ile müzakere sürecinin aktörleri, "yenilikler" konusunda tartışmaların odaklandığı belli başlı başlıkları oluşturuyor.

5.1. Yeni Bir Müzakere ve Uzlaşi Süreci?

Kürt meselesinde siyasi çözüm dışında bir seçenek olmadığı ve yeni bir müzakere ve uzlaşi sürecinin tekrar başlayacağı konusunda katılımcılar arasında normatif bir mutabakat var. Çoğu katılımcı kısa vadede böylesi bir çözümün mümkün olmadığını ancak meselenin tekrar masaya geleceğini belirtiyor. "Masanın kaçınılmazlığı" konusunda öne sürülen belli başlı argümanlar şunlar:

- Geniş toplumsal kesimlerin barış ve siyasi çözüm talebinin olması,
- Dünya deneyimlerinin gösterdiği üzere, bu tür çatışmaların genellikle uzlaşıyla sonuçlanması,

- Kürt meselesinin yüzyılı aşkın tarihi ve sorunun şiddetle çözülemeyeceği konusunda yeterli bilginin ve deneyimin ortaya çıkmış olması,
- Kürtlerin nüfus dinamikleri ve sosyo-politik mobilizasyonunun sorunu “şiddete dayalı” araçlarla yönetmeyi ve bastırmayı imkânsız kılması,
- İki tarafın birbirini fiziken yok etmelerinin mümkün olmaması,
- Kürtler içerisinde meselenin şiddetle çözülemeyeceği ve siyasi çözümün tek seçenek olduğu yönünde yaygın bir kanaatin olması,
- Ana-akım Kürt Hareketinin KCK’ye indirgenemeyeceği ve silahlı bir harekettten öteye geniş sosyo-politik mobilizasyonları içermesi,
- Kürt meselesinin ulusal sınırları aşmış olması,
- Kürt meselesinin devlet açısından “maliyetinin” her geçen gün artıyor olması,
- Rusya ve ABD gibi küresel güçlerin meseleye dahil olmasıyla birlikte Kürt meselesinin Türkiye açısından maliyetinin daha da artması,
- Siyasi istikrar, yatırımlar ve ekonomik büyüme dikkate alındığında, güvenlik politikaları ve çatışmaların Türkiye açısından “sürdürülebilir” olmaması,
- Türkiye’de toplumsal düzeyde Kürtler ve ülkenin geri kalanı arasında yaşanan derin bir entegrasyonun varlığı,
- Kürtler başta olmak üzere geniş toplumsal kesimler içerisinde yaygın olan çatışmalardan kaynaklı toplumsal yorgunluk.

STK temsilcileri arasında meselenin siyaset dışında çözümü olmayacağı konusunda normatif bir mutabakat olmasına rağmen, katılımcıların çoğu kısa vadede müzakere ve uzlaşma seçeneğine dönüşün mümkün olmadığını düşünüyor. Bu konuda sivil toplum aktörleri genel olarak Türkiye’nin “öngörülemez” bir tablo çizdiğini ve bu tablo içerisinde kısa vadede yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin çıkmasının çok zor olacağını belirtiyorlar. STK’lar üzerine çalışan bir katılımcının görüşleri bu konudaki genel eğilimi iyi özetliyor:

Yani ben 2019 cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar gerçekten Türkiye'nin nasıl bir yer olacağına dair hiçbirimizin bir fikri olduğundan emin değilim. Söyleyeceğimiz her şey kehanet olur. Bir sürü faktör ortada görünüyor. Yani işte Amerika Türkiye ilişkileri, Avrupa Türkiye ilişkilerinin seyri burada bir faktör gibi görünüyor. Suriye'de olup bitenlerin nereye varacağı, işte orada Kürtlerin otonom olup olmayacakları, Türkiye'nin bu konudaki eğilimi, hepsi bir faktör gibi görünüyor. Oysa Kürt meselesi bugün herhalde hiçbir zaman olmadığı kadar bir tarihsel uluslararası arka plana sahip hale gelmiş durumda. Onun için burada çok oyuncu var, çok faktör var, çok dinamik var. Bütün bu çok oyunculu, çok aktörlü, çok dinamikli ortamdan bir çözüm sürecinin kısa vadede çıkacağına dair ben çok umutlu değilim.

Katılımcıların büyük çoğunluğu kent çatışmalarının etkilerine, Kürt meselesinde devam eden çatışmalara, legal Kürt siyasetinin önemli isimlerinin tutuklu olmasına, OHAL kapsamında düşünce ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü üzerinde artan kısıtlara, kapatılan STK'lara ve medya kuruluşlarına, yine yaygın ihraçlara işaret ederek mevcut tablonun zaten kısa vadede bir müzakere ve uzlaşma sürecini imkansızlaştırdığını belirtiyorlar. Bu konuda ikinci olarak Suriye ve Irak'ta gelişmelere gönderme yapılıyor. Buna göre, Suriye krizinin alacağı seyir, oradaki Kürt oluşumunun nasıl bir yol izleyeceği, yine IKB'de devam eden kriz ve ortaya çıkan belirsizlikler, Kürt meselesinde müzakere ve uzlaşma seçeneğini kısa vade için devre dışı bırakıyor. Bazı katılımcılar, özellikle Cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimlerini hatırlatarak, AK Parti hükümetinin en azından seçimlere kadar mevcut güvenlik politikaları merkezli yönelimini sürdüreceğini ileri sürüyorlar.

Bu konuda, bazı katılımcılar AK Parti hükümetinin "güvenlik politikalarıyla" meseleyi "sürdürülebilir" bir dengeye getirdiğini iddia ediyor. Çatışmae ya duyarlı toplumsal birliklilik alanında çalışan bir STK temsilcisine göre,

Türkiye güvenlik politikalarıyla, en azından Türkiye içinde sürdürülebilir bir süreç götürüyor. Yani işte 15 Temmuz'un olması, işte FETÖ meselesinin olması, bununla yapılan mücadele falan, bir şekilde kendi içinde -mühendislikte denge deriz- bir dengeye oturmuş durumda. Bu dengeyi değiştirecek bir ihtiyaç, bir gereksinim de yok.

Katılımcıya göre, AK Parti hükümeti en azından seçimlere kadar bir yandan Kürt kimliğine saygı duyup, ekonomik yatırımlara ağırlık verip, yine bölgede İslami STK'ları, medreseleri, imam hatipleri destekleyip, öte yandan mevcut güvenlik politikalarına devam edebilir.

Bu konuda sayıları sınırlı da olsa bazı katılımcılar seçimlerin müzakere ve uzlaşma olanağı da yaratabileceğini ifade ediyor. Buna göre, Kürt meselesi Türkiye'de seçim sonuçlarını belirleyen bir mesele. Kürt oylarının ağırlığını dikkate alarak hükümet önceki gibi ana-akım Kürt Hareketiyle müzakere

etmese bile hakların tanınması bağlamında bazı adımlar atabilir. İstanbul'da bilgi-temelli çalışan bir STK temsilcine göre hükümetin bir başarı hikayesine ihtiyacı var ve Kürt oylarının seçim sonuçlarını etkileme gücü dikkate alındığında, hükümetin adım atması ihtimal dışında değil:

Kürt halkının işte bu hakları, eşit yurttaşlık meselesi başka bir konu ve bununla ilgili hükümet bir adım atar herhalde diye düşünüyorum. Çünkü hükümetin de bir başarı hikâyesine ihtiyacı var. Bu alanda bir şey yapmayan bir hükümetin çok sürdürülebilir bir Türkiye'yi yönetebileceğini sanmıyorum. Ve hani şeyi de görüyoruz bütün seçimlerde, Kürt bölgelerindeki oyların seçim sonuçlarını ne kadar etkilediğini, Kürt bölgelerindeki oyların ağırlığını da görüyoruz Türkiye'deki siyasi denklemin oluşmasında. Dolarıyla bana kalırsa, yani akliselim hâkim olursa, yani o alanla ilgili bir şeyler yapılabilir. Ama bence hani geçmişteki gibi, 2012 sonu, 2013-2015 arası gördüğümüz tarzda bir çözüm süreci daha zor gibi geliyor.

Olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinin yenilikleri konusunda en fazla altı çizilen meseleyi Kürt meselesinin yeni jeopolitik denklemi oluşturuyor. Bu konuda katılımcıların işaret ettiği birinci husus şu: Kürt meselesini artık sadece Türkiye sınırları bağlamında düşünüp çözümlerin imkânları düne göre daha az. Bu anlamda Türkiye Kürt meselesine sınır-ötesi bir perspektifle bir çözüm bulmak ve kendi içindeki soruna çözüm ararken komşu ülkelerdeki Kürt meselelerini de dikkate almak zorunda. Bu konuda sıklıkla hatırlatılan mesele Suriye ve Irak'ta devam eden iç savaş ve bu ülkelerdeki Kürtlerin ve siyasi aktörlerinin arayışları. Diyarbakır'da bilgi-temelli çalışan bir STK temsilcisi, Türkiye'nin Kürt meselesine "bütüncül bakmak zorunda" olduğunu şu sözlerle ileri sürüyor:

Kürtlerin bu coğrafyadaki var oluşları, statüleri, geleceklerinin birbirinden ayrılma olanağı ortadan kalktı. Yani 1999'da Öcalan'la birlikte bu dört parçasının birleşmesi senaryosu bir şekilde PKK'nin gündeminden çıkmıştı. Kürtlerin de gündeminden çıkmıştı. Tüm siyasi aktörler, bu konuda bunun da doğru olduğuna inanmıştı. Sadece Türkiye'deki aktörler değil, İran'daki, Irak'taki, Suriye'deki Kürt aktörler de buradaydı. Kürtlerin yaşadıkları ülkeleriyle birlikte bir statü yaratmalarının Kürtler için daha doğru olacağına dair bir inanç vardı. [...] Eğer Türkiye kendi Kürt sorununu çözecekse, kendi topraklarında birlikte yaşamla çözecekse bile Irak'taki ve Suriye'deki Kürtlerle ilgili bir politikası olmak zorunda. Bu politikayı da buradaki Kürtlerden farklı, bağımsız ve ilgisiz kuramayacak. Bitti bu süreç.

Ankara merkezli hak-temelli çalışan bir STK temsilcisi benzer şekilde Türkiye'nin meseleyi kendi içinde çözme şansını yitirdiğini ileri sürüyor. İzleme Heyeti tartışmalarını hatırlatan katılımcıya göre, kendi "milli hakem heyetini" kuramayan Türkiye yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinde muhtemelen uluslararası gözlemciler heyetiyle karşı karşıya kalacaktır. Türkiye'nin böl-

ge ölçeğinde meseleyi yönetme şansı varken, bugün büyük oranda etkileyen değil etkilenen bir ülke konumunda:

Bence bu mesele Türkiye'nin 2013'te kendi milli imkânlarıyla çözebileceği bir meseleydi. Ama onu tüketti. Yani kendi milli hakem heyetini kuramadığı için, artık tüketti. Bir daha oraya dönüş olmayacaktır. Bundan sonra olursa artık uluslararası gözlemciler heyetiyle olacak. Çünkü her bir şey, her bir basamak... Onun gereğini yapmazsanız, çitayı daha yükselten bir tablo karşınıza çıkar. [...] Zaten uluslararası meseleydi bu. Zaten uluslararasıydı. Ama henüz Rojava'da bugün gördüğümüz tablo yoktu. Daha böyle Türkiye kendi içinde başarabilseydi, belki hani hem Barzani'ye, Irak Kürdistanı'na, hem Rojava'ya örnek olabilirdi. Şimdi artık oradaki gelişmeler Türkiye'ye örnek oluyor. Yani tersten işliyor süreç. Yani mesela işte Türkiye'de ne kadar Kürt var? Hadi diyelim 20 milyon. Bilmiyoruz ama varsayalım. Yani 20 milyonun 3 milyonu etkilemesi gerekir, matematik olarak. Ama artık 3 milyonluk bir kitlenin politik kazanımları buraya baskı yapacak.

Yeni jeopolitik denklem bağlamında altı çizilen ikinci hususu aktörler oluşturuyor. Buna göre, Türkiye Çözüm Süreci'nde Kürt meselesini kendi içinde halletme olanağına sahipti. Oysaki bugün sınır-ötesi niteliği birincil eksen haline gelen Kürt meselesinde ABD, AB, Rusya gibi küresel güçler doğrudan müdahil olmuş durumdalar. Çoğu katılımcı olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde sınır-ötesi aktörlerin konumunun çok daha fazla tartışma konusu olacağı hususunda hemfikir. Bazı katılımcılar bu durumu pozitif olarak algılamakta, bazı katılımcılar bu durumu ciddi bir tehlike olarak görüyorlar. Öte yandan sınırlı da olsa bazı katılımcılar Türkiye'nin meseleyi tekrar bir "iç mesele" olarak ele alıp çözebileceğini, bu fırsatın tam anlamıyla kaçırılmadığını ileri sürüyorlar. Buna göre, esas belirleyici dinamik tarafların ve "en çok da devletin iradesidir".

Yenilikler konusunda katılımcılar son olarak müzakere sürecinin yerel aktörlerine odaklanıyorlar. Buna göre, yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci öncekilerde olduğu gibi doğrudan örgüt ve hükümet arasında gerçekleşmeyebilir. Farklı aktörlerle, farklı süreçlerle yeni bir uzlaşma mümkündür. Bu konuda öne çıkan ana husus şu; devlet "Kürtlerin haklarını" örgütlerle müzakereye bağımlı kılmadan tanıyabilir. Kürt meselesinin siyasi çözümünü kendi siyasi/ideolojik öncelikleriyle ele alan ve kendisinin muhatap olarak kabul edilmesini talep eden ana-akım Kürt Hareketi bu çözüme direnç gösterebilir. Bununla birlikte böylesi bir seçenek gündeme gelebilir. Bazı katılımcılar haklar meselesinde devletin bazı adımlar atabileceğini, bu konuda geçmişten farklı olarak ana-akım Kürt Hareketini dışlayabileceğini ya da sadece onunla görüşmeyebileceğini ve aktörleri çeşitlendirebileceğini ifade ediyor. Bu çeşitlendirme farklı siyasi aktörleri kapsayabileceği gibi sivil toplum aktörlerini de kapsayabilir.

Diyarbakır'da kadın ve ekonomi alanında çalışan bir STK temsilcisi yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinde STK'ların çok daha fazla yer edineceğini ve çeşitliliğin daha fazla sağlanacağını ileri sürüyor. İstanbul'da hak-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi, olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde devletin "farklı Kürt kesimlerini de masaya almak ya da enformel olarak masaya ilişkilendirmek" arayışında olacağını ve buna dair sinyallerin olduğunu ileri sürüyor. Bu konuda ana-akım Kürt Hareketinin de daha kapsayıcı bir pozisyon alabileceğini, HDP projesi gibi geçmiş tecrübeler dikkate alındığında özellikle Öcalan'ın bu konuda ön açıcı olabileceğini ifade ediyor.

5.2. Engeller

Yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci önündeki engeller konusunda katılımcılar farklı dinamiklerin altını çiziyor. Sıklıkla altı çizilen en önemli husus Türkiye'de devam eden çatışmalar. Çoğu katılımcı çatışmalar durmadan yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin mümkün olmayacağını ifade ediyor. Diyarbakır'da hukuk alanında çalışan bir STK temsilcisi mevcut durumda tarafların silahları susturma konusunda bir irade göstermediğini ve bunun en önemli engel oluşturduğunu belirtiyor. Silahları susturma ve meseleye siyasi çözüm bulma konusunda bazı katılımcılar asıl inisiyatif ve sorumluluğun devlette olduğunu ileri sürüyorlar. Buna göre devlet, ana-akım Kürt Hareketine rağmen, eğer irade gösterirse bu meseleyi çözebilir. Van'da İslami-muhafazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir sivil toplum aktörüne göre silahlar susmadığı sürece kendileri dahil hiçbir İslami grup meseleye dahil olmayacaktır: "Silah sürdüğü müddetçe hiçbir İslami grup, biz de olmak üzere, bu meseleye bulaşmayız. Çünkü silahın olduğu yerde ne o taraf ne o taraf tanımıyor, sözünüzü kâle almıyor. Dolayısıyla boşa kürek sallamak gibi bir durumdur."

Kürt siyasetinde söz sahibi olabilecek birçok kişinin tutuklu olması engel olarak altı çizilen ikinci hususu oluşturuyor. Özellikle Diyarbakır ve Van'dan birçok katılımcı tutuklu siyasetçiler tahliye edilmediği ve belediyeler kayyumlarla yönetilmeye devam edildiği sürece, yeni müzakere ve uzlaşma sürecinin başlamasının mümkün olmadığını belirtiyor. Zira, "dışarıda konuşacak kimse kalmadı, konuşanlar da bir cümleyi kurana kadar hangi doğru kelimeyi kullanayım korkusuyla kuruyor". Bu korku kalkmadan ve siyaset tekrar konuşmadan yol almak mümkün değil. Toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir katılımcı sadece HDP'li siyasetçilerin değil, muhalif medyanın, STK'ların, akademisyenlerin, gazetecilerin de susturulduğunu belirtiyor. Buna göre söz söyleme olanaklarının daralması müzakere ve uzlaşma döngüsünün önünde büyük bir engel oluşturuyor. Ankara'da hak-temelli çalışan bir sivil toplum aktörü bir adım daha öteye giderek genel olarak siyaset

alanının işlevsizleştğini belirtiyor. Sadece HDP'nin değil, CHP'nin de işlevsizleştğini ve devletin FETÖ'yle mücadele gerekçesiyle tüm siyaset alanını denetim altına aldığı belirtiyor.

Özellikle Ankara ve İstanbul'daki katılımcılar doğrudan OHAL'in kendisinin en önemli engellerden birini oluşturduğunu belirtiyorlar. OHAL ile birlikte örgütlenme ve barışa dair iş yapmanın imkânsız hale geldiğini ileri sürüyorlar. Akademisyenlerin ihraç edilmesi, muhalif medya kuruluşlarının susturulması, gazetecilerin tutuklanması, STK'ların çoğunun kapatılması Türkiye'de toplumsal barış inşasını çok daha zor bir hale getirmiş durumda. Bazı katılımcılar devletin geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde merkezileştğini ve toplum üzerinde kontrol olanaklarını güçlendirdiğini, bunun da yakın zamanda müzakere ve siyasi uzlaşmayı zorlaştırdığını ifade ediyorlar. İstanbul'da hak-temelli savunuculuk yapan bir katılımcı bu durumu şu sözlerle analiz ediyor:

Devletin bence uzun zamandır, 80'in bir dönemi hariç uzun zamandır yakalayamadığı kadar hegemonik olduğu bir söylem alanı var. [...] Yani medyaya çok egemen [...] Akademi, iyi kötü var olan akademiyi tırpanlamış durumda. Bunlar devletin hegemonik alanlarını güçlendiren şeyler. Yani söylemde, yeni bir söylem üretmenin, bu hegemonyayı yıkacak bir söylem üretmenin çok şansı kalmıyor. [...] Dolayısıyla ben yakın gelecek için, umarım yanılıyorum, ama yeniden bir barış müzakeresi öngörmüyorum.

Bazı katılımcılar 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen başkanlık sistemiyle birlikte gücün aşırı derecede merkezileştği bir yapıya geçildiğini ve bu durumun devlet hegemonyasını en azından bir süre kalıcı kılacağını ileri sürüyorlar.

Bu konuda altı çizilen üçüncü hususu 2019 tarihinde yapılması planlanan Cumhurbaşkanlığı seçimleri oluşturuyor. Çoğu katılımcı güvenlik politikalarına ağırlık veren mevcut siyasi tercihlerin Türkiye'de geniş toplumsal kee simler içerisinde kabul gördüğünü belirtiyor. Buna göre, Kürt meselesinin siyasi çözümü yönünde toplumda belirgin bir eğilim gelişmediği sürece, mevcut güvenlik politikaları seçimlere kadar devam edecektir. Bu anlamda, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar siyasi çözüm yönünde bir adım beklememek gerekiyor.

Dördüncü olarak, bazı katılımcılar Çözüm Süreci sonrası yaşananların toplumsal bir travma yarattığını ve bu travmanın yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci önünde dikkate değer bir engel oluşturduğunu belirtiyorlar. Bu travma, Kürt alanında özellikle kent çatışmalarının ölümcül ve yıkıcı etkisiyle ortaya çıktı. Neredeyse 20 yıllık bir siyasi çözüm arayışından sonra kentlere taşan çatışmalar, binlerce insanın yaşamını yitirmesi, Diyarbakır-Sur

ve Şırnak-Cizre gibi tarihi kentlerin de içinde olduğu yerleşim alanlarının yıkılması, yarım milyona yakın insanın zorunlu göçü, Kürt alanında büyük bir travmaya neden oldu. Çocuk hakları alanında çalışan bir katılımcının ifadesiyle Kürt alanında oluşan “derin keder, üzüntü ve acı” müzakere ve uzlaşma önünde dikkate değer bir engel oluşturuyor.

Öte yanda, İslami-muhafazakâr referanslarla sosyal yardım alanında çalışan bir STK temsilcisine göre batı yakasında da “siyasi bir travma” yaşandı. Zira Erdoğan’ın liderliğiyle muazzam bir çabayla Türk sağ ve İslam referanslı siyaset Çözüm Süreci’ne ikna edildi. Ancak, Kürt meselesinin çözümü ile yola çıkmışken süreç kent çatışmalarına, Türkiye’nin güneyinde devlet inşasına vardı. Katılımcı batıdaki “siyasi travmayı” şu sözlerle ifade ediyor:

Sadece Diyarbakır’da, Sur’da yaşayan insanlar travma yaşamadı. Orada fiziksel bir travma yaşandıysa, batıda da siyasi bir travma yaşandı. Yani Tayyip Bey yıllardır burayı ikna etmeye çalıştı, batıyı ikna etti. Sonuç itibarıyla AK Parti tabanının yarısı İslamcıysa, diğer yarısı da milliyetçi ve sağ milliyetçi bir tabandır. Tayyip Beye güvence de Karadeniz bölgesi ve İç Anadolu bölgesi Kürt meselesi dedin mi durur hala. Şimdi Tayyip Bey bunu yıkmaya çalıştı. [...] Bir anda peş peşe geldi. Rojava, Yasin Börü, Sur vs. 2013’te her şey bir baktık hop, PKK sınırlımızda devlet kuruyor şeyine geldi olay. Şimdi bunu siz Güneydoğu’da anlatabilirsiniz, tartışabilirsiniz vs. Ama Türkiye’nin gene Karadeniz, İç Anadolu, Ege, Akdeniz, Marmara’da bunu anlatamazsınız. Çünkü AK Parti de kendi içinde Güneydoğu meselesi konusunda çok homojen değil.

Beşinci olarak, bazı katılımcılar AK Parti hükümetinin Kürt meselesi bağlamında hem ülke içinde hem de sınır-ötesinde geleneksel devlet reflekslerini gösterdiğini, bu anlamıyla kuruluş amaçlarından saptığını ileri sürüyor. Örneğin Diyarbakır’da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi “cumhuriyetin kuruluşundan beri gelen aynı refleks” olarak tanımladığı AK Parti’nin Kürt meselesindeki mevcut pozisyonunu “AK Parti siyasetinin ruhuna uymayan” bir eğilim olarak değerlendiriyor. Diyarbakır’dan bir başka katılımcı daha önce devlet bürokrasisi dışına itilmiş olan “ulusalcı” ve “ultra-milliyetçi” kesimin AK Parti üstünde hakimiyet kurduğunu ileri sürüyor. Bu konuda altı çizilen bir diğer husus AK Parti’nin 07 Haziran 2015 seçimlerinden bu yana MHP ile kurduğu ittifak. Özellikle 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ile birlikte konsolide olan bu ittifak çoğu katılımcı tarafından önemli bir engel olarak görülüyor. Buna göre Kürt meselesi bugün ulusalcılardan ve ultra-milliyetçilerden “onay almaya” bağlanmış durumdadır.

Altıncı olarak, bazı katılımcılar ayrıca normatif duvarların önemli bir engel oluşturduğunu ileri sürüyor. Buna göre Kürt meselesinde tüm taraflar

rın dikkate değer normatif duvarları bulunuyor ve en önemli engeli bu duvarlar oluşturuyor. Örneğin, İslami-muhafazakâr kimliğiyle bilinen bir STK temsilcisine göre devletin “Kürt siyasi oluşumları” kendisine tehdit olarak gören yaklaşımı devam ediyor. Suriye ve Irak’ta bugün Kürtlerin siyasi bir statüye kavuşmalarının tehdit olarak görülmesi esasında Kürt meselesi konusunda normatif düzlemde devlette bir sürekliliğin olduğunu gösteriyor. Yine, Diyarbakır’da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir sivil toplum aktörüne göre en önemli normatif duvarı Türk siyasetine hâkim olan “egemenlik” anlayışı oluşturuyor. Buna göre Kürt meselesi konusunda “hala bir ağabey edasıyla ve her şeyi ben bilirim, ben hak veririm, ben kaderini çizerim” yaklaşımı var. “Benim belirlediğim sınırlarda, benim belirlediğim çerçevede çözüm olur” diyen bu bakış açısı müzakere ve uzlaşma önünde büyük bir engel teşkil ediyor.

Devlet cephesinde altı çizilen bir başka normatif duvarı “PKK meselesi” ile “Kürt meselesini” eşit gören ve birbirine bağımlı kılan bakış açısıdır. Birçok katılımcı bu iki meselenin ilişkili olduğunu ancak, her ikisini eşitlemenin ve birbirine bağımlı kılmanın siyasi çözüm önünde önemli bir engel oluşturduğunu ileri sürüyor. Buna göre “adalet”, “eşitlik”, “özgürlük” gibi aslında Kürtlerden öteye tüm vatandaşları ilgilendiren bir perspektifle meseleye yaklaşıldığında, “PKK meselesine” bağımlı kılınmadan “Kürt meselesinde” yol almak mümkün. Bu konuda bazı katılımcılar PKK’nin de benzer bir normatif duvara sahip olduğunu belirtiyor. Buna göre PKK’nin, Kürt meselesini kendi siyasi önceliklerinin gölgesinde ele alması ve muhataplık sorununda kendisini merkeze alması müzakere ve uzlaşma süreci önünde önemli bir engel oluşturuyor. Zira, Kürt meselesi PKK’nin siyasi önceliklerini aşan bir mesele ve farklı ideolojik ve politik yönelimlere ve tercihlere sahip tüm toplumsal kesimler bu meselenin birinci derecede muhatabıdır.

Yedinci olarak bazı katılımcılar, Türkiye’nin Kürt meselesi konusunda ciddi bir entelektüel daralma içerisine girdiğinin altını çiziyor. Buna göre topluma, sivil toplum aktörlerine, medyaya konuya dair bilgi sunan analistler, akademisyenler bugün çok daha az sayıda ve bu önemli bir engel oluşturuyor. Ankara’da toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir katılımcıya göre,

geçtiğimiz dönemden farklı olarak elimizde, daha önce siyaset okuyabilen sivil alanda da Türkiye siyasetinde de Kürt siyasetinde de figürler vardı. Siyaset okuması yaparlardı. Süreç okuması yaparlardı. Bugün o figürler de yok. Yani süreci okuyacak, tahlil edecek, analiz edecek ve yön verecek hani sivil alana, kitleye, medyaya vs. yön verebilecek insan sayısı da az. Tahlil etmenin olanakları da daha kısıtlı. Herkes gelişmeler karşısında bir şaşkınlık yaşıyor işte.

Son olarak bazı katılımcılar yaygın “nefret söylemine” dikkat çekiyorlar. Ankara’da toplumsal cinsiyet alanında çalışma yapan bir sivil toplum aktörü bunca nefret söyleminden sonra toplumu yeni bir barış sürecine ikna etmenin oldukça zor olacağını ifade ediyor. Zira, “bugün birbirine küfreden iki insan, yarın barışacağına diye masaya oturamaz”.

Ülke içindeki dinamiklerin yanı sıra birçok sivil toplum aktörü sınır-ötesi dinamiklerin altını çiziyor. STK’lar üzerine çalışan bir katılımcının ifadesiyle Kürt meselesinde “aktörler çoğaldı”, “coğrafyalar çeşitlendi”. Burada sıklıkla hatırlatılan mesele Suriye’de devam eden içi savaş ve PYD liderliğindeki Rojava. Bazı katılımcılar Çözüm Süreci’nin Türkiye’deki dinamiklerden ziyade Rojava’dan dolayı başarısızlıkla sonuçlandığını ve Suriye’de iç savaş sonuçlanmadan ve Kürtlerin statüsü netleşmeden Türkiye’de yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin mümkün olmayacağını ifade ediyorlar. Bu konuda bazı katılımcılar “Rojava meselesinin” başlangıçta Türkiye’deki Kürt meselesini çözmek için bir fırsat sunduğunu ancak Türkiye’nin bu fırsatı değerlendiremediğini ifade ediyorlar. Buna göre, kaçırılan fırsat bugün büyük oranda bir engele dönüşmüş durumda. Zira, Rojava’nın mevcut durumu devletle bir “beka” kaygısını ortaya çıkardı. Öte yandan Rojava PKK’de bir özgüvene neden oldu ve örgütün talep ve beklentilerini değiştirdi. Ayrıca, Türkiye’deki Kürt hareketiyle Suriye’deki Kürt hareketi arasında dikkate değer bir gerilim ortaya çıktı. Zira her iki alandaki öncelikler, aktörler, uluslararası ittifaklar dikkate değer oranda farklılaşmış durumda. Bu durum ana-akım Kürt Hareketi içerisinde de bir belirsizliğe neden olduğu için müzakere ve uzlaşma yönünde engel oluyor.

Suriye içi savaşı ve Rojava kadar IKB’deki gelişmeler de kimi katılımcılar tarafından engel olarak görülüyor. Buna göre sınır-ötesi bağlamda yaşanan kriz ve belirsizlik, Türkiye’de müzakere ve uzlaşma yönünde adım atılmasını engelliyor. Görüşmelerin yapıldığı Mayıs-Temmuz 2017 tarihleri arasında bazı katılımcılar IKB’de 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilecek Bağımsızlık Referandumuna işaret ederek Suriye/Rojava kadar Irak/Kürdistan Bölgesi’nin de Türkiye’deki müzakere ve uzlaşma sürecine doğrudan etki edeceğinin altını çiziyordu. Nitekim, referandum yapıldı ve başta AK Parti hükümeti olmak üzere Türkiye’deki ana-akım siyasi partilerin tamamı büyük bir tepki gösterdiler. AK Parti hükümeti meseleyi “ulusal tehdit” etrafında ele aldı. Referandumun yarattığı belirsizlik ve etkileri büyük oranda devam ediyor.

Sınır-ötesi bağlamda, bazı katılımcılar ABD, Rusya ve AB gibi küresel güçlerle İran ve İsrail gibi bölgesel güçlerin özellikle Irak ve Suriye’deki Kürt meselelerine geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde müdahil olmuş olmalarını önemli bir engel olarak görüyorlar. Uluslararası aktörlerin meseleye mü-

dahil olmasını olumsuz yorumlayanların görüşlerini Van'da İslami-muhaa fazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir STK temsilcisi iyi temsil edis yor. Katılımcıya göre özellikle Suriye ve Irak'taki gelişmelerden sonra hem devlet hem de PKK açısından "bağımsız siyaset koşulları" büyük oranda ortadan kalktı:

Bağımsız siyaset koşulları yok iki taraf açısından da. Ne Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ne PKK'nin bağımsız siyaset koşulları yok. Bu böyle olunca, bu siyaset koşullarını oluşturanların, kendilerine rağmen burada bir barışın oluşmasıyla ilgili çok ciddi rezervleri var. Şu yanılgıya düşüyoruz. Klişe bir yorum var. Lübnan iç savaşıyla ilgili şeyler konuşulurken, bizim ilk gençlik yıllarımızdı, okuduğumuz bir paragraf bir manşetti aslında bizim için: "Lübnan'ı anlayabilmek için aslında dünyayı anlamak gerekiyor." Lübnan'daki iç savaşın sebebi aslında dünyaydı. Ama Lübnan'da aktörler gerekiyordu. İşte ideolojiler gerekiyordu. Şii milisler, Sünni milisler, şunlar bunlar gerekiyordu orada aktör olarak. Sanki problem aslında bura için de söz konusu.

Bazı katılımcılara göre, bir yandan küresel ve bölgesel güçler Kürt meselesine geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde müdahil olurken, öte yandan AK Parti'nin söz konusu aktörlerle ilişkileri sürekli geriliyor. Bu durum, sınır-ötesi aktörlerin Kürt meselesine dahil olmalarını olumlu değil olumsuz bir dinamığe dönüştürüyor.

5.3. Fırsatlar

Sivil toplum aktörleri yukarıda özetlenen engellerin yanı sıra çeşitli fırsatların da altını çiziyorlar. Bununla birlikte STK dünyasında Kürt meselesinde yakın zamanda müzakere ve uzlaşa seçeneğine dönme konusunda karamsar bir havanın olduğunu not etmek gerekiyor.

Ülke ölçeğindeki dinamikler bağlamında, ilk olarak, birçok katılımcı Kürt toplumu içerisinde barışa ve siyasi çözüme dönük geniş desteğin önemli bir fırsat olduğunu dile getiriyor. İslami-muhafazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir STK temsilcisinin argümanları bu konudaki görüşleri iyi temsil ediyor:

Kürtlerin bütün kesimlerinin her platformda barıştan, kardeşlikten, çözümden bahsetmeleri çok büyük bir fırsattır. Yani sonuçta ne olursa olsun, hakları elinden alınmış, yok sayılmış, coğrafyalarına el konulmuş, kendilerine ait neredeyse kendine özgü, kendilerine ait bütün hakları büyük boyutuyla ellerinden alınmış bir toplumun her platformda çözümden, barıştan, adaletten bahsetmesi, yeni bir çözüm sürecinin başlaması noktasında çok büyük bir fırsattır.

2015-2017 kent çatışmalarında insanların hendeklere destek vermemesi bazı katılımcılar tarafından önemli bir fırsat olarak değerlendiriliyor. Buna göre şiddete karşı alınan bu mesafe ve geniş toplumsal kesimler içerisindeki barış talebi müzakere ve uzlaşmaya dönmek için önemli bir fırsat sunuyor. Bu konuyla bağlantılı olarak bazı katılımcılar 2013-2015 Çözüm Süreci'nde ortaya çıkan yeni referansların önemli bir fırsat sunduğunu dile getiriyor. Buna göre, Çözüm Süreci'nde insanlar meselenin konuşularak çözülebileceğini gördü ve bu önemli bir referans haline geldi. Bazı katılımcılar sadece Çözüm Süreci'nin değil, önceki deneyimlerin de önemli referanslar oluşturduğunu belirtiyor. Buna göre hem Türkiye önemli deneyimler biriktirdi hem de Kürtler. Bu konuda, İstanbul'da barış konusunda savunuculuk yapan bir sivil toplum aktörü, sadece HDP'yi destekleyen Kürtlerin değil, AK Parti'yi destekleyen Kürtlerin de anadilinde eğitim, yerleşme, demokratikleşme gibi hakları talep ettiğini ve bunun çözüme dönük önemli bir fırsat doğurduğunu belirtiyor.

Barış talebiyle bağlantılı olarak altı çizilen bir diğer önemli husus geniş toplumsal kesimlerde oluşan "siyasi yorgunluk". Bu siyasi yorgunluk, bazı katılımcılara göre, tarafları adım atmaya zorlayacaktır. İnsani yardım alanında çalışan bir STK temsilcisine göre Türkiye'nin bu yorgunlukla devam etme şansı yok:

İçeride çok gergin bir Türkiye var ve herkesin rahatlamaya ihtiyacı var. Her kesimin. Kime giderseniz gidin, aktif siyasette olanlar da aşırı aktiviteden, çok yoğun seçim süreçlerinden, sürekli kavgadan rahatsız. Yani bir şekilde bu şeyden nasibini alanlar da rahatsız, zaten rahatsız yani bu gergin ve bas kı ortamdan. Onun için ben önümüzdeki süreçte bu gerginliği daha fazla siyasi iktidarın da siyasi partilerin de taşıyamayacağını düşünüyorum. Öyle ya da böyle herkes mecbur kalacak ortamdaki gerginliği gidermeye. Bunun tabii en önemli başlıklarından birisi de Kürt meselesi olacaktır.

İkinci olarak, bazı katılımcılar AK Parti'nin Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr seçmen içerisinde Kürt meselesi konusunda bir yumuşama ve kabul yarattığını ve bu durumun yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci için önemli bir fırsat sunduğunu belirtiyorlar. Van'da İslami-muhafazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir STK temsilcisi, Türkiye'deki ana siyasi damarın milliyetçi muhafazakâr akım olduğunu ve Çözüm Süreci'nde bu kesimin Ak Parti tarafından önemli oranda siyasi çözüme ikna edildiğini belirtiyor.

Üçüncü olarak, 2019 yılında yapılması planlanan Cumhurbaşkanlığı seçimleri bir engel olarak görüldüğü gibi bir fırsat olarak da değerlendiriliyor. Buna göre, bugünden 2019 seçimlerini öngörmek kolay değil. Seçim döneminde toplumsal barış talebinin yükselmesi durumunda iktidarda kalma ya da

iktidara gelme arayışı olan partiler Kürt meselesinde müzakere ve uzlaşma seçeneğini gündeme taşıyabilirler. Ayrıca, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumun sonuçları Türkiye’de %50 - %50 oranında iki blok yarattı. Bu durum seçimlerde Kürt meselesini ve ana-akım Kürt siyasetinin alacağı tavrı önemli kılıyor. Kürtlerin ve ana-akım Kürt siyasetinin oyları hem “Evet” cephesi hem de “Hayır” cephesi için kritik değere sahip ve bu durum müzakereye dönüş ve uzlaşma yönünde olumlu bir kaynak olarak işlev görebilir.

Dördüncü olarak, bazı katılımcılara göre Türkiye’nin geçmiş birikimi, çevre ülkelere kıyasla demokrasi birikimi, sosyo-ekonomik koşulları, yüzünü batıya dönmüş olması gibi dinamikler önemli bir fırsat teşkil ediyor. Buna göre, hem Türkiye’nin hem de Kürtlerin yüzünün Avrupa’ya dönük olması ülke için bir fırsat ve Türkiye barış seçeneğini gündeme taşıyıp AB sürecine dönebilir. Örneğin, Diyarbakır’da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi “AB treninin kaçmadığını”, bu trenin Kürtlerle sağlanacak bir barış süreciyle yeniden oluşturulabileceğini belirtiyor.

Beşinci olarak, bazı katılımcılar 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ile kabul edilen başkanlık sistemini bir fırsat olarak değerlendiriyor. Buna göre, Türkiye bir rejim değişikliği süreci içerisinde ve bu dönemde siyasal sistem yeniden yapılandırılacak. İyi değerlendirilmesi durumunda bu yeniden yapılanma süreci Kürt meselesinin siyasi çözümü için bir fırsata dönüştürülebilir. Van’da İslami-muhafazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir katılımcıya göre, küresel aktörlerin olumsuz anlamda Kürt meselesine müdahil olduğu bir ortamda, Türkiye’nin kendi Kürt meselesini hızla çözmesi, başkanlık sistemine geçiş de katkı sunacaktır.

Altıncı olarak, bazı katılımcılar 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişiminin “olumsuz bir vakadan ders çıkarmak” anlamında bir fırsata dönüştürülebileceğini belirtiyor. Buna göre darbeyi yapan aktörlerin bu derece büyümesinde Kürt meselesinin çözümsüzlüğü önemli bir rol oynadı. Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası darbelerin kurumsal zeminini ortadan kaldıracaktır. Darbeyle bağlantılı olarak bazı katılımcılar Gülen Örgütü’nün devletten temizlenmesinin önemli bir fırsat sunduğunu ileri sürüyor. Zira, Çözüm Süreci’nin başarısız olmasında rol oynayan en önemli aktörlerden biri Gülen Örgütü’yü.

Yedinci olarak, bazı katılımcılar kent çatışmalarında “örgütün yenildiğini”, bu durumun devlete hakların tanınması ve meselenin siyasi çözümü konusunda önemli bir fırsat sunduğunu ileri sürüyor. Van’da İslami-referanslarla savunuculuk yapan bir STK temsilcisine göre, devletin hakları tanınması bundan beş yıl öncesine göre daha kolay. Zira, bu hak ve özgürlükler o dö-

nem tanınmış olsaydı, “örgütün baskısı, örgütün eylemselliğinden dolayı [...] devlet mecbur kaldı, bunları verdi” denilecekti. Ancak, şimdi devlet “ben hiçbir örgütü veya siyasi oluşumu dikkate almıyorum, [...] bu benim demokrasimin gereği olarak halkımın ihtiyacıdır” diyerek adım atabilir. Bu durum AK Parti hükümetine dönük toplumsal desteği de artıracaktır.

Sekizinci olarak, bazı katılımcılar Kürt meselesinin çözümünde kritik role sahip iki siyasi geleneğin güçlü liderlere sahip olmasını önemli bir fırsat olarak değerlendiriyorlar. Buna göre R. T. Erdoğan Türkiye'deki en büyük siyasi gelenek olan milliyetçi-muhafazakâr hareketin lideri ve kendi takipçilerini ikna etme gücüne sahip. Öte yandan, ana-akım Kürt Hareketi içerisindedir Öcalan rakipsiz bir lider. Bu durum Kürt meselesinin siyasi çözümü için büyük bir fırsat sunuyor.

Ülke ölçeğindeki dinamiklerin yanı sıra sınır-ötesi dinamikler bağlamında, bazı STK temsilcileri Kürtlerin gücünün genel olarak Ortadoğu'da artmasını bir fırsat olarak değerlendiriyor. Buna göre, Kürtler Ortadoğu'da çok güçlü bir aktör haline geldiler. Çoğu ülke bu durumun farkında ve Kürtlerle işbirliği arayışı içerisinde. Bu durum Türkiye'yi de Kürtlerle işbirliği yapmaya ve yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecini başlatmaya itmektedir. Diyarbakır'da hukuk alanında çalışan bir STK temsilcisi Türkiye'nin “Kürt fobisini”, “bölünme fobisini” bir tarafa bırakması durumunda Kürtlerin Ortadoğu'daki yükselişinin Türkiye'ye önemli olanaklar yaratacağını ileri sürüyor:

Ortadoğu'daki yeni rol kapma arayışları içerisinde aslında Kürt meselesi bağlamında, yeniden oluşturulacak bir akılla birçok fırsat var. Ama bunun da temel bir şartı var bana göre. Hani Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kürt fobisini, bölünme fobisini bir tarafa bırakarak, Kürt'le buluşması, barışması, Kürt'ün gönlünü alması gibi bir önkoşul var. Yani eğer Türkiye Cumhuriyeti bu fobisinden kurtulursa, hani kendisinin arzu ettiği işte bölgede söz sahibi olan bir otorite olmasının da yolu buradan geçiyor aslında. Yani dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti hem 200 yıldır uğraşmış olduğu Kürt meselesini çözmüş olacak hem de şu an yürütmüş olduğu politika itibarıyla ulaşmak istediği noktaya ulaşmış olacak. Ama bunun için bir devlet akli değişikliğine ihtiyaç var.

İstanbul'da bilgi-temelli savunuculuk yapan bir katılımcıya göre, PYD'nin kendisini PKK'den ayırması ve PKK'nin Türkiye'de silahları bırakması karşılığında Türkiye'de Kürt meselesi siyasi bir çözüme kavuşabilir. Bu anlamıyla Rojava Türkiye'de Kürt meselesinin geleceğini tayin eden bir rol oynayabilir.

İslami-muhafazakâr referanslarla hak-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisine göre, değerlendirilmesi durumunda, Rojava PKK'nin

sivilleşmesi ve Türkiye'deki Kürt meselesinin siyasi çözümü için önemli bir fırsat sunuyor. Bu konuda bilgi-temelli savunuculuk yapan bir STK temsilcisi IKB deneyiminden yola çıkarak Rojava'nın PKK üzerinde dönüştürücü bir etkide bulunabileceğini ve Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümüne katkı sunabileceğini belirtiyor:

Rojava da bu konuda önemli bir fırsat. [...] Savaşmak başka bir şeydir, yönetmek başka bir şeydir. PKK şu an savaşan bir örgüttür. Yarın yöneten bir örgüt olduğu zaman, artık yönetmeyle uğraştığı için, bunu savaşla götürecektir bir pozisyondan çıkacaktır. Bunu biz Peşmergelerde de gördük. Biz Güney Kürdistan'ı Peşmerge diye tanırdık. Bugün Güney Kürdistan diplomatik adımlarıyla dünya sahnesinde oynuyor. Hiçbir Peşmerge gücü yoktur neredeyse. Son iki yılda Peşmerge gücü oluşturmaya başladı. Bunu iyi okumak lazım. Yani çevrenizde kabul edilebilir bir hale geldikten sonra, siz bir yönetim modeli haline geliyorsunuz. Tehdit-fırsat derken bu. Türkiye artık PKK'nin savaşan bir örgüt konumundan Rojava'yı yöneten bir örgüt konumuna geçmesinde, bence destek olmasa bile yerinde durmalı, engel olmamalı, bu süreç zaten gelişecektir. Ve geliştikten sonra da biraz evvel ifade ettiğim Kürtlerin ve Türklerin birlikteliği ister istemez bu topraklarda Kürt-Türk çatışmasını engelleyecektir.

Bazı katılımcılar Rojava gibi IKB'nin de önemli bir fırsat sunduğunu ileri sürüyorlar. Buna göre, IKB'nin Türkiye'yle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme çabası önemli bir fırsattır ve Kürt meselesinin siyasi çözümüne katkı sunacaktır. Diyarbakır'da kadın ve ekonomi alanında çalışan bir sivil toplum aktörüne göre IKB'nin bu çabaları Türkiye'nin Kürt meselesi konusundaki tutumunu yumuşatacaktır:

Onun yaratacağı rüzgârın burayı yumuşatacağını düşünüyorum. Çünkü Güney Kürdistan yönetimi, hükümeti ve dönem başkanı Türkiye'yle iyi ilişkiler sürdürme çabası içinde. Ben de olumlu buluyorum. Çünkü dünyaya açılan tek pencere. Orayla ilişkilerin sürdürülmesi önemli. Bir diğer boyutuyla da yaşayan en büyük Kürt kitlesi burada yani. Sonuçta geçiş ve ilişki kurduğu ülkenin hem yaşayanları olarak hem kapısı olarak hem kendi ırkdaşlarının yaşadığı ülke olarak ilişkilerini iyi tutması kadar doğal bir şey olamaz. Onların ilişkisinin Türk hükümetinin ya da Türklerin bakış açısını yumuşatacağını düşünüyorum.

Sınır-ötesi dinamikler bağlamında son olarak bazı aktörler Türkiye'nin batı dünyasıyla kurduğu ilişkilerin altını çiziyor. Van'dan bir katılımcı Türkiye'nin NATO üyeliğini hatırlatarak, bu ilişkinin Kürt meselesini tekrar masaya getireceğini belirtiyor.

5.4. Kritik Aktörler

Yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci önündeki engellerin ve fırsatların yanı sıra, araştırmada böylesi bir süreçte rol oynayacak kritik aktörler ele alındı. Bu konuda bazı aktörler toplumsal düzeydeki müzakerelere odaklanırken, bazıları üst düzeydeki müzakerelere odaklanıyor. İlk düzeye odaklanan sivil toplum aktörleri “barışın toplumsallaştırılmasında” etkili olacak geniş kesimleri işaret ederken, ikinci düzeye odaklananlar üst düzeydeki liderlerin rolüne dikkat çekiyorlar. Son olarak, çoğu aktör, meselenin bugün büyük oranda sınır-ötesi bir bağlama taşıdığına hatırlatarak bölgesel ve küresel güçlerin olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinin formasyonunda önceki süreçlere göre çok daha etkili olacağını ileri sürüyor.

Kilit aktörler bağlamında en fazla işaret edilen aktörler Erdoğan ve Öcalan olmaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi yeni bir sürecin formasyonunu belirleyecek temel aktörlerin Erdoğan ve Öcalan olacağını ileri sürüyor. Buna göre meselenin iki ana tarafı var: Erdoğan liderliğindeki devlet ile AK Parti hükümeti ve Öcalan liderliğindeki ana-akım Kürt Hareketi. Hem Erdoğan hem de Öcalan kendi taraftarları üzerinde tartışılmaz bir güce sahipler. Bu iki liderin uzlaşması ve karar vermesi durumunda yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci başlayabilir. Bu konuda birçok katılımcı özellikle Erdoğan’ın belirleyici olduğunu ileri sürüyor. Van’da İslami-muhafazakâr referanslarla hak-temelli çalışan bir STK temsilcisine göre, “Erdoğan isterse Amerika’ya rağmen, Öcalan’a rağmen bu barış sürecini yeniden başlatabilir ve sonuçlandırabilir”.

Erdoğan’ın liderliğinin altını çizen bazı katılımcılar, Türkiye’deki en geniş ve en güçlü sosyo-politik grubu oluşturan milliyetçi-muhafazakârların tutumunun Kürt meselesinin siyasi çözümü konusundaki önemine işaret ediyorlar. Buna göre meselenin çözümü büyük oranda milliyetçi-muhafazakâr toplumsal kesimlere bağlı ve Erdoğan’ın liderliği bu kesimler üzerinde tartışılmaz gücü dikkate alındığında ayrıca önem arz ediyor.

Bazı katılımcılar liderlerden ziyade devletin ve KCK’nin belirleyici olduğunu iddia ediyorlar. Örneğin Diyarbakır’da hukuk alanında çalışan bir sivil toplum aktörü Erdoğan’ın liderliğini kabul etmekle birlikte esas aktörün “devlet” olduğunu ileri sürüyor:

(Kilit aktör olarak) Ben devletin bizatihi kendisini tanımlıyorum. Yani ben suna katılmıyorum; işte “AK Parti devleti”, “AK Parti hükümeti”... Tamam, Erdoğan tartışılmaz bir şekilde güçlü, otoriter. Yani neredeyse dediklerinin tamamını yapabilecek bir güçte. Yani bu referandumdan önce de böyleydi, sonrasında da böyle. Ama devlet aygıtının kendine ait bir işleyişi, bir akli var.

Öte yandan, Öcalan'ın liderliği karşısında bazı katılımcılar Kandil'in gücüne vurgu yapıyor. Buna göre Öcalan'ın güçlü liderliği tartışılmaz olmakla birlikte Kandil yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecini belirleyecek kilil aktörlerden biri. Özellikle Rojava'daki gelişmeler Kandil'i ana-akım Kürt Hareketinin bileşenleri içerisinde geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde güçlü kıldı.

Meseleyi Erdoğan, Öcalan, devlet ve Kandil ekseninde tartışan aktörler CHP, MHP ve HDP'ye sınırlı bir rol atfediyorlar. Bununla beraber bu aktörlerin de dikkate alınması gerektiği konusunda yaygın bir mutabakat var. HDP'nin 07 Haziran 2015 seçimleri sonrasında dikkate değer bir gerileme yaşadığı ve oyun alanını belirleyen bir aktör olmaktan çok uzaklaştığı ifade ediliyor. Öte yandan, bazı katılımcılar temsil ettiği toplumsal tabanın genişliği dikkate alındığında CHP'nin sürece desteğinin önemli olduğunu belirtiyorlar. MHP'nin genel olarak süreci bozma potansiyeline dikkat çekiliyor ve bu negatif etkinin ortadan kaldırılması için dolaylı da olsa sürece dahil edilmesi gerektiği ileri sürülüyor. Son olarak, bazı katılımcılar, meclis dışı muhalefeti de hatırlatarak bu aktörlerin de sürece dahil edilmesi gerektiğinin altını çiziyorlar. Bu talep sadece Türkiye ölçeğinde siyaset yapan partiler ve siyasi gruplar için değil, aynı zamanda Kürt alanında örgütlenen ana-akım Kürt Hareketine muhalif parti ve siyasi gruplar için de dile getiriliyor.

Katılımcıların çoğunluğu önceki süreçlere kıyasla yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinde sınır-ötesi ve uluslararası aktörlerin çok daha fazla rol alacağını ileri sürüyorlar. Sıklıkla işaret edilen bölgesel ve küresel güçler Amerika, Rusya ve İran'dır. Her üç ülkenin etkili aktörler olarak algılanmalarının en önemli gerekçesini Suriye ve Irak'ta devam eden iç savaşın doğrudan müdahil olmaları oluşturuyor. Zira, Kürt meselesi Suriye ve Irak krizlerinden sonra geçmişle kıyaslanmayacak düzeyde sınır-ötesi bir nitelik kazandı ve bu sürece müdahil olan aktörleri dikkate almaksızın yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecini inşa etmek oldukça zor olacaktır.

ABD ve Rusya'nın gücü konusunda sivil toplum aktörleri hemfikir olsa da bu aktörlerin nasıl bir rol oynayacağı konusunda bir mutabakat bulunmuyor. Çoğu katılımcı belirsiz bir tablo olduğunu ifade ediyor. Bazıları ise bu aktörlerin olumsuz bir rol oynayacağını ileri sürüyor. Diyarbakır'da İslamî-muhafazakâr referanslarla savunuculuk yapan bir STK temsilcisi ABD ve Rusya gibi uluslararası aktörlerin müdahil olmasını negatif bularak özellikle Türkiye ve İran'ın hem Kürt meselesinde hem de Ortadoğu'da barışın tesisinde kritik bir rol oynayabileceğini iddia ediyor. Buna göre, İran Şii dünyanın liderliğini yapan güçlü bir ülke iken Türkiye batıyla iyi ilişkiler kurmuş ve bölgeye kıyasla demokratik ve özgürlükçü olan bir ülkedir. Bu

iki ülke bu anlamıyla bölge ölçeğinde barışın tesisinde önemli roller üstlenebilirler.

ABD, Rusya ve İran'dan sonra işaret edilen bir diğer kritik aktör IKB. IKB'yi kilit aktör haline getiren, esasında Kürt meselesinin jeopolitiği, başka bir ifadeyle Kürt meselesinin hem nüfus hem coğrafya hem de çoğul düzeydeki ve çok aktörlü sosyo-politik mobilizasyon süreçleri bağlamında dört devletin sınırlarını kesmesidir. Dört devlet içerisinde Kürtlerin sosyo-politik ve idari statüye sahip olduğu tek yapı olması, bir başka ifadeyle bir tür yarı-devlet²⁸ olması IKB'yi kilit aktör haline getiren en önemli dinamiktir. Bunun yanı sıra, bazı katılımcılar IKB yönetiminin önceki diyalog ve müzakere süreçlerinde oynadığı pozitif rolü hatırlatıyor. Son olarak bazı katılımcılar, IKB ile Rojava arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, orta vadede bu iki bölgenin birleşebileceğini ve bu durumun Türkiye'deki Kürt meselesinin geleceğini doğrudan belirleyebileceğini ifade ediyorlar.

Bu dört gücün yanı sıra AB de katılımcılar tarafından kilit aktör olarak tanımlanıyor. Bununla birlikte Amerika ve Rusya gibi küresel aktörlere kıyasla AB'nin katılımcılar tarafından çok daha sınırlı düzeyde kilit aktör olarak görüldüğünü not etmek gerekiyor. Bu konuda bazı katılımcılar, ayrıca saygınlığı olan bazı uluslararası kuruluşların ve yapıların da kolaylaştırıcı olarak toplumsal barış sürecine katkı sunabileceklerini belirtiyor. Bu, çatışma çözümü, insan hakları gibi alanlarda çalışan bir STK olabileceği gibi, uluslararası ölçekte tanınan şahsiyetlerden oluşan bir karma grup da olabilir.

Aktörler arasındaki güç ilişkileri çoğu katılımcının altını çizdiği bir diğer önemli husus. Buna göre tüm aktörler eşit düzeyde güç sahibi değil ve olası bir müzakere ve uzlaşma süreci konusunda aktörlerin farklı ağırlıkları olacaktır. Örneğin Diyarbakır'da bilgi-temelli çalışan bir aktör etki güçlerine göre üçlü bir sınıflandırma yapıyor:

Yani A ve B diye sıralarsak, bugün en güçlü aktörler diye A sıralamasına koyduğunuz zaman, Recep Tayyip Erdoğan, Amerika, Rusya şu an açık ve net görülen. Bunlar A sınıfı güçlü aktörler. Net. B sınıfına döndüğünüz zaman, Abdullah Öcalan maalesef B sınıfına döndü bu süreçte. PYD, PKK bunlar da önemli B sınıfı aktörleri dönüp baktığınız zaman. Diğerlerini C sınıfına atabiliyoruz. Avrupa C sınıfına gelen bir aktör konumuna geldi. HDP C sınıfına gelen bir aktör. Tamamen etkisizleşti diyebiliriz. Muhalefet partileri CHP, MHP tamamen C sınıfına geldi. Bunların hiç etkisi yok mu? Var ama

28 Ozdemir Kiran, Merve, "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de la Turquie," *Yayımlanmamış Doktor Tezi*, Institut d'Études Politiques de Paris (Sciences Po.), 2013.

sıralamamız gerekir. Sıraladığımız zaman evet, C'ye rağmen barış sağlanır. B'dekilere rağmen bile sağlanabilme olasılığı yüksektir. Ama dönüp baktığımız zaman bu üç aktörün (Erdoğan, Amerika ve Rusya) güçlü olduğunu görebiliyoruz.

Bazı katılımcılar üst düzey müzakereler yerine toplumsal düzeydeki müzakerelere odaklanarak sivil toplumu kritik aktörlerden biri olarak tanımlıyor. Bu konuda altı çizilen ilk husus temsil meselesi. Buna göre olası bir müzakere ve uzlaşma süreci toplumun farklı katmanlarını içermeli ve bu konuda akademi, sendikalar ve meslek odaları gibi STK'lar da önemli bir rol oynayabilir. Örneğin, toplumsal cinsiyet alanında çalışan sivil toplum aktörlerinin neredeyse tamamı kadınların katılımının gerekli olduğunu belirtiyorlar. Zira, kadınların dahil olmadığı bir süreç başarısız olacaktır ve bu anlamıyla kadınlar kilit aktörlerin başında geliyor. Bazı katılımcılar, özellikle mağdurların dahil edilmesi gerektiğini belirtiyorlar. Çatışma döneminde zarar görmüş, yara almış aktörlerin sürece dahil olması toplumsal barışın başarısını artıracaktır.

Çoğu katılımcıya göre, olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde STK'lar bir tür üçüncü göz, kritik bir aktör olarak yer alabilirler. Buna göre STK'lar bir yandan gözlem misyonunu yerine getirebilir, öte yandan sürecin tıkandığı noktalarda kolaylaştırıcı roller oynayabilir, çatışmanın taraflarıyla kamu arasında bir tür köprü işlevini yerine getirebilirler. Buna göre toplumsal barışın inşası için geçmişte yaşananları toplumun tüm katmanlarına yaymak ve siyaset kurumunu bu mecraya çekmek gerekir. Bu noktada STK'lar toplumsal alanda yaygın faaliyetlerle müzakere ve uzlaşma süreci için bir zemin hazırlayabilir ve siyaset kurumu üzerinde bu yönde adım atmak için baskı kurabilirler. Son olarak, bazı katılımcılar STK'ların belli alanlarda bilgi ve tecrübe sahibi olduklarını ve bu birikimlerini toplumsal barışın inşasına katabileceklerini belirtiyorlar. Bu konuda özellikle bilgi-temelli çalışan ve belli alanlarda uzmanlaşmış STK'lara işaret ediliyor.

Bu bölümde, Kürt meselesinde yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin imkânları ve sınırları ele alındı. Bu kapsamda, Kürt meselesinin siyasi çözümüne dönük yeni bir diyalog süreci önündeki temel engeller, fırsatlar ve kritik aktörler konusunda sivil toplum aktörlerinin görüşleri incelendi. Bir sonraki bölümde, böyle bir sürecin başlaması durumunda STK'ların yeri ele alınıyor. Bu kapsamda STK'ların neler yapabilecekleri, önlerindeki temel engeller ile fırsatlar ve son olarak rollerini etkin bir şekilde oynamaları için çatışan tarafların yapmaları gerekenler irdeleniyor.

SONUÇ: ÇÖZÜM VE UZLAŞI İÇİN SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Araştırma kapsamında son olarak olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde STK'ların neler yapabileceği konusunda katılımcıların somut önerileri irdelendi. Bu kapsamda, ilk olarak STK'ların önündeki temel engel ve fırsatlar ele alındı. İkinci olarak, olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde STK'ların neler yapabileceği incelendi. Son olarak STK'ların rollerini etkin bir şekilde oynamaları için devlet ve hükümet ile ana-akım Kürt Hareketinin ne yapması gerektiği not edildi.

STK'ların Önündeki Temel Engeller

Dile getirilme sıklığına göre katılımcıların altını çizdiği temel engeller şunlardır:

1. İfade ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlandıran, birçok medya kuruluşunun yanı sıra STK'ların kapatılmasına, üyelerinin gözaltına alınmasına, tutuklanmasına, kamudan ihraç edilmesine neden olan OHAL uygulamaları sonucu toplumda yaygınlaşan ve derinleşen korku ve bunun sonucu olarak sivil toplum çalışmalarında yaşanan dikkate değer gerileme,
2. Hükümetin ve ana-akım Kürt Hareketinin sivil topluma değer vermemesi ve onunla iş yapma konusundaki isteksizliği,
3. Siyasal angajmanlar, tarafgirlik ve STK'lar arası kutuplaşma,
4. Hükümetin ve ana-akım Kürt Hareketinin STK'ları taraf olmaya zorlaması,
5. STK'ların iç kurumsal yapılanmasının zayıflığı ve kurumsal kapasite eksikliği (insan gücü, mali kaynaklar, bilgi kaynakları vb.),
6. STK'larda demokratik normların ve süreçlerin yeterince gelişmemiş olması (toplum ve üyelerle zayıf ilişkiler, fonlara bağımlılık ve profesyonelleşme eğilimi, STK'larda kişilerin uzun süre başkan olması, başkanın belirleyiciliği, orta yaş ve üstü erkeklerin iktidarı, demokratik karar süreçlerinin eksikliği),

7. Sivil toplum camiasında hükümetten ya da ana-akım Kürt Hareketinden kaynaklı korku duvarları,
8. Silahların varlığı ve devam eden çatışmalar,
9. STK'ların zayıf toplumsal tabanı ve siyasi süreçleri etkileme kapasitele-
rinin sınırlı olması,
10. Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası alanında çalışan STK'lara
devletin olumsuz bakış açısı,
11. STK'ların çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda deneyim
ve bilgi eksikliği, uluslararası deneyimlerden yeterince faydalanmaması,
12. Sivil toplumun ürkekliği ve inisiyatif geliştirememesi,
13. Çatışmaların başlamasıyla birlikte STK'ların konuşma olanaklarının or-
tadan kalkması,
14. STK'lar arası işbirliği ve koordinasyon eksikliği,
15. STK'ların alanını daraltan mevzuat,
16. Kendini en büyük sivil toplum hareketi olarak sunan Gülen Örgütünün
askeri darbeye kalkışması sonrasında hükümetin geçmişten farklı olarak
sivil topluma güvenmemesi,
17. STK'ların barış dilini kullanmaması ve barışa göre konumlanmaması,
18. STK'ların yeni işler yapmaktan, yeni metotlar kullanmaktan uzak dur-
ması ve bu konuda muhafazakâr bir tutumun hakim olması,
19. Hükümet güdümlü STK'ların her alanda örgütlendirilmiş olması ve hü-
kümetin sivil toplum aktörleri olarak bu kuruluşlarla çalışması,
20. Sivil toplum aktörlerinin normatif tartışmalara çok fazla boğulması,
bundan dolayı etkin bir şekilde iş üretememesi ve ortak hareket edeme-
mesi.

STK'ların Önündeki Fırsatlar

Sivil toplum aktörleri birçok engelin altını çizerken sınırlı da olsa bazı fir-

satların da olduğunu belirtiyorlar. Dile getirilme sıklığına göre altı çizilen fırsatlar şunlar:

1. 2013-2015 Çözüm Süreci'nin Kürt meselesinin siyasi yollarla çözülebileceğine ilişkin oluşturduğu referans,
2. Son iki yılda kent çatışmalarında yaşanan can kayıpları ve büyük ölçekli yıkımların yarattığı negatif referanslar ve toplumda bunları bir daha yaşamama arzusunun yaygınlığı ve büyüklüğü,
3. Anayasa referandum süreci sonrası devam eden sistem değişikliği, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve bunun sunabileceği yeni dinamikler,
4. Toplumun her kesimine yayılmış olan adaletsizlik duygusu ve çıkış arayışlarının yoğunlaşmış olması,
5. Çatışmalara mesafeli duran, barışa ve siyasi çözüme destek sunan halkın sivil toplum için oluşturduğu dayanak,
6. Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr ve İslam-referanslı gruplar başta olmak üzere kendi mahallesinden memnun olmayan kesimlerin artması ve "demokratik gri alanların" genişlemesi,
7. AB üyelik süreci ve reformlar sonucu Türkiye'de sivil toplumun belli bir ilerleme kat etmiş olması, OHAL dönemindeki gerilemeye rağmen sivil toplum çabalarının devam ediyor olması,
8. Türkiye'nin 19. yüzyıldan bu yana batı dünyasıyla kurmuş olduğu ilişkiler sonucu ortaya çıkan demokratik birikim ve doğu dünyası için referans bir ülke olması,
9. Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda dünya deneyimleri ve sivil toplum aktörlerinin bunu Türkiye'ye taşıma potansiyeli,
10. 15 Temmuz askeri darbe girişiminin vatandaşların sivil kalkışmasıyla bastırılması ve bu konuda bir demokratik siyasi referansın oluşması,
11. AK Parti hükümetinin ve ana-akım Kürt Hareketinin sivil toplum aktörleriyle çalışma deneyimlerinin sınırlı da olsa birikmiş olması,
12. Ortadoğu genelinde Kürtlerin güçlenmesi ve bunun bir sonucu olarak askeri çözümün imkânsızlaşması.

STK'lar Neler Yapabilir?

Mevcut engeller ve fırsatlar dikkate alınarak olası bir müzakere ve uzlaşma sürecinde STK'ların yapabilecekleri konusunda katılımcılar farklı öneriler sunuyorlar. STK'ların yapabilecekleri konusunda katılımcıların sunduğu öneriler çatışma çözümü ve barış inşasında STK'ların yedi işlevi baz alınarak sınıflandırılmıştır. Katılımcıların en fazla odaklandığı işlevler sırasıyla "savunuculuk ve kamusal iletişim", "çatışmaya duyarlı toplumsal birliklilik", "arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık", "grup içi sosyalleşme ve barış kültürü", "izleme ve hesap verebilirlik" ve "doğrudan hizmet sunumu". Sivil toplumun yedi işlevi içerisinde olan "vatandaşların korunması" işlevini STK'ların kritik bir alan olarak değerlendirmedeği görülüyor. Aşağıda katılımcıların önerileri işlevler bazında önem sırasına göre sunulmuştur:

Savunuculuk ve kamusal iletişim

1. Kürt meselesinin siyasi çözümünü ve toplumsal barışı normatif düzlemde savunmak, bunu toplumsal alanda diri tutmak ve karar alıcı siyasilerden talep etmek, başka bir ifade ile barış hakkını savunmak,
2. Karar alıcılar nezdinde çok düzeyli ve çok aktörlü "barış diplomasisi" yürütmek,
3. Toplumsal barış talebini geniş kesimlere taşıyacak faaliyet yürütmek; siyasetin vesayeti altında kalmadan, herhangi bir tarafın sözcülüğüne soyunmadan, bağımsız kurumlar olarak Kürt meselesinin siyasi çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda toplumun ikna edilmesine dönük çalışmalar yapmak;
4. Sivil itaatsizlik eylemleriyle hem toplumsal barış inşasına katkı sunmak hem de karar alıcılar üstünde bu yönlü baskı oluşturmak,
5. Farklı toplumsal kesimleri barış talebi etrafında bir araya getiren geniş kitlesele eylemler düzenlemek, bir barış hareketi inşa etmek,
6. Saha araştırması, rapor, deneyim analizi gibi faaliyetlerle bilgi üretmek ve bu bilgilerle politika oluşturma süreçlerine müdahil olmak,
7. Toplumsal barış inşası konusunda uluslararası deneyimleri Türkiye'ye taşımak,
8. Barış dilini geliştirip hem siyasete hem medyaya hem de topluma yaymak,

9. Siyasal angajmanı olmayan hemşeri dernekleri, yardımlaşma dernekleri, spor kulüpleri gibi STK'ları toplumsal barış inşası çalışmalarına katmak; bu STK'ların yaptıkları çalışmalarla Kürt meselesinin ve toplumsal barış inşasının farklı boyutları arasındaki bugüne kadar görülmeyen ya da fark edilmeyen ilişkileri görünür kılmak ve buna dönük işler yapmak;

10. Resmi bir anlaşmayı ya da müzakere sürecini beklemezsizin gölge 'hakikat ve yüzleşme komisyonları' kurmak,

11. Çatışma döneminin mağdurlarının hikayelerini farklı toplumsal kesimlere ulaştırmak,

12. Toplumun geçmişte ne olduğuyla ya da gelecekte ne olacağıyla fazla ilgilenmediğini dikkate alarak, bugün olmakta olanı ve bize yaklaşmakta olanın ne olduğunu topluma anlatmak, barış çalışmalarını bunun üzerine inşa etmek,

13. Savaşın ve barışın ne olduğunu, bu konudaki hakikati görünür kılmak ve toplumsal farkındalık yaratmak,

14. Kadınları, gençleri ve çocukları merkeze alan çalışmalar yapmak, bu grupları toplumsal barış inşası çalışmalarına katmak,

Çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik

15. Savunuculuk faaliyetlerinden öteye doğu-batı arasında köprüler inşa etmek ve farklı hikayeleri buluşturmak, buna dönük mekanizmalar kurmak,

16. Farklı toplumsal kesimlerin bir araya gelebileceği mekanizmalar, yapılar inşa etmek,

17. Farklı siyasi önceliklere sahip STK'ların hem yerel ölçekte hem de ülke ölçeğinde barış için birlikte çalışabileceği, ortak hareket edebileceği yapılar, platformlar, meclisler inşa etmek,

18. Tüm yerelerde hem farklı siyasi aktörleri hem kamu kurumlarını hem de STK'ları bir araya getiren meclisler inşa etmek ve toplumsal barış inşasını yerelleştirmek,

19. Gri alanları yaygınlaştırmak ve güçlendirmek; farklı tarafları bir araya getiren, farklılıklar arasında konuşma imkânı yaratan gri alanları büyütmek ve bu alanlarda çalışan STK'ları desteklemek,

20. AK Parti, CHP ya da HDP mahallesinde bulunup da “kendi mahallesiy-le” derdi olanları bir araya getirmek,

21. Farklı siyasi angajmanlara sahip olmakla birlikte doğrudan bir partiyle anılmayan popüler isimleri bir araya getirerek barışa dönük hem toplumsal farkındalığı artırmak hem de siyasi karar alıcılar üzerinde baskı kurmak üzere inisiyatifler oluşturmak,

22. Çatışan toplumsal kesimleri bir araya getirmek, ortak işler yürütmek,

23. Türk ve Kürt kimliğini doğrudan merkeze alan ve konuşmayı zorlaştıran işlerden ziyade, ekonomi, ekoloji, sosyal hayat gibi toplumsal müşterekleri konuşmak ve sorunlara çözüm bulmak üzerinden çatışan ya da bir araya gelemeyen tarafları bir araya getirmek; toplumsal müşterekler üzerinden meseleyi mikro parçalara ayırmak ve mikro meseleler üzerinden köprüler kurarak Kürt meselesi gibi makro meseleleri konuşmak,

24. Akil İnsanlar Heyeti gibi faaliyetleri geliştirmek; farklı toplumsal kesimlere hitap eden popüler insanlar üzerinden toplumsal barış talebini yükseltmek ve geniş kesimlere ulaştırmak,

25. Başta hükümet ile diyalogu güçlü olanlar olmak üzere batıda bulunan STK'ların meseleyi daha iyi kavramları için çatışma bölgelerine doğrudan gelmelerini ve bu bölgelerde faaliyet yürütmelerini sağlamak,

Arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık

26. Taraflar arasında hakemlik yapmak,

27. Diyalog ve müzakere sürecini izlemek, analiz etmek ve raporlamak,

28. Yapılan yanlışlar ve çözüm yolları konusunda taraflara geri bildirimde bulunmak,

29. Taraflar arasında arabuluculuk yapmak, iletişimi ve müzakereyi kolaylaştırmak,

30. Siyasi çözümü ve toplumsal barışı sabote edici faaliyet karşısında gözlemci, müdahaleci ve önleyici faaliyetler yürütmek,

31. Risk analizi yapmak, olası riskleri önceden belirlemek ve hem sivil toplumun hem de siyasi aktörlerin riskler karşısında neler yapabileceğini ön-

ceden çalışmak,

32. Kriz anlarında devreye girecek yapılar kurmak,

33. Kalıcı gölge 'barış izleme heyetleri' oluşturmak,

Grup içi sosyalleşme ve barış kültürü

34. Farklılıkları tanıma, birlikte yaşam, haklara riayet etme ve barış kültürünü ülke ölçeğinde yaygınlaştırmak, bu konuda toplumsal farkındalığı artırmak,

35. Etnik, dini ya da cinsiyete dayalı ayrımcılığı, ötekileştirmeyi, nefreti ortadan kaldıracak, eşitlikçi ve özgürlükçü bir eğitim sisteminin inşasına katkı sağlayarak gelecek kuşakları toplumsal barış için hazırlamak,

36. Kendi "siyasi mahallesinde" siyasi çözümü ve toplumsal barışı savunmak ve yaygınlaştırmak, müzakere ve uzlaşının takibini yapmak,

37. Kürt meselesini vicdan üzerinden topluma anlatmanın insanların kanaatlerinde ve tavırlarında bir değişim yaratmadığını dikkate alarak, vicdandan ziyade "insanların meseleden kaynaklı kendi kayıplarını" anlamalarını olanak tanıyacak işler yapmak, başka bir ifadeyle Kürt meselesi ile insanların gündelik hayatı arasında bağ kurmak,

İzleme ve hesap verebilirlik

38. İhlalleri izlemek ve görünür kılmak, bu konuda toplumsal farkındalık yaratmak,

39. İhlallerin ciddi hukuksal sonuçları olduğunu başta siyasi iktidar olmak üzere ilgili aktörlere göstermek, hatırlatmak,

40. Sistematik olarak her alanda belgeleme ve raporlama çalışmaları yürütmek, farklı alanlarda hafıza yaratmak, arşiv oluşturmak,

Doğrudan hizmet sağlama

41. Çatışmalardan kaynaklı mağduriyetleri gidermeye dönük onarıcı mekân nizmalar inşa etmek,

Diğer

42. Birinci çalışma alanı barış olan kurumları bir araya getirmek, barış sürecini desteklemek üzere bilgi, fikir, mekanizma, yapı ve ekipler kurmak,
43. Kendi çalışma alanı ile Kürt meselesi arasında nasıl bir bağ olduğunu ortaya koyup, bu alanda siyasi çözüme katkı sunmak üzere hazırlık yapmak,
44. Kendi alanında mikro ölçekte özgün projeler geliştirmek ve kadın, gençlik, çevre, dil hakları, toplumsal travma, cezaevleri, genel af vb. alanlarda mikro sorunlara somut cevaplar üreterek diyalog ve müzakere sürecine doğrudan destek sunmak,
45. Sivil toplum konusunda normatif tartışmalar yürütmek, STK'ların toplum, devlet ve siyasetle olan ilişkisini eleştirel bir perspektifle gözden geçirmek,
46. Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda farklı zaman ve mekanlarda ortaya çıkan deneyimleri dikkate alarak, özellikle bilgiye, teknolojiye ve yönetime odaklanarak kurumsal kapasiteyi güçlendirmek,
47. Önceki süreçlerde sivil toplumun oynadığı rolü eleştirel bir perspektifle ele alıp dersler çıkarmak, geçmişin hatalarından ve başarılarından öğrenmek.

Devlet, Hükümet ve Ana-akım Kürt Hareketi Ne Yapmalı?

Sivil toplum aktörlerinin rollerini daha etkin oynayabilmeleri için devlet ve hükümet ile ana-akım Kürt Hareketinin yapması gerekenler konusunda katılımcıların önerileri, dile getirilme sıklığına göre aşağıda sıralanmıştır.

1. Sivil toplum aktörlerinin çalışmalarını serbestçe yapabileceği bir siyasi ve hukuksal ortamın sağlanması ve hukuksal mevzuatın sivil toplum alanını genişletecek şekilde yenilenmesi,
2. Silahların susturulması ve çatışmasızlık ortamının yeniden tesisi,
3. Devletin ve ana-akım Kürt Hareketinin sivil toplumu siyasal angajmanlara sokan, tarafgir kılan eğilimden vazgeçmesi,
4. Tarafların STK'ları araçsallaştıran yaklaşımdan vazgeçmesi ve sivil toplu-

mun önünü açarak birlikte çalışma olanaklarını yaratması,

5. Tarafların sivil toplum aktörleri üzerinde bir baskı veya tehdit yaratmaması ve kısıtlayıcı olmaması,

6. Çözüm Süreci'nde barış için çalışan STK'lar ile yöneticilerinin bugün o faaliyetlerden dolayı yargılandığı dikkate alındığında, bu yargılamaların sonlandırılması ve kamu görevlilerine sağlanan hukuki güvencenin sonraki barış süreçlerinde sivil toplum aktörleri için de sağlanması,

7. Kamusal katılıma ve denetime olanak tanıyacak ölçüde bir şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanması,

8. STK'ların kapasitelerini geliştirmelerine destek sunulması,

9. Tarafların kendi iç mekanizmalarında, kurumsal yapılarında etkin bir so-ruşturma yapmaları ve bu konuda kalıcı mekanizmalar kurmaları.

KAYNAKÇA

Aspinall, Edward, *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?*, Policy Studies No. 20, Washington, D.C., East-West Center, 2005.

Çelik, A. Betül, "Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları," içinde, F. Nimet Beriker (der.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 163-188.

_____, "Kürt Meselesini Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle?," içinde, Murat Akbaş (der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış*, İstanbul, İletişim, 2014, 131-152.

_____, "Turkey: The Kurdish Question and the Coersive State," içinde, Thania Paffenholz (Ed.), *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2010, 153-179.

Çelik, A. Betül ve Mutluer, Nil, "Toplumsal Barış ve Barış Süreci'nin Toplumsallaşması," içinde, Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (der.), *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, 59-75.

Daşlı Güneş, Alıcı, Nisan ve Flader, Ulrike, *Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye*, Ankara: DEMOS Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Merkezi Derneği Yayını, 2017.

Democratic Progress Institute (DPI), *Briefing: International Contact Group for the Southern Philippines Peace Process*, Democratic Progress Institute, 2014.

_____, *Çatışma Çözümünde Filipinler Deneyimi' Konulu Karşılaştırmalı Çalışma Ziyareti Raporu*, London, Democratic Progress Institute, 2016.

Lederach, John Paul, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1999.

Ozdemirkiran, Merve, “*Construire Un Etat, Briser Des Tabous : Les Hommes D’affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étrangère de la Turquie,*” *Yayınlanmamış Doktor Tezi*, Institut d’Etudes Politiques de Paris (Sciences Po.), 2013.

Paffenholz, Thania & Spurk, Christoph, “A Comprehensive Analytical Framework,” içinde, Thania Paffenholz (ed.) *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2010, 65-76.

_____, “Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding,” *The World Bank Social Development Papers: Conflict Prevention and Reconstruction*, Paper No. 36, Washington, DC, October 2006.

Pérouse, Jean- François, “Reposer la ‘question kurde’,” içinde, Semih Vaner (Dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, 2005, 357-387.

Powel, Jonathan, *Teröristlerle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2014.

Söylemez, Hatice, *Moro: Uzakdoğu’da Bir Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016.

Yaşama Dair Vakıf YADA, *Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları*, Ankara, 2015.

EK 01: KATILIMCI LİSTESİ

Diyarbakır

1. Çocuklar Aynı Çatı Altında Derneği (ÇAÇA) Başkanı Azize Laygara
2. Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM) Başkanı Mehmet Kaya
3. Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası (Diyanet-Sen) Diyarbakır Şube Başkanı Ömer Evsen
4. Diyarbakır Barosu Başkanı Ahmet Özmen
5. Diyarbakır İş Kadınları Derneği (DİKAD) Başkanı Reyhan Aktar
6. Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği (Özgür-Der) Diyarbakır Şube Başkanı Süleyman Nazlıcan
7. Diyarbakır Sanayici ve İş İnsanları Derneği (DİSİAD) Başkanı Burç Baysal
8. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Başkanı Necdet İpekyüz
9. Doğu ve Güneydoğu İş Kadınları Derneği (DOGÜNKAD) Başkanı Nevin İl
10. Göç Edenlerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (Göç-Der) Diyarbakır Şubesi Eş Başkanları Semire Nergiz ve Yılmaz Kan
11. İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi Başkanı Raci Bilici
12. Hak İnisyatifi (Mazlum-Der) Diyarbakır Koordinasyon Kurulu Üyesi Selahattin Çoban
13. Şiddet ve Göç Mağdurları Rehabilitasyon ve Adaptasyon Merkezi (SOHRAM) Başkanı Mim Yavuz Binbay
14. Sivil Toplum Kuruluşları Uzmanı Şehymus Diken

Van

1. Gençlik ve Ekoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Cevahir Böke

2. Gökkuşluğu Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkan Yardımcısı Kemal Çelen
3. İnsan Hakları Derneği (İHD) Van Şube Başkanı Murat Melet
4. İnsan ve Özgürlük Hareketi (Öze Dönüş) Genel Sekreteri Mehmet Kamaç ve Van Sözcüsü Murat Bozdemir
5. Mazlum-Der Van Şubesi Eski Başkanı Yakup Aslan
6. Öze-Dönüş Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Yasin Haskanlı
7. Van Barosu Başkanı Murat Timur
8. Van Genç Eğitim Kültür Yardımlaşma Dayanışma ve İnsan Hakları Derneği (Genç-Der) Başkanı Gıyasettin Özçiçek
9. Van Girişimci İş Adamları Derneği (VANGİAD) Başkanı Kadri Salaz
10. Van Kadın Derneği Başkanı (VAKAD) Zozan Özgökçe
11. Van Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Necdet Takva

İstanbul

1. Barış İçin Kadın Girişimi Üyesi Nimet Tanrıkulu
2. Cumartesi Anneleri Sözcüsü Sebla Tarcan
3. Eko-Politik Eski Başkanı Tarık Çelenk
4. Eşit Haklar İzleme Derneği Genel Koordinatörü Nejat Taştan
5. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi Hafıza Çalışmaları Programı Yöneticisi Özgür Sevgi Göral
6. Helsinki Yurttaşlar Derneği / Yurttaşlık Derneği Genel Koordinasyon Sorumlusu Emel Kurma
7. İHH İnsani Yardım Vakfı İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Sorumlusu Gülden Sönmez ve Mütevelli Heyeti Üyesi Osman Atalay

8. Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu (Küresel BAK) Genel Koordinasyon Sorumlusu Yıldız Önen

9. PODEM – Kamusal Politikalar ve Demokrasi Çalışmaları Merkezi Araştırma Direktörü Özge Genç

10. Süreç Araştırma Merkezi Direktörü Murat Sofuoğlu

11. STK Uzmanı Ayşe Betül Çelik

12. STK Uzmanı Mehmet Ali Çalışkan

Ankara

1. Alevi Bektaşî Federasyonu Genel Başkan Yardımcısı Bülent Kaya

2. Ankara Kadın Platformu Üyesi Hatice Kapusuz

3. Başkent Kadın Platformu Eski Başkanı Fatma Bostan Ünsal

4. Demir Leblebi Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Sevna Somuncuoğlu

5. Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Merkezi (DEMOS) Araştırma Koordinatörü Güneş Daşlı

6. Gündem Çocuk Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Ezgi Koman

7. İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Öztürk Türkdoğan

8. İnsan Hakları Ortak Platformu Genel Koordinatörü Feray Salman

9. Mazlum-Der Eski Genel Başkanı, Hak İnisyatifi Aktivisti Ahmet Faruk Ünsal

10. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) Genel Koordinatörü Tezcan Abay ve İletişim Koordinatörü Mehmet Kutku

11. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Başkanı Şebnem Korur Fincancı

EK 02: SAHA ARAŞTIRMASI SORULARI

S1. Kürt meselesinin siyasi zm için 1990'lı yıllardan bu yana çeşitli diyalog ve uzlaşı arayışları var. 20 yıldan uzun süren bu dönemi dikkate aldığınızda, Türkiye'de çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda sivil toplumun rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

S2. Diyarbakır'da/Van'da/İstanbul'da/Ankara'da (Görüşmeler hangi ilde yapılıyorsa) Kürt meselesinin zm için, çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda yapılan sivil toplum çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

S3. atıŐmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda kurum olarak bugüne kadar neler yaptınız? Bu konudaki temel çalıŐmalarınız neler?

S4. Bugün atıŐma zm ve toplumsal barış inşası konusunda devam eden bir projeniz/çalıŐmanız var mı?

S5. zm Süreci'nde Türkiye'de sivil toplumun rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

S6. zm Süreci'nde, çatışmaların sonlanması ve barış inşası için bir sivil toplum kuruluşu olarak herhangi bir siyasi partiyle ya da siyasi aktrle temaslarınız oldu mu? Ya da söz konusu siyasi aktörler sizlerin katkılarını talep ettiler mi?

S7. zm Süreci'nde çatışma zm ve barış inşasına dönük kurum olarak herhangi bir çalıŐmanız/projeniz oldu mu? Yerel, bölgesel ya da ülke ölçeğinde birlikte çalıŐtıĐınız kurumlar kimler, ne gibi projeler yaptınız?

S8. zm Süreci'nde çatışma zm ve barış inşası için ülkenin doğu/batı yakasında herhangi bir kurumla iŐbirliĐiniz, ortak bir projeniz/çalıŐmanız oldu mu?

S9. Çatışma çözümü ve barış inşası bağlamında **STK-akademi** ilişkisini/işbirliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

S10. Çatışma çözümü ve barış inşası bağlamında **STK-medya** ilişkisini/işbirliğini nasıl değerlendiriyorsunuz? Kurum olarak yaptığınız çalışmalar dikkate aldığınızda, sosyal medya sivil toplum için alternatif bir alan olabilir mi?

S11. Kürt meselesinin çözümü, çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası için yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci mümkün mü? Bunun için aşılması gereken temel engeller neler?

S12. Bu konudaki temel fırsatlar neler, kilit aktörler kim olabilir?

S13. Yeni bir müzakere ve uzlaşma süreci için sivil toplum ne yapabilir ne yapmalı?

S14. Olası bir çözüm ve uzlaşma sürecinde sivil toplumun önündeki en önemli engeller neler?

S15. Sivil toplumun önündeki fırsatlar neler?

S16. Kürt meselesinde çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşasında sivil toplumun rolünü daha etkin oynayabilmesi için taraflar ne yapmalı?

